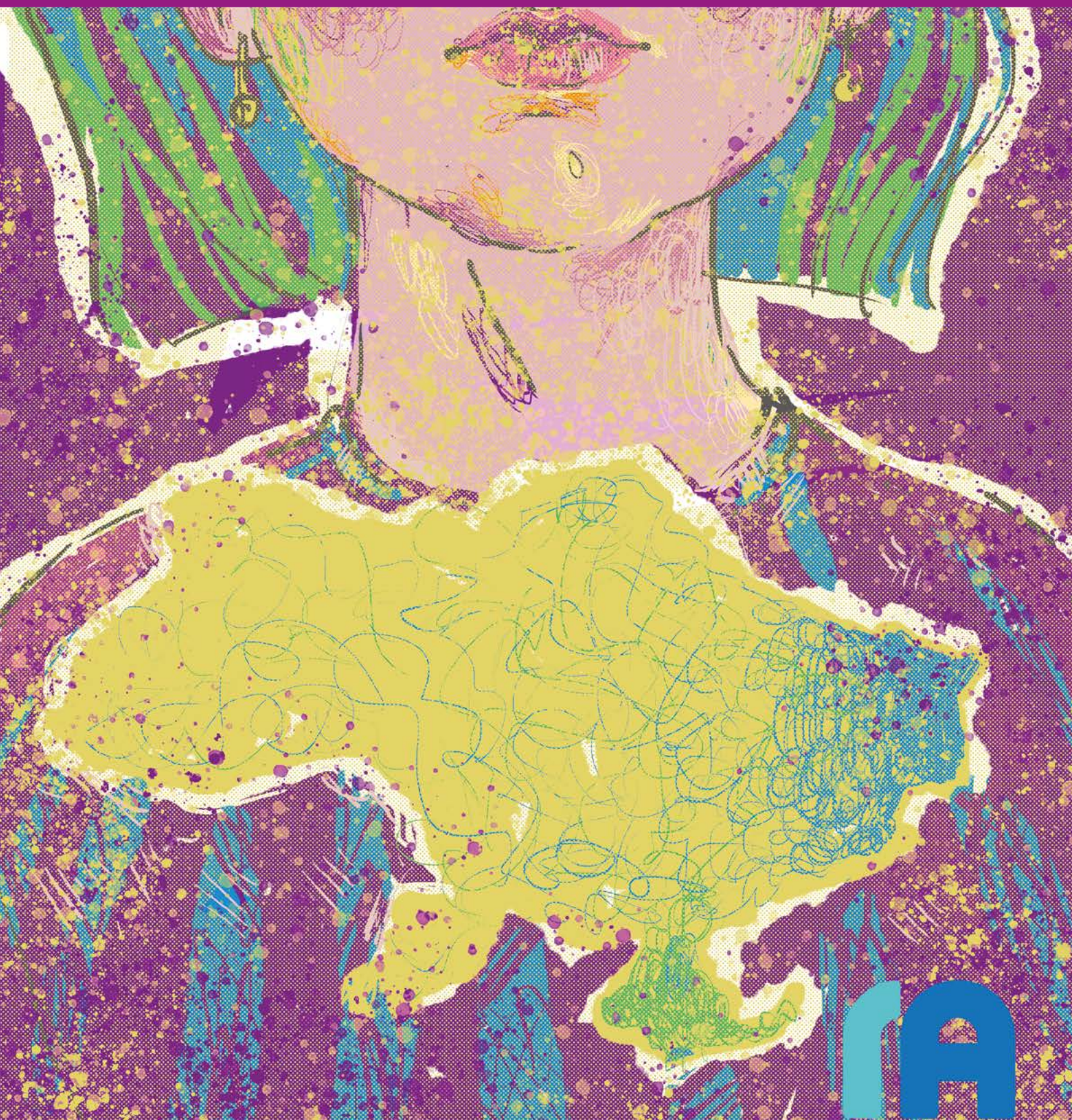

Гендерний вимір внутрішнього переміщення: світовий досвід і ситуація в Україні

Харківська обласна фундація
"Громадська Альтернатива"

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Підготовка та друк цієї публікації здійснено в межах гранту «Гендерна чутливість місцевих політик та правових практик щодо внутрішнього переміщення», наданого проєктом Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень».

Погляди, викладені у цьому виданні, належать авторам цієї роботи і не можуть за жодних обставин вважатися такими, що виражають офіційну позицію Ради Європи.

ГРОМАДСЬКА
АЛЬТЕРНАТИВА

Олена Уварова, Марія Ясеновська

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Гендерний вимір внутрішнього переміщення: світовий досвід і ситуація в Україні.

Методичне керівництво / Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків, 2020.

У цій публікації розкрито історію формування гендерного підходу до вимушеного переміщення, який також розглянуто у світлі концепції індивідуальної безпеки. Надано огляд основних сфер уразливості жінок у ситуації внутрішнього переміщення на основі аналізу світового досвіду. Особливу увагу приділено концепції порушеного життєвого проєкту, яку було покладено в основу рішення Конституційного Суду Колумбії при розгляді ним справи щодо гендерного виміру внутрішнього переміщення, зумовленого тривалим конфліктом на території країни. Проаналізовано міжнародні стандарти захисту прав жінок в умовах конфлікту та внутрішнього переміщення й виділено сфери уразливості жінок в ситуації внутрішнього переміщення в Україні.

Додатково до цієї публікації рекомендуємо ознайомитись з іншими публікаціями проєкту:

- **Гендерний вимір внутрішнього переміщення: юридичні інструменти захисту** / Катерина Буряковська, Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків, 2020;
- **Внутрішнє переміщення в Україні: врахування гендерного компоненту в локальних політиках** / Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків, 2020;
- **Забезпечення прав жінок і дівчат, які зазнали внутрішнього переміщення: роль правозахисних організацій** / Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків, 2020;
- **Корпоративна відповідальність поважати права людини в умовах внутрішнього переміщення: гендерний компонент** / Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків, 2020;
- **Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики: Матеріали тренінгів** / Олена Уварова, Марія Ясеновська, Катерина Буряковська, Маріанна Любченко. Харків, 2020.

ЗМІСТ

Вступ

I. Гендений вимір вимушеного переміщення: історія питання

II. Гендерний компонент концепції індивідуальної безпеки

III. Сфери уразливості: світовий досвід

3.1. Засоби до існування

3.1.1. Гендерний поділ праці

3.1.2. Маскулінність і безпорадність чоловіків

3.1.3. Секс-робота та транзакційні стосунки

3.2. Динаміка домогосподарств та стосунки в сім'ях

3.2.1. Неоплачувана домашня робота та робота з догляду за іншими членами сім'ї

3.2.2. Інтимні стосунки

3.3. Участь в управлінні громадами

3.4. Гендерний досвід насильства

3.4.1. Сексуальне насильство

3.4.2. Домашнє насильство

3.5. Повернення додому

3.6. Різний досвід уразливості

IV. Концепція порушеного життєвого проєкту

V. Міжнародні стандарти захисту прав жінок в умовах конфлікту та внутрішнього переміщення

VI. Сфери уразливості: український досвід

6.1. Житлові потреби

6.2. Зайнятість, підприємництво

6.3. Сімейні спори (розірвання шлюбу; стягнення аліментів на утримання дитини / матері, стягнення аліментів на утримання повнолітньої дитини, яка навчається; визначення місця проживання дитини; позбавлення батьківських прав)

6.4. Домашнє насильство

6.5. Торгівля людьми й сучасне рабство, гендерно зумовлене насильство

6.6. Перетин лінії зіткнення, свобода пересування

6.7. Майнові спори, у тому числі в порядку перехідного правосуддя

6.8. Отримання соціальних і пенсійних виплат

6.9. Участь у прийнятті рішень, політичне життя та громадські об'єднання

6.10. Доступ до медичних послуг

6.11. Доступ до інформації

ВСТУП

ОСТАННІ 50 РОКІВ СУТТЄВО ЗМІНИЛИ ПОГЛЯДИ НА НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ҐЕНДЕРНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ, ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ, ЗДІЙСНЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИК, ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ І РЕАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРАКТИК. Починаючи з прийняття Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року й потім із проголошенням Пекінської платформи дій 1995 року, питання забезпечення ґендерної рівності, збільшення представництва жінок у процесах прийняття рішень, урахування різниці у фактичних можливостях стали невід'ємною частиною публічного порядку денного.

Явною метою політик із питань внутрішнього переміщення є захист людської гідності в момент кризової ситуації й полегшення випробувань, які постають перед людьми, що опинилися в ситуації вимушеного переміщення. Такі політики вимагають всеохопного реагування відповідно до принципів гуманності, нейтралітету й універсальності, що враховує права й потреби людей, уражених конфліктом. Для цього необхідним є ретельний аналіз динаміки влади, норм і ролей, які визначають, як і чому люди різної статі відчувають відчуження в кризових ситуаціях і стикаються з різними бар'єрами й викликами.

Усі права людини – громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні – потрапляють у зону високого ризику їх порушення через конфлікт і внутрішнє переміщення¹.

Водночас дослідження демонструють, що в гуманітарній політиці й практиці ґендерні аспекти часто призводять до сприйняття жінок як однорідної уразливої групи, яка часто об'єднана з дітьми («жінки і діти»)².

Останнім часом приділяється усе більша уваги ґендерній проблематиці в умовах кризи. Увага зосереджена на тому, що конфлікт і пов'язані з ним виклики впливають на людей по-різному через різні ґендерні ролі, переваги й уразливість. Конфлікт і переміщення породжують травматичні, напружені та важкі переживання, які залежать також від ґендерної належності особи, котра зазнала такого досвіду.

Розуміння й аналіз впливу внутрішнього переміщення на жінок і чоловіків є необхідним для ефективного врахування цього досвіду в локальних політиках, юридичних інструментах захисту порушених прав і бізнес-практиках.

Загальний підхід полягає в необхідності врахування різних **можливостей, потреб, уразливості** щодо викликів, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, із оцінюванням нагальних проблем жінок, чоловіків, дівчат і хлопців, плануванні програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб, реалізації таких програм, зокрема їх бюджетного забезпечення, моніторингу виконання та звітування.

¹ Estrada-Tanck D. Human Security and Human Rights under International Law. The Protections Offered to Persons Confronting Structural Vulnerability. P. 10.

² https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/201911_gender_in_displacement_hpg_working_paper_web.pdf P. 7.

Гендерно нечутливі політики й підходи є менш ефективними, оскільки вони можуть не охоплювати значну частину постраждалого населення – найчастіше найбільш уразливого – або можуть не відповідати належним чином на їх специфічні потреби. Без гендерно чутливого підходу загальнодержавні й локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики ризикують бути нецільовими, не досягти своєї мети, ненавмисно завдати шкоди та порушувати права людини.

Аналіз гендерного компонента в ситуації внутрішнього переміщення об'єктивно зміщує увагу на права жінок, оскільки «дослідження свідчать, що відсоток жінок серед внутрішньо переміщених осіб є більш високим»³, а число викликів, які стоять перед жінками, є непропорційно більшим. У переважній частині країн світу гендерна нерівність постійно робить жінок і дівчат більш уразливими. Однак жінки є не лише жертвами. Вони також можуть відігравати активну й важливу роль у сприянні миру та стійкості. Різні гендерні групи мають особливий потенціал, знання та перспективи, які вони можуть використовувати для підтримки відновлення, зміцнення миру, сприяння сталому розвитку.

Вироблення й реалізація локальних політик, юридичних інструментів захисту та бізнес-практик мають базуватися на ще одній загальній вимозі – **залученості до цих процесів самих внутрішньо переміщених осіб, зокрема жінок, а також громадських організацій, які представляють їх інтереси.** Таке залучення, окрім прямої участі в обговореннях, процесах прийняття рішень та ін., має також гарантувати можливість і доступність звернення зацікавленої особи до суб'єкта, від якого залежить реалізація її прав (це може бути орган державної влади чи місцевого самоврядування, бізнес у ролі роботодавця, надавача послуг тощо). Для цього мають функціонувати канали зв'язку, прилаштовані до різних потреб і можливостей людей, із урахуванням їх можливої уразливості, включаючи, зокрема, дітей, людей похилого віку, людей з інвалідністю, людей, які проживають у сільській місцевості тощо. Такі канали зв'язку можуть набувати форм особистого спілкування, довідкових служб, центрів обробки викликів, електронної пошти, смс-повідомлень, соціальних мереж, гарячих ліній тощо.

ГЕНДЕР Є ОДНІЄЮ З БАГАТЬОХ СОЦІАЛЬНИХ І КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД ЛЮДИНИ ТА ЇЇ НАБЛИЖЕНІСТЬ ДО ВЛАДНИХ РЕСУРСІВ, ПОРЯД ІЗ РАСОВОЮ Й ЕТНІЧНОЮ НАЛЕЖНІСТЮ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ КЛАСОМ, ІНВАЛІДНІСТЮ, МОВОЮ, РЕЛІГІЄЮ, ГРОМАДЯНСТВОМ, НАЦІОНАЛЬНІСТЮ ТА ІН. У ситуації внутрішнього переміщення гендер впливає на кожному етапі – від прийняття рішення про необхідність вимушеного переміщення до повної інтеграції до нової громади або повернення до попереднього місця проживання після завершення конфлікту.

Досягнення справедливості, у тому числі гендерної рівності, є метою розвитку само по собі – воно не вимагає додаткового обґрунтування своєї необхідності⁴. Поряд із цим, гендерна рівність відіграє важливу роль у забезпеченні суспільного розвитку. Проведені в цій сфері дослідження демонструють позитивну кореляцію між забезпеченням гендерної рівності в правах і здобутками для жінок у соціальній, економічній, політичній сферах. У свою чергу, відповідні дані свідчать, що позитивні досягнення жінок у правовому, соціальному, економічному статусах сприяють розвитку суспільства в цілому⁵. Удосконалення правового становища жінок, утвердження гендерної рівності та формування фактичного гендерного балансу є важливим аспектом суспільного розвитку.

Досягнення гендерної рівності, втілення її в систему суспільних відносин – це та фундаментальна цінність, яка зумовлює реальні зміни в економічному, гуманітарному, соціальному вимірах і є потужним резервом для прогресу будь-якої держави.

Право відіграє важливу роль в усуненні конкретних проявів несправедливості, які можуть бути викликані соціально-економічними, політичними, культурними чи іншими факторами. Воно може забезпечити компроміс у забезпеченні реалізації відповідних соціальних змін.

³ Johanna L. Gusman. Recognizing The Feminization Of Displacement: A Proposal For A Genderfocused Approach To Local Integration In Ecuador. 429 Pacific Rim Law & Policy Journal. Vol. 22 No. 2.

⁴ Nussbaum M. Women and equality: the capabilities approach / Martha Nussbaum // International Labour Review. – 1999. – Volume 138. – Number 3. – P. 227-245; Sen A. The Idea of Justice / Amartya Sen. – Penguin, 2010. – 496 p.

⁵ Rea Abada Chiongson, Deval Desai, Teresa Marchiori and Michael Woolcock. The Role of Law and Justice in Achieving Gender Equality / World Development Report, 2012. Gender Equality and Development. – P. 12.

ГЕНДЕНИЙ ВИМІР ВИМУШЕНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ У ТЕМАТИЦІ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ФОРМУВАВСЯ ПІД ВПЛИВОМ БІЛЬШ ШИРОКОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕНДЕНЦІЇ ВИЗНАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ВИМІРУ В ПОЛІТИКАХ І В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ.

Із початку 1970-х років стали формуватися підходи до аналізу соціальних явищ, в основу яких було покладено тезу про те, що «досвід жінок і вплив на них різних соціальних змін відрізняється від досвіду чоловіків»⁶. Крім того, стали звертати увагу на важливість перетинання таких маркерів ідентичності, як стать, соціальний клас, расова, національна й етнічна належність.

Гендерний аналіз, теоретичні засади якого були сформовані в цей період, визнає, що соціальні атрибути, очікування й можливості, пов'язані з «буттям» жінки або чоловіка, можуть змінюватися в часі та просторі; на них можуть впливати процеси прискорених соціальних змін, у тому числі конфлікти й переміщення.

⁶ Rathgeber E. M. WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice. The Journal of Developing Areas. Vol. 24, No. 4 (Jul., 1990), pp. 489-502. P. 491.

Характерно, що створена ООН інституція з гендерної рівності й розширення прав і можливостей жінок офіційно має назву ООН Жінки, а не ООН Гендер. Розвиток підходів щодо врахування гендерних аспектів у питаннях розвитку в цілому супроводжувались змінами й у вивченні примусової міграції, вимушеного переміщення. З'явився окремий напрям досліджень і публічних дискусій – «Жінки й вимушена міграція»⁷.

Із появою міждисциплінарної сфери досліджень щодо вимушеної міграції (переміщення) на початку 1980-х років багато вчених і практиків, які займалися цими питаннями, дізналися про десятирічну обширну феміністичну критику соціальних програм і програм розвитку.

І все ж Камю-Жак (Camus-Jacques) стверджував у 1989 році, що переміщені жінки лишуються «забутою більшістю» в міжнародному порядку денному⁸.

Інші дослідники, навпаки, говорили, що жінки в умовах вимушеного переміщення набули значної уваги із середини 1980-х і 1990-х років, «ставши повністю легітимним інституціоналізованим елементом дискурсу щодо вимушеного переміщення»⁹. Безумовно, найбільше уваги цим питанням приділялося в контексті прав біженців. Так, Верховний Комісар ООН із питань біженців висловив свою позицію у документі *Position Paper on Gender-Related Persecution*, і згодом було прийнято Керівництво із захисту жінок-біженок (1991 р.)¹⁰.

Учені й практики з питань вимушеного переміщення значною мірою ідентифікували і показували «жінок, що зазнали вимушеного переміщення» як аполітичних жертв, які не діють як самостійні агенти, або як слабких, залежних і уразливих «жінок і дітей». Незважаючи на те, що зростало визнання, що досвід жінок у ситуації переміщення відрізняється від досвіду чоловіків, звернення до цієї теми часто зводить набутий досвід до уразливості жінок як жертв сексуального насильства, замість того, щоб досліджувати, як і чому жінки стають жертвами, які існують інші ризики, й

визнавати, що жінки можуть бути жертвами й одночасно лишатися активними. Вони гідні поваги, а не тільки співчуття¹¹.

Як було сказано вище, у першу чергу до уваги дослідників вимушеного переміщення потрапили питання статусу біженців у контексті необхідності застосування до нього гендерної рамки.

Із 1980-х років критика правового регулювання статусу біженця Женевської конвенції 1951 року містила звинувачення, що вона «зображала як універсальне те, що насправді є чоловічою парадигмою ... жінки-біженки стикаються з відмовою у задоволенні своїх вимог, оскільки їх досвід лишається невизнаним»¹².

Питання про особливі потреби й досвід жінок в умовах вимушеного переміщення, з особливим акцентом на жінок-біженок, уперше було порушене 1980 року на Другій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок у Копенгагені – конференції, відзначеної політичними суперечностями щодо становища палестинських жінок через ізраїльську окупацію (Jaquette, 1995). Доповідь Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) на конференції дещо підвищила рівень інформованості про проблеми, з якими стикаються жінки в умовах вимушеного переміщення. Як результат жінки-біженки були внесені до Заключної декларації Конференції.

1985 року на Конференції ООН із проблем жінок у третьому світі в Найробі була проголошена більш детальна й об'ємна доповідь УВКБ ООН, хоча вона також підтверджувала тезу, що гуманітарні практики й міжнародні інструменти та практика щодо вимушено переміщених осіб, у першу чергу біженців, є гендерно нейтральними .

Лише на початку 1990-х років УВКБ ООН та інші ключові інституції, які працюють із проблемою вимушеного переміщення, почали замислюватися над інтеграцією гендерних питань до своїх програм (Baines, 2004).

⁸ Not Born A Refugee Woman. Contesting Identities, Rethinking Practices / Edited by Maroussia Hajdukowski-Ahmed, Nazilla Khanlou and Helene Moussa. PublisBerghahn Books; 1 edition, 2009. 336 p. P. 2.

⁹ Engendering Forced Migration. Theory and Practice / Edited by Doreen Indra. Berghahn Books, 1998. 424 p. P. 17.

¹⁰ <https://www.unhcr.org/publications/legal/3d4f915e4/guidelines-protection-refugee-women.html>.

¹¹ Not Born A Refugee Woman. Contesting Identities, Rethinking Practices / Edited by Maroussia Hajdukowski-Ahmed, Nazilla Khanlou and Helene Moussa. PublisBerghahn Books; 1 edition, 2009. 336 p. P. 6.

¹² Greatbatch J. The Gender Difference: Feminist Critiques of Refugee Discourse. International Journal of Refugee Law, Volume 1, Issue 4, 1989, P. 518-527. P. 518.

¹³ Gender in displacement The state of play Kerrie Holloway, Maria Stavropoulou and Megan Daigle December 2019

Якщо брати більш широкий контекст, то первісно феміністичні дослідження вимушеного переміщення в умовах конфлікту були спрямовані на те, щоб зробити жінок і дівчат видимими як соціальну групу, уражену конфліктом, і документально зафіксувати ситуації ризику порушення прав людини, характерні для жінок. Зокрема, сексуальне насильство щодо жінок було визнано фактором, який може провокувати вимушене переміщення чи супроводжувати його. Такі дослідження зумовили принципові зміни в міжнародній реакції на сексуальне насильство щодо жінок у «нових війнах» на початку 1990-х років, особливо після масових зґвалтувань жінок у Югославії й потім у Руанді: зґвалтування й сексуальне рабство в умовах конфлікту було вперше в історії визнане як злочини проти людяності Міжнародним кримінальним трибуналом із Югославії (1993 р.) і Міжнародним кримінальним трибуналом із Руанди (1994 р.). Стаття 7 (1g) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що діє з 2002 р., містить «Зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насильства зіставної тяжкості» як злочини проти людяності, якщо вони здійснювались масово або систематично¹⁴.

У цілому ключовими датами, які відзначили формування ґендерного компонента в політиках і практиках із питань вимушеного переміщення, на міжнародному рівні називаються такі:

1975

- Перша Всесвітня конференція ООН щодо жінок у Мехіко, де було проголошено ООНівське десятиліття жінок;

1976

- засновано UN Development Fund for Women (UNIFEM);

1979

- прийнято Конвенцію ООН із ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка набула чинності 3 вересня 1981 р.;

1980

- Друга Всесвітня конференція ООН щодо жінок у Копенгагені;

1985

- Третя Всесвітня конференція ООН щодо жінок у Найробі; засновано Мжінародну робочу групу з

питань жінок-біженок (першу міжнародну консультацію проведено у 1988 році);

1989

- УВКБ ООН призначило першого старшого координатора з питань жінок-біженок;

1990

- УВКБ ООН опублікувало Політику з питань жінок-біженок;

1991

- УВКБ ООН опублікувало Керівництво щодо захисту жінок-біженок;

1992

- УВКБ ООН фіналізувало людино-орієнтований підхід до планування;

1993

- прийнято Декларацію з ліквідації насильства щодо жінок;

1995

- УВКБ ООН опублікувало Керівництво щодо попередження сексуального насильства серед біженців й реагування на нього publishes Sexual violence against refugees: guidelines on prevention and response;

1995

- Четверта Всесвітня конференція ООН щодо жінок у Пекіні, результатом якої стало прийняття Пекінської декларації та Платформи дій;

1997

- ООН затвердила просування ґендерної рамки щодо ECOSOC;
- УВКБ ООН оприлюднила Стратегію щодо подолання шкідливих традиційних практик;

1998

- УВКБ ООН опублікувало нову Стратегію просування ґендерної рівності до програм УВКБ ООН;

1999

- опубліковано Установчий документ щодо інтеграції ґендерної перспективи до програм гуманітарної допомоги;

2000

- Рада безпеки ООН прийняла Резолюцію 1325 «Жінки, мир, безпека». У наступні роки було прийнято резолюції щодо розвитку Резолюції 1325 – у 2008 (1820), 2009 (1888 і 1889), 2010 (1960), 2013 (2106 і 2102), 2015 (2242) та у 2019 (2467 й 2493);

2001

- УВКБ оприлюднило Кращі практики з просування гендерної рівності: практичне керівництво;

2002

- УВКБ ООН опублікувало збірку тренінгових матеріалів із питань гендерної рівності;

2003

- УВКБ ООН опублікувало Керівництво з попередження сексуального й гендерно зумовленого насильства щодо біженців і внутрішньо переміщених осіб;

2004

- УВКБ ООН започаткувало ініціативу щодо просування вікової, гендерної та іншої різноманітності;

2005

- IASC опублікував Gender-based violence interventions in humanitarian settings;

2006

- IASC опублікував Women, Girls, Boys and Men: Different Needs – Equal Opportunities;

2008

- УВКБ ООН переглянуло Керівництво 1991 року, в результаті чого з'явився Посібник із захисту жінок і дівчат;
- IASC опублікував Gender Equality in Humanitarian Action;
- УВКБ ООН опублікувало Guidance Note on Refugee Claims Relating to Sexual Orientation and Gender Identity;

2010

- засновано ООН Жінки (UN Women), яке об'єднало UNIFEM та деякі інші інституції;

2011

- УВКБ ООН опублікувало Age, Gender and Diversity Policy;

2015

- IASC переглянув Guidelines for Integrating Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Action;

2016

- Всесвітній гуманітарний саміт проголосив п'ять амбітних зобов'язань у сфері гендерної рівності;

2017

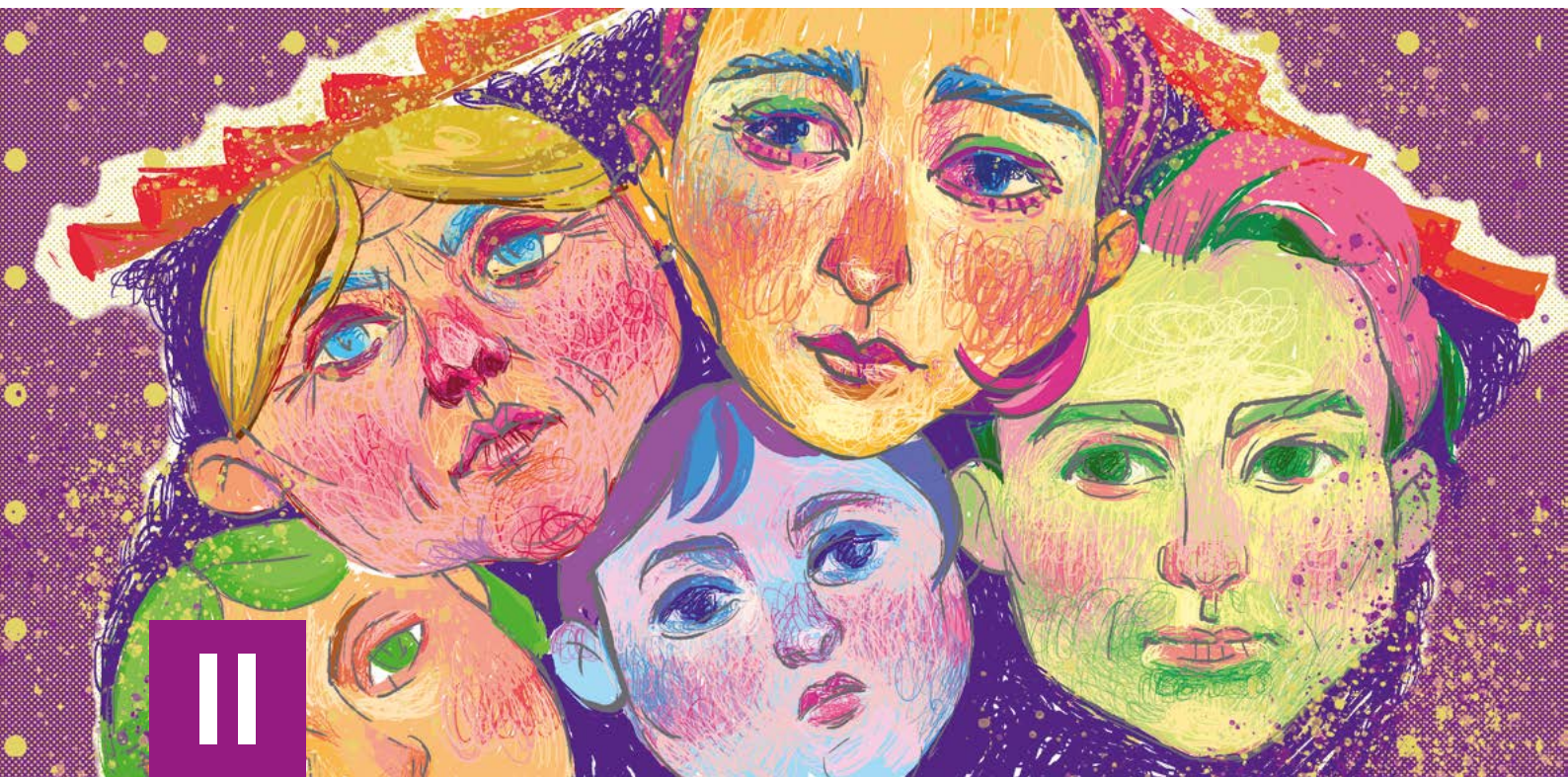
- IASC опублікував переглянуту Policy on Gender Equality and the Empowerment of Women and Girls in Humanitarian Action;

2018

- IASC опублікував переглянутий Gender Handbook for Humanitarian Action;
- УВКБ ООН опублікувало переглянуту Policy on age, Gender and Diversity Policy;
- G7 прийняло Whistler Declaration on Gender Equality and the Empowerment of Women and Girls in Humanitarian Action.

Сьогодні є визнаним, що усі політики й практики, у тому числі з питань вимушеного переміщення, як на міжнародному, національному, локальному рівнях, так і на рівні приватного сектора, у тому числі на рівні окремих бізнес-суб'єктів, поділяються на такі види:

- гендерно сліпі – виходять із того, що питання статі та гендеру не є предметом уваги відповідної політики та / або практики і, відповідно, не повинні її охоплювати, враховувати;
- гендерно обізнані – містять згадку про гендер, але не розглядають гендерну рамку як таку, що реально застосовна, чинна;
- гендерно чутливі – використовують гендерну рамку для формування проєктної методології;
- гендерно відповідальні – гендерна рамка використовується не тільки у плануванні проєкту (політики, практики), його методології, але й в аналізі його реалізації;
- гендерно трансформативні – намагаються не лише реагувати на різний розподіл влади й ресурсів, на різні потреби, основані на гендерній належності, але й позитивно впливати на ситуацію, робити її більш справедливою.

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

СУЧАСНА ІДЕЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ ВПЕРШЕ БУЛА СФОРМОВАНА РАДОЮ БЕЗПЕКИ ООН І ГЕНЕРАЛЬНИМ СЕКРЕТАРЕМ ООН У 1992 Р., А У 1993 Р. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ООН (ПРООН) ПРЕДСТАВИЛА ЇЇ ЯК САМОСТІЙНУ КОНЦЕПЦІЮ, А ПОТІМ ПОВНІСТЮ СФОРМУЛЮВАЛА В ДОПОВІДІ ПРООН ІЗ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ЗА 1994 Р.¹⁵ КОНЦЕПЦІЯ, СФОРМУЛЬОВАНА В ДОПОВІДІ, БУЛА АМБІЦІЙНОЮ ЇЇ МАЛА ЗА МЕТУ ВСЕБІЧНО ВИСЛОВИТИ МОЖЛИВІСТЬ МНОЖИННИХ ЗАГРОЗ БАЗОВОМУ ДОБРОБУТУ ОКРЕМИХ ОСІБ І ГРУП.

Сформована Концепція індивідуальної безпеки базувалася на трьох вихідних факторах, що забезпечили її комплексність.

По-перше, у контексті Віденської декларації та Програми дій 1993 р., які підтверджували у своїх текстах універсальність, неподільність і взаємну залежність прав людини, Доповідь сприяє подоланню громадянсько-політичного / соціально-економічного і куль-

¹⁵ UNDP, Human Development Reports, 1993 and 1994 available at <http://hdr.undp.org/en/reports/>.

турного розриву або ієрархії прав і інтересів. Це було досягнуто завдяки первісній редакції Статуту ООН 1945 р., де в преамбулі було висловлено «відданість сторін» просуванню соціального прогресу й покращенню умов життя за більшої свободи», а також думці засновників ООН, відповідно до якої безпека має охоплювати собою свободу від страху й свободу від злиденності. Враховуючи, що після 1945 року, особливо в контексті «холодної війни», міжнародне співтовариство схилялось на користь звільнення від страху при вирішенні питань безпеки, ПРООН поновила первісні цінності ООН і виходила з того, що обидва типи прав і свобод – громадянсько-політичні і соціально-економічно-культурні – є важливими компонентами безпеки людини.

Так, як визначила ПРООН у 1994 році, загрози безпеці людині не обов'язково пов'язані з міжнародними війнами й не обов'язково виникають під час збройних конфліктів¹⁶. Вони охоплюють і ті, які призводять до голоду, хвороб, переслідувань. Крім того, зосередивши увагу на окремій людині, а не на державі, в Доповіді ПРООН було запропоновано ідею нерегульованих конвенцій у сфері безпеки людини щодо того, що вважати «звичайними» і «надзвичайними» загрозовими подіями, забезпечивши захист у тому числі в щоденному житті людини. Обґрунтовано підкреслювалось, що «для більшості людей почуття незахищенності виникає здебільшого через щоденні турботи, ніж через страх перед катастрофічними подіями у світі»¹⁷. Найбільшу загрозу для індивідуальної безпеки людини містять ситуації, які порушують звичайне життя людини, нормалізують насильство над нею (фізичне, сексуальне, економічне, психологічне) й призводять до дискримінації¹⁸.

Таке багатоаспектне розуміння поняття загрози безпеці людині мало підтримку з боку тих дослідників, які говорили про необхідність уведення гендерного компонента до розгляду питань

вимушеного переміщення. У той час, як класичні уявлення про безпеку були зосереджені на зовнішніх військових загрозах державі, концепція індивідуальної безпеки надала можливість для рівного вирішення проблем безпеки як жінок, так і чоловіків, проливши світло на багато форм жорстоких обмежень і бар'єрів, які загострюються для жінок в умовах вимушеного переміщення. Такий підхід дозволяє формувати уявлення про загрози для безпеки «знизу вверх», а не навпаки¹⁹.

Гендерний підхід традиційно фокусується на безпеці людини, а не держави – у широкому сенсі безпека визначається як звільнення окремих осіб і груп, особливо жінок і дівчат, від соціальних, фізичних, економічних, культурних і політичних обмежень, які заважають їм жити й реалізовувати автономний життєвий проєкт.

Громадянське суспільство й деякі уряди також високо оцінили концепцію індивідуальної безпеки як фактор, що стимулює соціальні й політичні зміни, і як об'єднувальну мову правових реформ, спрямованих на захист інтересів жінок і дівчат щодо національної та державної безпеки²⁰.

Ще одним важливим кроком у створенні ідеї безпеки людини стала Доповідь Комісії ООН із безпеки людини 2003 року: Безпека людини за раз. У Доповіді державна безпека і безпека людини подані як такі, що доповнюють одна одну. На відміну від Доповіді ПРООН, запропонована в Доповіді Комісії ООН із безпеки людини концепція наголошувала на всебічності безпеки, у тому числі на захисті заради свободи від страху і свободи від злиденності.

Комісія ООН із безпеки людини вказувала на загрози, зумовлені насильством, і на загрози, зумовлені бідністю, хворобами й іншими факторами, підкреслюючи, що конфлікти й такі загрози пов'язані між собою.

¹⁶ UNDP, 1994 Human Development Report, New Dimensions of Human Security, p 24, at http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1994_en_chap2.pdf. Див. також ст. 5 Віденської декларації й Програми дій, Генеральна Асамблея ООН, Світова Конференція з прав людини, A/CONF.157/23, 12 July 1993.

¹⁷ UNDP, 1994 Human Development Report (n 9) p 1.

¹⁸ Hoogensen, Gunhild and Kirsti Stuvøy, 'Gender, Resistance and Human Security' (2006). 37 Security Dialogue 2, 207–228. Див. також Stuvøy, Kirsti, 'Human Security and Women's Security Reality in Northwest Russia' in Hoogensen Gjørn, Gunhild, Dawn Bazely, Marina Goloviznina, and Andrew Tanentzap (eds), Environmental and Human Security in the Arctic (London and New York, Routledge, 2014) 231–249.

¹⁹ Bunch, Charlotte, 'Foreword. Feminist Quandaries on Gender and Violence: Agency, Universality, and Human Security' in Bahun, Sanja and VG Julie Rajan (eds), Violence and Gender in the Globalized World: The Intimate and the Extimate, 2nd edn (England and USA, Ashgate, 2015) xiii–xviii.

²⁰ Violence against Women for Peace Report, Fiji Islands, 2009–2014, 2014. Див. також Korany, Bahgat, Hania Sholkamy and Maya Morsy (eds), Women in the Concept and Issues of Human Security. Arab and International Perspectives, Proceedings of the Second Conference of the Arab Women Organisation Abu Dhabi, United Arab Emirates, 11–13 November 2008, Vol II, AWO, Egypt, 2010; and Patriarchal Violence—an Attack on Human Security, Government Offices of Sweden, Stockholm, 2005.

Концепція індивідуальної безпеки дозволила належним чином визнати численні загрози, які постають перед жінками під час насильницьких конфліктів та їх наслідків, у тому числі ті, які мають різний вплив на різні групи населення, зокрема на вимушено переміщених осіб. У Доповіді містилося посилення на численні форми насильства за ознакою статі, у тому числі зґвалтування, інші форми сексуального насильства, примушування до проституції, торгівлю людьми. Поряд із цим порушувалися питання щодо економічної безпеки й соціального захисту жінок тощо²¹.

Сьогодні визнаними тезами в міжнародному дискурсі з питань безпеки є такі:

- міжнародні зобов'язання щодо ґендерної рівності й стійкого миру є нерозривно пов'язаними;
- досягнення ґендерної рівності й розширення прав і можливостей жінок залежить від розуміння й зменшення кількості конфліктів і нестабільності, у той час як побудова стійкого миру вимагає урахування ґендерних факторів і розширення прав та можливостей жінок і дівчат;
- конфлікт і крихкість власного становища по-різному впливають на жінок і чоловіків і створюють значний тягар для жінок і дівчат²²;
- уже існуюча ґендерна нерівність і дискримінація можуть посилити наслідки конфлікту для жінок і дівчат, у той час як фемінізація бідності часто знижує здатність жінок пом'якшувати ці наслідки²³;
- відсутність доступу до інформації, до ресурсів і послуг (поряд із ґендерними стереотипами, нерівністю й культурними обмеженнями) можуть робити деяких жінок і дівчат (наприклад,

із соціально-економічних груп, що перебувають в уразливому становищі, у домогосподарствах, які очолюють жінки) ще більш уразливими перед відповідними викликами і стресами, які можуть бути вже не пов'язані з конфліктом – стихійні лиха, макроекономічні потрясіння, значний спад національної економіки тощо;

- процеси розбудови миру й державного будівництва в нестабільних і конфліктних ситуаціях можуть надавати нових можливостей для просування ґендерної рівності й розширення прав і можливостей жінок і дівчат. Конфлікт і нестабільність можуть вносити зміни до традиційних ґендерних ролей, стимулюючи жінок займатися новими видами діяльності. Такі процеси можуть змінювати суспільні уявлення про роль жінок і розширювати їх можливості щодо їхньої участі в політичному й економічному житті. Ці зміни можуть носити нетривалий характер, тому необхідними є цілеспрямовані дії для їх підтримання й укріплення з метою укріплення становища жінок;
- будучи підкріплені нерівноправними ґендерними ідеологіями, внутрішнє переміщення й пов'язані з ним порушення прав людини можуть дестабілізувати суспільство на кілька поколінь, підриваючи людський і економічний розвиток, поновлення, примирення, верховенство права й довіру до державних інституцій (Глобальний саміт із викорінення насильства щодо жінок в умовах конфлікту, 2014 р.)²⁴.

²¹ Human Security and Human Rights under International Law. The Protections Offered to Persons Confronting Structural Vulnerability. Dorothy Estrada-Tanck P. 119; Tripp, Aili, Myra Marx Ferree and Christina Ewig (eds), Gender, Violence and Human Security: Critical Feminist Perspectives (New York, New York University Press, 2013).

²² Domingo, P. and R. Holmes (2013), Gender Equality in Peacebuilding and Statebuilding, Overseas Development Institute, London; Myrtilinen, H., J. Naujoks and J. El-Bushra (2014), Rethinking Gender in Peacebuilding, International Alert, London.

²³ Castillejo, C. (2013), «Gender and Statebuilding», in D. Chandler and T.D. Sisk (eds.), Routledge Handbook of International Statebuilding, Routledge, London and New York. Castillejo, C. (2012), Gender, Fragility and the Politics of Statebuilding, Norwegian Centre for Conflict Resolution (NOREF), Oslo. Castillejo, C. (2011), Building a State that Works for Women: Integrating Gender into Post-Conflict Statebuilding, Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE), Madrid; Cordaid (2012), Integrating Gender into the New Deal for Engagement in Fragile States, Cordaid, The Hague.

²⁴ https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/Gender_equality_in_fragile_situations_2017.pdf.

СФЕРИ УРАЗЛИВОСТІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИМУШЕНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ СВІДЧИТЬ ПРО НАЯВНІСТЬ ПЕВНИХ ЗАГРОЗ, ЯКІ ЗУМОВЛЮЮТЬ БІЛЬШУ УРАЗЛИВІСТЬ ЖІНОК І ДІВЧАТ, НЕЗАЛЕЖНО ВІД ТОГО, В ЯКІЙ КРАЇНІ ВІДБУВАЮТЬСЯ ВІДПОВІДНІ ПОДІЇ. ВОДНОЧАС ЗАУВАЖИМО, ЩО КУЛЬТУРНИЙ, ІСТОРИЧНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ, ЗВИЧАЙНО, ЗУМОВЛЮЮТЬ ПЕВНІ ОСОБЛИВОСТІ.

Отже, серед основних сфер уразливості для жінок і дівчат в умовах вимушеного переміщення називають такі:

- підвищений ризик сексуального та іншого ґендерно зумовленого насильства під час самого переміщення;
- брак медичних, психологічних, соціальних тощо послуг, які б враховували ґендерні аспекти;
- вагітність: переміщення зумовлює більший ризик ускладнень через стресовість ситуації, можливі матеріальні проблеми, відсутність необхідного медичного нагляду упродовж певного періоду;
- підвищений ризик сексуального та іншого ґендерно зумовленого насильства у приймаючій громаді, часто пов'язане з економічною уразливістю, відсутністю сталих соціальних зв'язків, захисту з боку рідних і знайомих;
- підвищений ризик торгівлі людьми: відчай і необхідність пошуку альтернативних засобів захисту й економічного виживання можуть ставити переміщених жінок в уразливе становище, чим користуються торговці людьми. Йдеться про примушування до проституції, домашнє рабство, примусову працю, примушування до жебрацтва тощо;

- психологічна травма й ізоляція: багато переміщених жінок і дівчат травмовані своїм досвідом, а небезпечні ситуації, в яких деякі з них живуть, створюють додатковий стрес. Відсутність адекватної й доступної психологічної допомоги посилюють уразливість ситуації;
- обмежений доступ до джерел існування: багато переміщених жінок докладають надзусиль, щоб знайти достатні засоби для існування (для себе і, часто, для переміщеної сім'ї). Небезпечне робоче середовище підвищує ризик

сексуальних домагань для переміщених жінок, які працюють;

- недостатня допомога в ситуації вимушеного переміщення часто призводить до того, що жінки нехтують своїм здоров'ям, віддаючи перевагу піклуванню про здоров'я й добробут дітей і чоловіків²⁵.

Розглянемо найбільш актуальні загрози детальніше.

1. ЗАСОБИ ДО ІСНУВАННЯ

1.1. Гендерний поділ праці

Найбільш суттєвою зміною внаслідок конфліктів та переміщень, зафіксованих у всіх регіонах, є зміни в гендерному розподілі праці: конфлікт, вимушене переміщення створюють простір та можливості для зміни звичайних економічних ролей, коли жінки беруть на себе підвищені економічні обов'язки й часто стають основним годувальником у сім'ї, у той час як чоловіки можуть опинитися в ситуації, коли вони не здатні виконувати цю роль²⁶.

Посилення економічної участі жінок пов'язане з демографічними змінами: світовий досвід говорить, що чоловіки значно частіше безпосередньо беруть участь у військових діях, статистично чоловіки частіше зазнають поранень або гинуть унаслідок конфлікту²⁷. Український досвід також свідчить, що чоловіки через різні фактори можуть залишатись на непідконтрольній території, у той час як жінка з дітьми (іноді також з іншими членами родини, які потребують догляду) перебуває на підконтрольній території і стає головою домо-

господарства. Аналіз кількісних даних із країн, які мають досвід внутрішнього переміщення, підтверджує, що конфлікт підштовхує жінок до активізації участі в ринку праці через вплив на склад домогосподарств.

Дослідження підкреслюють, що через економічну необхідність жінки шукають і активно беруть участь у будь-якій прийнятній можливості для отримання засобів до існування, щоб покрити основні потреби сім'ї у переміщенні²⁸.

Так, у Грузії наприкінці 1990-х років переміщені жінки з професійним досвідом займалися торгівлею та землеробством, ставши основними годувальниками у 70% сімей²⁹. У Колумбії сільські жінки втекли в міські райони, де працевлаштувалися³⁰. Сирійські жінки-біженки в Йорданії стали займатися домашньою платною роботою або працювати помічниками в магазинах, фабричними робітницями або працівницями сільського господарства³¹.

²⁵ Women and girls in forced and protracted displacement Brigitte Rohwerder, 2016.

²⁶ Gender in displacement. The state of play / Kerrie Holloway, Maria Stavropoulou and Megan Daigle, Humanitarian Policy Group, December 2019. P. 9.

²⁷ Justino, P., Cardona, I., Mitchell, R. and Muller, C. (2012) Women working for recovery: the impact of female employment on family and community welfare after conflict. New York: UN Women.

²⁸ Buck, T., Morton, A., Allen N.S. and Zurikashvili, F. (2000) Aftermath: effects of conflict on internally displaced women in Georgia. Working Paper 310. Washington DC: USAID; Franz, B. (2003) 'Bosnian refugee women in (re)settlement: gender relations and social mobility' Feminist Review 73: 86–103; Gardner, J. and El-Bushra, J. (2016) The impact of war on Somali men, and its effects on the family, women and children. Rift Valley Institute Briefing Paper. Nairobi: Rift Valley Institute and UNICEF; Kaya, Z.N. and Luchtenberg, K.N. (2018) Displacement and women's economic empowerment: voices of displaced women in the Kurdistan region of Iraq. London: GAPS UK, LSE Centre for Women Peace and Security and Women for Women International.

²⁹ Buck, T., Morton, A., Allen N.S. and Zurikashvili, F. (2000) Aftermath: effects of conflict on internally displaced women in Georgia. Working Paper 310. Washington DC: USAID.

³⁰ Meertens, D. (2004) 'A life project out of turmoil: displacement and gender in Colombia' in P. Essed, G. Frerks and J. Schrijvers (eds) Refugees and the transformation of societies: agency, policies, ethics and Politics. New York and Oxford: Berghahn Books.

³¹ Ritchie, H.A. (2018) 'Gender and enterprise in fragile refugee settings: female empowerment amidst male emasculation – a challenge to local integration?' Disasters 42: S40–S60.

У низці випадків такі зміни мають і позитивний вимір: жінки, які працюють і роблять значний внесок у власне домогосподарство, відчують свою економічну роль, більшу впевненість у собі, підвищення самостійності й значущості голосу в домогосподарстві та громаді³².

Хоча економічну та соціальну вразливість домогосподарств, очолюваних жінками, часто сприймають як належне, дані свідчать, що існують різні типи домогосподарств, очолюваних жінками, і що зусилля щодо визначення «домогосподарств» та

«головування» зіштовхуються зі значними концептуальними проблемами. Саме поняття головування критикується як західна гетеропатріархальна конструкція, котра зводить домогосподарства виключно до економічних одиниць і не відбиває різноманітності сімейних структур у різних культурних та соціальних ситуаціях³³. Так, домашнє господарство, очолюване жінкою, визначається як принаймні одна доросла жінка, як правило, з дітьми, яка проживає без партнера-чоловіка, але за такого підходу втрачається різноманітність ситуацій.

1.2. Маскулінність і безпорадність чоловіків

Чоловіки іноді також сприймають економічну активність жінок як продовження їх догляду за членами родини³⁴, можливо, намагаючись узгодити економічну активність жінок із втратою свого статусу як годувальника сім'ї. Через ситуацію вимушеного переміщення чоловіки можуть зазнавати серйозної кризи ідентичності. Наприклад, нездатність захистити своїх близьких, втрата соціального статусу тощо. Багато хто стає не здатним конкурувати в нових умовах на ринку праці через відсутність попиту на відповідні професійні навички. Чоловіки можуть бути обмежені у свободі пересування через побоювання бути призваними для проходження військової служби або бути арештованими³⁵.

Зіткнувшись із цими викликами, чоловіки важко пристосовуються до нового життя в переміщенні. Чоловіки, які мають хорошу освіту й обій-

мали до конфлікту високі посади, як правило, «вперто чіпляються» за своє попереднє життя, де вони користувалися статусом та визнанням³⁶. Вони почуваються, ніби потрапили в пастку й відмовляються йти на компроміси, погоджуватися на роботу з нижчим статусом, ніж вони мали до переміщення.

Тривале переміщення може створити культуру неробства та негативних стратегій виживання: шкідливе вживання алкоголю та насильство над партнерками для боротьби з фрустрацією, гнівом чи нудьгою³⁷. Це також може призводити до проблем із психічним здоров'ям і навіть до самогубства³⁸. У Демократичній Республіці Конго (ДРК) три чверті чоловіків, які постраждали від конфлікту, включаючи ВПО, повідомляли про часті стреси або депресію, а 44% – про надмірне вживання алкоголю у період, коли їм не вдається знайти роботу³⁹.

³² Cardoso, L.F., Gupta, J., Shuman, S., Cole, H., Kpebo, D. and Falb, K.L. (2016) 'What factors contribute to intimate partner violence against women in urban, conflict-affected settings? Qualitative findings from Abidjan, Côte d'Ivoire' *Journal of Urban Health* 93(2): 364–378; Kaya, Z.N. and Luchtenberg, K.N. (2018) *Displacement and women's economic empowerment: voices of displaced women in the Kurdistan region of Iraq*. London: GAPS UK, LSE Centre for Women Peace and Security and Women for Women International; Ritchie, H.A. (2018) 'Gender and enterprise in fragile refugee settings: female empowerment amidst male emasculation – a challenge to local integration?' *Disasters* 42: S40–S60; Levine, S., Ullah, Z., Khan, S.U., et al. (2019) *The impact of displacement on gender roles and relations: the case of IDPs from FATA*. London: ODI.

³³ Momsen, J.H. (2002) 'Myth or math: the waxing and waning of the female-headed household' *Progress in Development Studies* 2(2): 145–151; Kibreab, G. (2003) 'Rethinking household headship among Eritrean refugees and returnees' *Development and Change* 34(2): 311–338.

³⁴ Petesch, P. (2012) *The clash of violent conflict, good jobs, and gender norms in four economies*. Washington DC: World Bank.

³⁵ Barbelet, V. (2018) *Older people in displacement: falling through the cracks of emergency responses*. London: ODI.

³⁶ Jansen, S. (2008) 'Misplaced masculinities: status loss and the location of gendered subjectivities amongst "non-transnational" Bosnian refugees' *Anthropological Theory* 8(2): 181–200 P. 195.

³⁷ Lehrer, K. (2009) *Gender differences in labour market participation during conflict: evidence from displaced people's camps in northern Uganda*. University of British Columbia Mimeo.

³⁸ Kizza, D., Knizek, B.L., Kinyanda, E. and Hjelmeland, H. (2012a) 'Men in despair: a qualitative psychological autopsy study of suicide in northern Uganda' *Transcultural Psychiatry* 49(50): 696–717.

³⁹ Sleggh, H., Barker, G. and Levto, R. (2014) *Gender relations, sexual and gender-based violence and the effects of conflict on women and men in North Kivu, Eastern Democratic Republic of the Congo. Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES)*. Washington DC and Capetown: Promundo-US and Sonke Gender Justice.

1.3. Секс-робота та транзакційні стосунки

Зіткнувшись зі знедоленням, вимушені переселенці – особливо молодь – можуть вступати у так звані «транзакційні сексуальні стосунки» – від сексу заради виживання до офіційної сексуальної роботи в обмін на гроші, товари, захист чи інші види винагороди⁴⁰. Термінологія варіюється в різних культурних умовах, існують значні відмінності, враховуючи, що транзакційні зв'язки існують у спектрі, який охоплює цілу низку факторів щодо згоди, наявності влади, емоційної прихильності, економічної компенсації та соціальної прийнятності.

Хоча комерційний секс може забезпечити прибуток, він також може поглибити соціальне відчуження, збільшити ВІЛ / СНІДу та інші проблеми зі здоров'ям і підвищити ризик арешту та притягнення до відповідальності, особливо там, де одностатеві сексуальні практики та секс-робота криміналізуються⁴¹.

2. ДИНАМІКА ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА СТОСУНКІВ У СІМ'ЯХ

Переміщення змінює динаміку домогосподарств і стосунки в сім'ях. Водночас зауважимо, що більшість наявних досліджень зосереджується на гетеронормативних стосунках між чоловіком і дружиною, практично ігноруючи ненормативні сімейні союзи, одностатеві партнерства, а також не розглядаючи питання ієрархічних відносин між поколіннями і статями⁴².

2.1 Неоплачувана домашня робота та робота з догляду за іншими членами сім'ї

Незважаючи на посилення економічних обов'язків, від жінок, як і раніше, очікують виконання більшості домашніх обов'язків і роботи з догляду за іншими членами сім'ї, що є подвійним тягарем і залишає жінкам мало часу для відпочинку. Коли переміщені чоловіки залишаються вдома, вони часто утримуються від виконання «жіночої роботи» через соціальні стереотипи.

⁴⁰ Formson, C. and Hilhorst, D. (2016) The many faces of transactional sex: women's agency, livelihoods and risk factors in humanitarian contexts: a literature review. Secure Livelihoods Research Consortium Working Paper 41. London: ODI.

⁴¹ Nyanzi, S. (2013) 'Homosexuality, sex work, and HIV/AIDS in displacement and post-conflict settings: the case of refugees in Uganda' International Peacekeeping 20(4): 450–468; Rumbach, J. and Knight, K. (2014) 'Sexual and gender minorities in humanitarian emergencies' in L.W. Roeder (ed.) Issues of gender and sexual orientation in humanitarian emergencies: risks and risk reduction. Berlin: Springer Verlag.

⁴² Lokot, M. (2018) 'Syrian refugees: thinking beyond gender stereotypes' Forced Migration Review 57: 33–35; Lokot, M. (2018) 'Blood doesn't become water'? Syrian social relations during displacement' Journal of Refugee Studies 32(1): 162–163.

2.2. Інтимні стосунки

Більшість відомих досліджень зосереджує увагу на негативному впливі внутрішнього переміщення на особисті стосунки, оскільки воно часто призводить до посилення напруженості, відчуження, насильства, зумовлює розлучення; жінки скаржаться на чоловіків, розчарування та гнів яких обертаються проти дружин та дітей, а чоловіки підкреслюють почуття зневаги та загрози через свою економічну залежність від інших, у тому числі жінок⁴³.

Деякі дослідники підкреслюють потенціал переселення, яке може об'єднувати пари, надихати на розуміння ґендерних викликів і забезпечити більш шанобливі взаємостосунки⁴⁴. Безробіття також може надати чоловікам можливість провести більше часу вдома та висловити свої почуття, оцінити батьківство.

2.3. Участь в управлінні громадами

В умовах переміщення жіночі неформальні групи та мережі підтримки можуть створити передумови для участі жінок в управлінні громадою, більшого залучення їх до громадянських і політичних структур⁴⁵.

Так, є успішний досвід країн, де створювались жіночі групи, щоб підтримати одна одну, об'єднати економічні ресурси й навички та співпрацювати для досягнення економічних і соціальних цілей⁴⁶.

2.4. Ґендерний досвід насильства

Ґендерні норми, що підкреслюють підпорядкованість жінок і нормалізують чоловічу агресію, домінування та контроль, дозволяють застосувати насильство для демонстрації чоловічої переваги. Дані, зібрані в регіонах, де мало місце внутрішнє переміщення, свідчать, що ґендерно зумовлене насильство зростає під час конфлікту та переміщення. Рух населення, розпад соціальних та інституційних структур, економічні труднощі та нормалізація насильства й невпевненості підвищують ризик насильства в усіх його формах.

⁴³ Dietrich, L. and Carter, S.E. (2017) Gender and conflict analysis in ISIS affected communities of Iraq. Oxford: Oxfam International; Lokot, M. (2018a) 'Syrian refugees: thinking beyond gender stereotypes' *Forced Migration Review* 57: 33–35.

⁴⁴ Szczepanikova, A. (2005) 'Gender relations in a refugee camp: a case of Chechens seeking asylum in the Czech Republic' *Journal of Refugee Studies*, 18(3): 281–298; Levine, S., Ullah, Z., Khan, S.U., et al. (2019) *The impact of displacement on gender roles and relations: the case of IDPs from FATA*. London: ODI.

⁴⁵ Bouta, T., Frerks, G. and Bannon, I. (2005) *Gender, conflict, and development*. Washington DC: World Bank.

⁴⁶ Ritchie, H.A. (2018) 'Gender and enterprise in fragile refugee settings: female empowerment amidst male emasculation – a challenge to local integration?' *Disasters* 42: S40–S60.

2.4.1. Сексуальне насильство

Систематичний огляд сексуального насильства щодо біженців та ВПО свідчить про те, що приблизно кожна п'ята жінка, яка зазнала вимушеного переміщення, зазнає сексуального насильства. Є припущення щодо заниження цих показників у результаті значної латентності фактів сексуального насильства через соціальну стигму, ганьбу та страх репресій. За даними ООН, сексуальне насильство може бути фактором, яке призводить до вимушеного переміщення, а може, навпаки, його супроводжувати. Історія збройних конфліктів свідчить також про те, що сексуальне насильство може використовуватися як тактика ведення війни для тероризації, контролю та експлуатації населення.

Соціальні норми, які існують у багатьох суспільствах щодо жіночої чистоти та чоловічої честі відштовхують тих, хто пережив сексуальне насильство, і це часто змушує жертв насильства

не розкривати того, що сталося, і не шукати підтримки та справедливості. Дослідження наводять факти, що викрадених жінок і дівчат, які рятуються втечею й знову приєднуються до своїх сімей, часто вважають зґвалтованими. Такі жінки можуть зіткнутися з подальшими переслідуваннями й навіть убивством із боку членів сім'ї чоловіків, які прагнуть відновити сімейну честь; інші, викрадені та зґвалтовані, як повідомляється, покінчили життя самогубством. Ті, хто вижив, часто повідомляють про відмову від них із боку партнерів і сімей, які сприймають їх як брудних, непотрібних чи таких, що становлять загрозу їхньому статусу в громаді: Зґвалтована жінка втрачає свою цінність, а це впливає на соціальний імідж чоловіка.

Жінки і дівчата, які народжують дітей унаслідок зґвалтування, як правило, відчують вищий рівень стигматизації, ніж ті, хто вижив без дітей⁴⁷.

2.4.2. Домашнє насильство

Незважаючи на те, що сексуальному та іншому гендерно зумовленому насильству в умовах вимушеного переміщення приділяється багато уваги, дослідження свідчать про набагато більші показники домашнього насильства, зумовленого вимушеним переміщенням⁴⁸.

Пояснення такій ситуації знаходять у стесовості ситуації, відчутті незахищеності, бідності, а також частій зміні гендерних ролей, коли жінка опиняється на чолі домогосподарства.

Подібні результати мали дослідження в Латинській Америці, Західній Африці, Близькому Сході та Східній Європі.

Домашнє насильство часто вважають приватним і досить стигматизуючим питанням. Фінансова залежність у сім'ях, яка також збільшується в умовах вимушеного переміщення, має тенденцію обмежувати можливість залишити партнера-насильника.

⁴⁷ Journal of Politics & Governance, Vol. 5 No. 4, December 2016, Pp. 19-29. Development-Induced Displacement and Gender Injustice: Some Critical Reflections. Dinabandhu Sahoo* & Niharranjan Mishra

⁴⁸ Trauma Violence Abuse. 2011 Jul;12(3):127-34. A systematic review of prevalence studies of gender-based violence in complex emergencies. Stark L1, Ager A.

2.5. Повернення додому

Після періоду, який може тривати від місяців до десятиліть чи навіть поколінь, повернення до місць проживання, які сім'ї змушені були покинути через конфлікт, може ставити цілу низку запитань. Як свідчить досвід інших країн, часто жінки й чоловіки мають різні погляди на доцільність та / або бажаність повернення. Різниця полягає в тому, що жінки рідше бувають почутими.

2.6. Різний досвід уразливості

Конфлікти та переміщення порушують щоденне життя людей обох статей, викликаючи травми, втрати, зубожіння та маргіналізацію, але вони також створюють умови для трансформації через розпад соціальних, економічних та політичних структур, що відбивають і відтворюють ґендерні ієрархії та нерівності.

Уплив ґендеру як системи упорядкування не є лінійним чи монолітним, поперемінно ускладнюється та пом'якшується низкою міжсекційних, культурних та географічних факторів.

Таким чином, ґендерний досвід переміщення не є також однорідним і суттєво різниться відповідно до існуючих норм та умов переміщення – міське / сільське проживання до переміщення / після переміщення, тривалість переміщення, наявні ресурси чи можливості, а також у результаті поєднання ґендеру з іншими факторами додаткової уразливості: етнічна ідентичність, вік, інвалідність тощо.

IV

КОНЦЕПЦІЯ ПОРУШЕНОГО ЖИТТЄВОГО ПРОЄКТУ

У СВІТІ ВИМУШЕНІ ПЕРЕМІЩЕННЯ НАЛЕЖАТЬ ПЕРЕВАЖНО ДО СФЕРИ ГУМАНІТАРНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ, ЯКІ НАВІТЬ У СВОЇХ СПРОБАХ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ СКЛАДНИХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТА ЗАТЯЖНИХ КОНФЛІКТІВ НЕ РОЗГЛЯДАЮТЬ ПОШУК СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ОДНУ ІЗ СВОЇХ БЕЗПОСЕРЕДНИХ ЦІЛЕЙ. ОСНОВНОЮ МЕТОЮ ГУМАНІТАРНИХ АКЦІЙ Є ПОЛЕГШЕННЯ СТРАЖДАНЬ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІСНУВАННЯ, ЗАХИСТ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ⁴⁹.

Саме тому значного інтересу набувають ті випадки, коли ситуація вимушеного переміщення набуває оцінки з точки зору юридичної перспективи, формуються нові підходи, правові рамки до розгляду тих додаткових бар'єрів, які становить додаткова уразливість жінок під час реалізації ними усього комплексу прав людини в умовах вимушеного переміщення.

⁴⁹ Joana Abrisketa and Karlos Pérez de Armiño, "Acción humanitaria: concepto y evolución," *Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo*, 2000, <http://www.dicc.hegoa.ehu.es/listar/mostrar/1>. See also Thomas G. Weiss, *Humanitarian Intervention* (Cambridge: Polity Press, 2007).

Одним із яскравих прикладів є рішення Конституційного Суду Колумбії, який комплексно розглянув питання гендерного компонента вимушеного переміщення й окреслив своє бачення формування юридичних інструментів захисту прав жінок, в основу якого поклав концепцію порушеного життєвого проекту й необхідності його відновлення.

Загалом, за офіційними даними, кількість переміщених у Колумбії за період 1985-2010 років становила 3 623 961 осіб.⁵⁰ У цей час динаміка переміщення змінилася: зменшилася кількість масових переміщень (цілих спільнот) на короткі відстані та стрімко зросло число індивідуальних і сімейних переміщень. Це відповідає еволюції динаміки конфліктів останнього десятиліття: на зміну масовим розправам приходять вибіркові вбивства як основна стратегія незаконних збройних угруповань для отримання контролю над територією та підкорення цивільного населення. Унаслідок такого переміщення «по краплі», серед ВПО зросла кількість одиноких дорослих жінок (із дітьми або без), які стали головами сімей. Із 2006 року приблизно половина переміщених сімей визначила, що їх головою є жінка. У 2008 році *Comisión de Seguimiento* (Моніторингова комісія публічної політики із внутрішніх переміщень) з'ясувала, що 43,4% переселених домогосподарств очолювали жінки, що значно перевищує 29,9% домогосподарств, очолюваних жінками, у національному розрізі в Колумбії, згідно з переписом населення 2005 року. Більше того, 67,8% домогосподарств переселенців очолюються жінками, які не мають подружніх зв'язків.⁵¹

Протягом багатьох років домогосподарства, очолювані жінками, були єдиною точкою входу для забезпечення «гендерної чутливості» у заходах публічної політики – як загальної соціальної, так і політики, пов'язаної із переміщенням.⁵² Переміщені жінки, які були головами домогосподарств, отримували пріоритетне лікування та послаблені вимоги для подання заявок на продовження гуманітарної допомоги або на роботу, субсидії на житло чи придбання землі для ведення сільськогосподарської діяльності.⁵³ Ця точка входу залишалася відносно незмінною від 1997 року, коли було прийнято Закон 387 про допомогу переселенцям, і до 2008 року, коли Конституційний суд розширив спектр у спеціальній постанові про всебічну допомогу переміщеним жінкам.

У той же час, гендерний вплив конфлікту та вимушених переміщень став об'єктом соціологічного, економічного та політичного аналізу міжнародної спільноти, науковців та національних НУО⁵⁴. Загалом «гендерний баланс» переселення розглядався у п'яти різних вимірах, які так чи інакше заклали основи формування політики та рішення Конституційного суду.

⁵⁰ Agencia Presidencial de Acción Social y Cooperación Internacional, <http://www.accionsocial.gov.co/EstadisticasDesplazados/>; «Sistema Nacional de Atención Integral a Personas Desplazadas (SNAIPD),» <http://www.vertice.gov.co/english/SNAIPD.asp>

⁵¹ Хоча домогосподарства, очолювані жінками, часто розуміють як домогосподарства, де відсутній дорослий чоловік, у політиці розвитку та дебатах проти бідності цей термін все частіше визнається таким, що охоплює складнішу реальність, пов'язану не лише з відсутністю або наявністю дорослого чоловіка, але й із отриманням доходу та прийняттям рішень. У Колумбії статистика щодо переміщеного населення подає суб'єктивні відповіді респондентів-чоловіків та жінок щодо їхнього місця в домогосподарстві. Таким чином, жінка, яка є основним постачальником, може вважати себе головою домогосподарства, навіть якщо у сім'ї є чоловік. На випадок повної відсутності дорослого чоловіка в домогосподарстві було введено термін «однобатьківське господарство», а в англійській літературі – «господарство самотньої матері». Див., зокрема: Sylvia Chant and Jo Campling, *Women-headed Households: Diversity and Dynamics in the Developing World* (Houndmills, Basingstoke, U.K.: Palgrave MacMillan, 1997); and Sylvia Chant, ed., *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research, Policy* (Cheltenham, U.K./Northampton, U.S.: Edward Elgar, 2010).

Щодо цитованої статистики див.: Comisión de Seguimiento a la Política Pública de Desplazamiento, *Proceso Nacional de Verificación*, vol. 2, *El Reto ante la Tragedia Humanitaria del Desplazamiento Forzado: Garantizar la observancia de los derechos de la población desplazada* (Bogotá: Comisión de Seguimiento, 2009), 66.

⁵² Див., наприклад, Закон про спеціальну підтримку жінок-голів домогосподарств (Закон 82 «Por la cual se expiden normas para arroyar de manera especial a la mujer cabeza de familia,» 3.11. 1993, http://www.secretariassenado.gov.co/senado/basedoc/ley/1993/ley_0082_1993.html) щодо загальних заходів та Указ 250 від 2005 року щодо реформи Національної системи всебічної допомоги внутрішньо переміщеним особам (Decreto Numero 250, «Por el cual se expide el Plan Nacional para la Atención Integral a la Población Desplazada por la Violencia y se dictan otras disposiciones,» 7.02.2005, http://www.brookings.edu/~media/Files/Projects/IDP/Laws%20and%20Policies/Colombia/Colombia_DecretoNo250_2005.pdf).

⁵³ UNHCR/ACNUR, *Balance de la Política Pública para la atención integral a la población desplazada en Colombia 2004-2007* (Bogotá: UNHCR/ACNUR, 2007).

⁵⁴ Див., наприклад, Fernando Cubides and Camilo Domínguez, eds., *Desplazados, Migraciones Internas y Reestructuraciones territoriales* (Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 1999); Martha Nubia Bello, *Desplazamiento Forzado: Dinámicas de guerra, exclusión y desarraigo* (Bogotá: Universidad Nacional and UNHCR, 2004); та кілька робіт автора Ana María Ibáñez (включаючи *Desplazamiento forzado*), підготовлених Мережею дослідження переміщення (REDIF), та багато інших

У ЖІНОК З'ЯВЛЯЮТЬСЯ НОВІ ОBOB'ЯЗКИ ГОЛІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Багато жінок-переселенок змушені брати соціальну та економічну відповідальність за свої сім'ї через комбінації факторів, включаючи вбивства чоловіків, сімейні розриви, спричинені зростанням насильства та переслідуваннями, через тягар анонімного життя у містах, різне сприйняття безпеки в сільській місцевості серед жінок та чоловіків, а також нову трудову динаміку в містах, яка впливає на традиційний ґендерний розподіл праці. Як було сказано вище, ці питання вирішувались заходами гуманітарної політики, здебільшого через надання пріоритету жінкам, які очолюють домогосподарства, у доступі до послуг. Як ми побачимо в наступному розділі, Конституційний Суд розглядав справу домогосподарств, очолюваних жінками, шляхом аналізу ризиків, зокрема їхньої ситуації у сфері зайнятості. Що стосується ґендерної справедливості⁵⁵, нерівний розподіл навантаження та доходу між домогосподарствами, які очолюють чоловіки та жінки, частково вирішувався позитивними діями⁵⁶ у виробничій сфері та житловому будівництві, надаючи пріоритетний доступ до землі, виробничих кредитів та житла для жінок-голів домогосподарств, особливо за наявності лише одного з батьків та маленьких дітей. Однак, ці політики все ще залишаються сімейно орієнтованими й не беруть до уваги заміжніх чи самотніх жінок. Попри те, вони є важливою сферою конвергенції в ґендерно чутливих аспектах гуманітарних дій (Указ 250), соціальній політиці загалом (Закон 082) та репараційних заходах, що містяться в нещодавно затвердженому Законі про жертви (Закон 1448).

Закон про жертви (з наголосом – як зауважено в назві – на жертвах масових порушень прав людини під час конфлікту) був прийнятий як невід'ємний додаток до Закону про справедливість і мир (2005), який зосереджувався переважно на пом'якшенні покарань демобілізованим особам та членам однієї зі сторін конфлікту (воєнізовані угруповання), котрі визнали свою провину. У відповідному розділі про реституцію земель Закон про жертви передбачає «спеціальні дії для жінок», які включають пріоритетну передачу землі жінкам-головам домогосподарств, а також офіційну вимогу «права спільної власності на землю» для подружжя у всіх діях, пов'язаних із реституцією. Порівнюючи з визначенням ґендерної справедливості Анни Марії Гоетц, позитивні дії для переміщених жінок-голів домогосподарств лежать переважно у сфері розподілу ресурсів та можливостей, тоді як розділ закону щодо компенсації за ґендерне (особливо сексуальне) насильство над жінками, відповідає другій частині визначення, де йдеться про людську гідність, фізичну цілісність та право на вибір життєвого проєкту. Ці аспекти будуть детальніше розглянуті у наступних розділах.

⁵⁵ Гоетц (у «Gender Justice» 31) визначає ґендерну справедливість як «закінчення defines gender justice as «закінчення – і, якщо необхідно, забезпечення компенсації нерівностей між жінками та чоловіками, що призводить до підпорядкування жінок чоловікам. Ці нерівності можуть полягати в розподілі ресурсів і можливостей, які дозволяють будувати людський соціальний економічний та політичний капітал. Вони можуть полягати також у поняттях людської гідності, особистої автономії та прав, які заперечують фізичну цілісність жінки та здатність робити вибір щодо того, як їй прожити своє життя.»

⁵⁶ «Позитивні» або «афірмативні» заходи визначаються як «цілісний пакет заходів тимчасового характеру, спрямованих спеціально на виправлення становища членів цільової групи в одному або кількох аспектах їх соціального життя з метою досягнення ефективної рівності». Див визначення: Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Prevention of Discrimination: The Concept and Practice of Affirmative Action—Final report submitted by Mr. Marc Bossuyt, Special Rapporteur, in accordance with Sub-Commission resolution 1998/5 (E/CN.4/Sub.2/2002/21, June 17, 2002).

ПЕРЕМІЩЕННЯ ПО-РІЗНОМУ ВПЛИВАЄ НА ЖИТТЄВІ ПРОЄКТИ ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ

Викорінення традиційно більше торкається ізольованих сільських жінок, ніж чоловіків. Розрив тісних зв'язків із близькими родичами та сусідами, брак досвіду соціальної та географічної мобільності до переміщення та загроза розпаду сім'ї – усе це створює значні перешкоди для відновлення життєвих проєктів цих жінок у новому, міському середовищі⁵⁷. Більше того, саме внаслідок історичної дискримінації збитки та шкода, яких зазнають жінки (наприклад, втрата майна чи будинку або незареєстрованої землі), рідко враховуються або вважаються менш актуальними, ніж більш формалізовані втрати чоловіків чи сімей. Хоча Міжамериканський Суд із прав людини визнав «шкоду життєвому проєкту» (*daño al proyecto de vida*) порушенням прав людини⁵⁸, і, відповідно, можливою підставою для репарацій, усе ж це поняття важко зрозуміти або визначити в конкретних термінах. Багато хто може сказати, що «життєвий проєкт» для бідної неграмотної селянки на ізольованій території є ілюзією. Однак, якщо розділити це поняття на необхідні матеріальні та моральні умови, виявиться, що втрата будинку може звести нанівець основу для малого домашнього бізнесу, який би посилив автономію жінки, або що втрата мінімальної солідарності та взаємності навіть із далекими сусідами може позбавити її шансу створити чи приєднатися до новоствореної соціальної організації або мережі.

Визнання та відшкодування збитків та шкоди життєвим проєктам, яких зазнають переміщені жінки, – це явно сфера, в якій поєднуються уявлення про гуманітаризм (захист гідності жінок та забезпечення базових потреб), ґендерну справедливість (надання жінкам доступу до нових ресурсів для відновлення своїх життєвих проєктів) та перехідне правосуддя (розробка спеціальних механізмів для оцінки й реституції земель, що перебувають у неформальному володінні жінок). Однак на практиці Національна система всебічної допомоги переселенцям у компоненті довгострокових рішень підходить до проблеми з іншого боку: надання підтримки для початку нового життя без компенсації завданих втрат та шкоди. Коли такі програми підтримки не повною мірою задовольняють ґендерні потреби й не визнають втрат жінок-переселенок через переміщення, наслідки ґендерної несправедливості можуть бути дуже значними, що проілюструємо пізніше. Економіст Ана Марія Ібаньєс у детальному дослідженні щодо економічних втрат, яких зазнає переміщене населення в Колумбії, дійшла висновку, що «переміщення призводить до падіння добробуту та втрати активів такого величезного розміру, що переселені сім'ї залишаються в пастці бідності протягом кількох поколінь».⁵⁹ І знову найбільш вразливими під час переміщення або після нього є домогосподарства, очолювані жінками⁶⁰.

⁵⁷ Donny Meertens, «The Nostalgic Future: Terror, Displacement and Gender in Colombia,» in *Victims, Perpetrators or Actors*, ed. Caroline Moser and Fiona Clark (London: Zed Books, 2001), 133–148.

⁵⁸ Inter-American Court of Human Rights, *Caso Loayza Tamayo vs. Perú*, Fondo, Judgement of September 17, 1997, Series C, No. 33. See also: David Suarez, «Las consecuencias morales del desplazamiento: una demanda por la reconstrucción del 'proyecto de vida,» in *Desplazamiento en Colombia: Prevenir, Asistir, Transformar: Cooperación Internacional e Iniciativas Locales*, comp. Cristina Churrua and Donny Meertens (Medellín: La Carreta Editores, 2010). See also: Ana María Ibáñez and Carlos Eduardo Vélez, «Civil Conflict and Forced Migration: The Micro Determinants and Welfare Losses of Displacement in Colombia,» *World Development* 36, no. 4 (2008): 659–676.

⁵⁹ Ibáñez, *Desplazamiento forzoso*, 58; Ibáñez and Vélez, «Civil Conflict and Forced Migration.»

⁶⁰ Ibáñez, *Desplazamiento forzoso*, 131.

ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКИ ПО-РІЗНОМУ СТАВЛЯТЬСЯ ДО ПОВЕРНЕННЯ, ПРОТЕ ЖІНОК РІДКО ЧУЮТЬ

У випадку програм повернення жінки та чоловіки можуть по-різному оцінювати безпечність умов у сільських місцевостях, які вони залишили⁶¹. Наприклад, удови відмовляються повертатись у місця, де вбили їхніх чоловіків, через страх, небажання повторно пережити травму або просто тому, що вони все втратили. Більше того, багато жінок не мають можливості довести своє право володіння землею до переселення. Це пов'язане з історичною дискримінацією, оскільки жінки-переселенки офіційно мають менше формально закріпленої землі у власності, ніж чоловіки. Жінки можуть також надавати перевагу можливостям для навчання дітей у містах, на противагу економічно та соціально невизначеному й потенційно небезпечному поверненню, не знаючи (а тому не вимагаючи) свого права на компенсацію чи реституцію. Загалом чоловіки більш схильні до повернення: їх мотивують економічні стимули, які іноді пропонуються урядом, а також відторгнення чоловіків містами, де виникають труднощі з адаптацією до міських ринків праці.

Тому, говорячи про гендерну справедливість, важливо почути жінок, щоб переконатись: їхнє повернення є добровільним, безпечним та відбувається в гідних умовах⁶². Попередження насильства та гарантії безпеки жінок є важливими проблемами. Тут знову поєднуються гуманітарний підхід та підхід перехідного правосуддя, оскільки негайно постають питання про те, що є економічно та соціально життєздатним та що можна вважати «просто» рішенням: На які землі та в які будинки повертатися? Чи можна повернути землю її колишнім власникам? Якщо жінки не були землевласниками до переселення, як це можна змінити та якими засобами?

Відповідно до останнього дослідження комісії з національних розслідувань ситуації щодо стану ВПО (*Comisión de Seguimiento*), близько 6 638 195 гектарів землі були примусово покинуті власниками чи орендарями або насильно відібрані збройними угрупованнями за період між 2000 і 2010 роками⁶³. Найновіше дослідження показало, що 385 000 сімей втратили свої землі (в середньому близько 15 гектарів на сім'ю). Це означає, що такі сім'ї були дрібними власниками або середнім селянством⁶⁴. Багато з переміщених селянських родин, які втратили свої землі, не мали офіційних документів. Жінки є особливо вразливими, оскільки навіть якщо документ існував – зареєстрований акт власності на землю або документ, про передачу в спадщину або продаж – він зазвичай залишався в руках чоловіка-голови домогосподарства. Група Історичної Пам'яті, яка працює на Карибському узбережжі Колумбії, з'ясувала, що лише близько 30% переселенців, які насильно покинули свої землі, мають реєстраційні документи, і менше 30% цих формальних землевласників є жінками⁶⁵. Таким чином, вимушене переміщення, вдівство та покинутість є умовами, які створюють особливі труднощі для жінок – одиноких чи голів сімей – під час звернення щодо надання землі, якою вони колись володіли й на якій працювали, але на яку ніколи не мали реєстраційних документів.

⁶¹ Donny Meertens and María Eugenia Vásquez «¿De qué seguridad hablamos? Las mujeres retornadas en el contexto de la política de seguridad democrática,» in Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» Cuarto Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes y niñas en Colombia (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» October 2004), 15–30. See also: Ibañez, Desplazamiento forzoso, 243.

⁶² Частина «Принципів Денга» щодо вимушених переміщень, прийнята урядом Колумбії. Sistema Nacional de Atención Integral a la Población Desplazada (SNAIPD), Política pública de retorno para la población en situación de desplazamiento (ppr). Lineamientos, metodología e instrumentalización de la política pública de retorno para la población en situación de desplazamiento, (Bogotá: SNAIPD, October 2009). Режим доступу: http://www.accionsocial.gov.co/documentos/4636_Pol%C3%ADtica_P%C3%ABblica_de_Retornos.pdf

⁶³ Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado, Cuantificación y Valoración de las Tierras y los Bienes Abandonados o Despojados a la Población Desplazada en Colombia (Bogotá: Comisión de Seguimiento, January 2011), 8.

⁶⁴ Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado, El reto ante la tragedia humanitaria del desplazamiento, vol. 5, Reparar de manera integral el despojo de tierras y bienes (Bogotá: Comisión de Seguimiento, 2009).

⁶⁵ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, La Tierra en Disputa, 380.

ЖІНКИ-ПЕРЕСЕЛЕНКИ ЗАЗНАЮТЬ ОСОБЛИВИХ РИЗИКІВ ҐЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА – ДО, ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ПЕРЕСЕЛЕННЯ

Останніми роками у відкритому доступі з'явилося більше інформації про сексуальне насильство (зґвалтування, сексуально орієнтовані тортури, примусові сексуальні послуги, примусова проституція, примусовий аборт, сексуальні домагання) та інше ґендерно зумовлене насильство (примусова домашня робота, соціальний контроль, заборона пересування)⁶⁶. Зв'язок між сексуальним насильством та переміщенням розглядається у трьох площинах: сексуальне насильство, можливо, було частиною насильницьких дій, які спричинили вимушене переміщення; загроза сексуального насильства могли бути прямою причиною переміщення; і сексуальне насильство може тривати як одна з особливих уразливих ситуацій жінок під час та після переміщення. У дослідження форм віктимізації та репарації в Колумбії Анжеліка Терберґ вказує, що 74,3% жертв, які брали участь в опитуванні, були вимушено переміщеними і 7,2% цих переміщених осіб (здебільшого жінки) повідомили, що вони зазнали сексуального насильства (самі, у сім'ї чи в громаді)⁶⁷. Нещодавнє дослідження з цієї теми, що проводилось кількома жіночими організаціями та підтримувалось корпорацією Intermon/Oxfam у 407 муніципалітетах, де були присутні збройні формування (урядові війська, партизанські загоди чи воєнізовані угруповання), виявило, що 17,58% дорослого жіночого населення цих територій стали жертвою сексуального насильства протягом 2001–2009 років, хоча менше 20% з них повідомили про це у відповідні органи, головним чином, через страх⁶⁸.

Кілька випадків сексуального насильства, переважно, але не виключно спрямоване на жінок, було зафіксовано в Колумбії як чітка стратегія війни. Наприклад, коли кілька корінних жінок були зґвалтовані та вбиті під час різанини у Баїя Портете 2004 року, причина була прозора: жінки відіграють провідну роль у матрилінеарному суспільстві. Їх ґвалтування та вбивство є прямою атакою на структуру громади та цінності етнічної групи, і це підпорядкувало групу воєнізованому домінуванню⁶⁹. Іншим прикладом є масові вбивства в Ель Саладо 2000 року, де сільські жінки були піддані сексуально орієнтованим тортурам і вбиті як покарання за їхні (та їхньої громади) можливі зв'язки з партизанами⁷⁰.

Сексуальне насильство було предметом особливого занепокоєння Конституційного Суду в його моніторингу стандартів допомоги переселенцям. У спеціальній постанові щодо переміщених жінок суд попросив генерального прокурора безпосередньо опікуватися наявними справами щодо сексуального насильства. З іншого боку, свідчення сексуального насильства досить не часто з'являлися у зізнаннях членів воєнізованих угруповань, наданих відповідно до Закону про справедливість і мир від 2005 року, хоча від лідерів очікувалось визнання своїх злочинів в обмін на пом'якшення покарання. У своїх так званих добровільних зізнаннях члени воєнізованих угруповань визнали масові вбивства, але не сексуальне насильство, примусові переселення та захоплення земель. Ці питання можуть вважатися

⁶⁶ Див: Amnesty International «Scarred Bodies, Hidden Crimes»: Sexual Violence against Women in the Armed Conflict, (New York: Amnesty International, 2004), <http://www.amnesty.org/en/library/info/AMR23/040/2004>; Corporación SISMA Mujer, Mujeres en Conflicto: Violencia Sexual y Paramilitarismo (Bogotá: Corporación SISMA Mujer, 2009); Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» Décimo Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes, niños y niñas (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» 2010).

⁶⁷ Angelika Rettberg, Reparación en Colombia: ¿Qué quieren las víctimas? (Bogotá: Universidad de los Andes and GTZ, 2008): 52, 53.

⁶⁸ Intermón Oxfam, "La violencia sexual en Colombia: Primera encuesta de prevalencia," Nota informativa de Oxfam, December 9, 2010, Режим доступу: http://www.intermonoxfam.org/UnidadesInformacion/anexos/12033/101206_Violencia_sexual_Colombia.pdf

⁶⁹ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, La Masacre de Bahía Portete: Mujeres Wayuu en la mira (Bogotá: Fundación Semana/ Taurus, 2010). Режим доступу: <http://www.memoriahistorica-cnrr.org.co>.

⁷⁰ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, La Masacre de El Salado (Bogotá: Fundación Semana/Taurus, 2009). Режим доступу: <http://www.memoriahistorica-cnrr.org.co>.

трьома «табу» в процесі Справедливості й Миру, і були замовчувані з боку звинувачуваних. Вони не відчували відповідальності за переміщення чи насильницьке захоплення земель. Вони вбивали, це було визнано, але «люди самі вирішили переселитись і покинути свою землю»⁷¹. І на відміну від вбивств, які були виправдані як законна контрпартизанська стратегія, сексуальне насильство, на додачу до можливого звинувачення у зло-

чинах проти людства, сприймалося навіть серед злочинців як ганебне чи сумнівне діяння. У той же час більшість інформації про сексуальне насильство було зібрано жіночими та правозахисними організаціями; і лише завдяки роботі Національної комісії з питань репарацій та примирення (яка включає Групу Історичної Пам'яті) ці три теми були офіційно взяті до уваги⁷².

УЧАСТЬ ЖІНОК В ОРГАНІЗАЦІЯХ ВПО: ПІДКРЕСЛЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ НЕПРОПОРЦІЙНИХ ВПЛИВІВ КОНФЛІКТУ НА ЖІНОК

У національних організаціях переселенців традиційно переважають чоловіки-лідери, а політика організацій орієнтована на політичні переговори та використання правових інструментів (*tutela*) для забезпечення прав переміщених осіб без врахування ґендерної перспективи. Однак жінки все частіше виходять із цих змішаних організацій та створюють власні, які, як правило, є більш неформальними, низовими та орієнтованими на потреби економічного виживання. Кілька жіночих переселенських організацій, особливо в невеликих містах чи містечках, розташованих недалеко від сільської місцевості, з якої вони походять, також ініціюють придбання землі або подають заявки

на отримання земельних доручень Національним інститутом земельної реформи⁷³. На національному рівні «відкриття» ґендерної перспективи та її прийняття громадянським суспільством і міжнародною спільнотою посилили вимоги, що висувуються організаціями жінок-переселенок спільно з жіночими і правозахисними НУО та в рамках Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, про включення ґендерної перспективи у політики запобігання та захисту. Ці вимоги, у свою чергу, привели до відкритого слухання Конституційним Судом, який виніс особливу постанову щодо переміщених жінок – так звану *Auto 092* (Постанова 092), яка буде розглянута у наступному розділі.

ҐЕНДЕРНИЙ ВИМІР МОНІТОРИНГУ ПРОЦЕСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ «АУТО 092»

Рішення Конституційного Суду є першою спробою в Колумбії поєднати питання, пов'язані з історичною вразливістю жінок, непропорційністю впливу збройного конфлікту на жінок та нових ризиків, які постають перед ними як частиною внутрішньо переміщеного населення. Конституційний Суд Колумбії відстежував переселення з 2004 року, із часу імплементації міжнародних стандартів, концепції ефективного здійснення прав та визнання «екстраординарного впливу» конфлікту на жінок (Ауто 092). Він також скликав спеціальну комісію для проведення національних

розслідувань ситуації щодо стану ВПО, включаючи понесені збитки (земля, майно, активи, прибутки тощо): *Comisión de Seguimiento*.

Конституцією 1991 року передбачено серію механізмів вимоги та моніторингу «ефективного здійснення» прав цивільним населенням: «*tutela*» (механізм переслідування за порушення фундаментальних прав громадян); право на звернення як спосіб доступу до інформації; призначення уповноваженого з прав людини. У 2004 році Конституційним Судом Колумбії було прийнято Рі-

⁷¹ Лише в одній справі парамілітарний лідер визнав використання насильницьких переселень як антипартизанської стратегії. Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, *La Tierra en Disputa*, 192–4.

⁷² Оскільки результати з питань ґендерного насильства та насильницьких захоплень уже були (частково) опубліковані Історичною групою пам'яті, робота над вивченням примусових переміщень розпочалася в 2011 році

⁷³ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, *La Tierra en Disputa*, 291–392

шення Т 025⁷⁴, яке вимагало від уряду дотримання міжнародних стандартів захисту прав переміщеного населення та створення спеціальної комісії для моніторингу ситуації.⁷⁵ У наступних роках було винесено близько сотні постанов, що передбачали відповідальність уряду.

В Ауто 092 Конституційний Суд підкреслив непропорційний вплив насильства на жінок та закликав державу запобігти гендерно зумовленому насильству – особливо сексуальному – щодо жінок у конфліктах, а також під час або після вимушеного переселення. Він також назвав низку особливих ризиків ревіктимізації переміщених жінок і зобов'язав центральні урядові та інші територіальні органи влади підготувати 13 програм, спеціально орієнтованих на захист, належну допомогу та відновлення прав. Ці програми мали на меті, у широкому значенні, попередження непропорційного впливу переміщення на жінок. Вони містили окремо запобігання сексуальному насильству та серію заходів, що гарантували переміщеним жінкам доступ до медичних послуг, освіти та землі, а також їх участь і захист – особливо захист прав корінних та афро-колумбійських жінок – та, щонайменше номінально, право на правду, справедливість і відшкодування.⁷⁶ Ці права, однак, були визначені дуже загально й були відкинуті урядом як нежиттєздатні, оскільки відповідна інституційна рамка для таких вимог повинна була бути частиною майбутнього (не затвердженого остаточно) Закону про жертви.

Відповідь уряду на Ауто 092 була здебільшого обмеженою й викликала розчарування серед організацій, які працюють із жінками та переміщеними особами. Однак рішення суду посилило мобілізацію серед переміщених жінок і принесло далекосяжні наслідки як для способу, у який необхідно формулювати гендерно чутливий підхід, так і щодо того, як гуманітарні акції можуть поєднуватись із перехідним правосуддям та заходами з розвитку. Суд зауважив, чому конфлікт мав непропорційний ефект на жінок, а також чому вони

потребують особливих позитивних дій із боку уряду. Суд також використав широке визначення «жертви»⁷⁷ та наполягав не лише на доступі до послуг, житла і власності на землю через гуманітарні схеми допомоги й відновлення, але також на встановленні основних механізмів репарації для жінок. Цей підхід підвів до ідеї гендерної справедливості й контрастував із традиційними урядовими політиками щодо здебільшого вузько визначеної гуманітарної допомоги. Він уособив появу нового шляху політичного мислення про ВПО. На відміну від попереднього сприйняття ВПО у категоріях гуманітарної інтервенції тепер вони почали сприйматись у категорії права – тобто як жертви конфлікту з правами не лише на гуманітарну допомогу й економічне відновлення, але також правом на правду, справедливість та репарації.⁷⁸

Однак інституційні обмеження стали особливо видимими у трактуванні питання землі. У своєму рішенні суд запропонував бачення програми для переміщених жінок як «допомогу в доступі» до землі, а не в термінах «реституції» землі чи, навіть менше, у термінах «здійснення справедливості» до жінок-жертв конфлікту. Таким чином суд не повністю інтегрував правовий підхід. Як результат, у відповідь держава запровадила спеціальний конкурс для переміщених жінок на призначення земельних ділянок у рамках ринково-орієнтованої програми, реалізованої Інститутом сільського розвитку (INCODER). Хоча ця програма й покращила доступ переміщених жінок до землі через спеціальні схеми, надзвичайно вибіркові урядові процедури, що базувалися на економічній конкурентноспроможності, не гарантували жінкам-переселенкам, які втратили свої землі, реституцію в цілому (і, фактично, не мала на меті реституцію).⁷⁹

Водночас «перебування в статусі жертви» набуло нового політичного та практичного значення для жінок-переселенок та їхніх асоціацій, порівняно з попереднім статусом «переміщених осіб». Тепер вони вимагали від уряду вийти за рамки традиційних параметрів гуманітарної допомоги.

⁷⁴ Конституційний Суд Колумбії, Sentencia T-025, 22.01.2004.

⁷⁵ Наступні параграфи взяті із деякими модифікаціями з: Donny Meertens, «Forced Displacement and Women's Security in Colombia,» in «The Dynamics of Humanitarian Actors,» supplement, Disasters 34, no. S2 (April 2010): S147–S164.

⁷⁶ Конституційний Суд Колумбії, Auto 092, «Protección de los derechos fundamentales de las mujeres víctimas del desplazamiento forzado por causa del conflicto armado,» квітень 2008.

⁷⁷ Два раунди важливих дебатів щодо цього визначення фокусувались на включенні переміщених осіб як суб'єктів прав жертв (унаслідок великої кількості переміщених осіб важливим фактором стали фіскальні аргументи) та включення «жертв агентів держави» – питання, що натякає на відповідальність держави за породження насильства. Обидві проблеми були вирішені на користь більш всеохопної інтерпретації «жертв» у новому законі.

⁷⁸ Meertens, «Forced Displacement and Women's Security,» S157

⁷⁹ Наступні параграфи базуються на аргументах, наведених у: Donny Meertens and Margarita Zambrano, «Citizenship Deferred: The Politics of Victimhood, Land Restitution and Gender Justice in the Colombian (Post?) Conflict,» International Journal of Transitional Justice 4, no. 2 (July 2010): 189–206.

Жінки організувалися в групи жертв для висунання своїх вимог під час парламентських слухань у рамках процесу Справедливість і Мир. Справді, більше 70 відсотків зареєстрованих жертв були жінками – багато з них жертвами не лише вбивств членів сім'ї, але й вимушеного переселення.

Зрозуміло, що наявність в особі двох ознак жертви може поставити її в додаткове невідгідне становище щодо дотримання прав. Наприклад, удови після вбивства партнера і, зазвичай, наступних погроз чи випадків сексуального насильства, змушені були покинути свої домівки та землі. Для цих жінок особливо важливо, щоб заходи перехідного правосуддя взяли до уваги їхню вразливість, а юридичні процедури були відповідно адаптовані.⁸⁰ (Заходи перехідного правосуддя означають, у цьому випадку, репарації та реституцію землі, а також повинні включати захист і гарантію неповторення). Особливо доступ до правосуддя повинен бути удосконалений на місцевому рівні. Новий Закон Колумбії про жертви містить процедури, які перекладають тягар доведення з жертв (переміщених осіб, які покинули свої землі і зараз вимагають їх повернення) на злочинців (тих, хто окупував землі й тепер повинен довести їхнє законне придбання). Закон містить також прийнятність усного свідчення з метою надання земельних прав (у випадках відсутності будь-якого формального доказу володіння землею, що найбільше поширені серед жінок); однак багато залежить від механізмів імплементації, які будуть визначені в наступних правореґулюючих декретах. Суд зауважив необхідність прискорення надання земельних прав жінкам, а також надання спеціального захисту жінкам та їх організаціям із метою уникнення ревіктимізації.⁸¹

Auto 92 була зустрита як справжня перемога жіночих організацій у традиційно чоловічому бастионі влади – найвищому судовому органі країни. Розгляд Конституційного Суду є прикладом визнання прав жінок, аналізу ризиків та концептуалізації непропорційного впливу на жінок, що

надає нового виміру у формулюванні публічної політики. Судовий процес можна розцінювати як намагання поєднати допомогу ВПО та традиційні заходи перехідного правосуддя. Однак, як було зауважено раніше, у цьому аспекті добре видно кілька інституційних обмежень: відповіді уряду розчарували не лише через брак політичної волі, але й через обмежені можливості виконавчої влади вносити зміни в свою операційну архітектуру.

Як було сказано вище, спроби «відшкодування спадщини» масових порушень прав людини, яких зазнали переміщені особи, з'явилися набагато пізніше визнання переміщення та розробки моделі допомоги для ВПО. На початку, до прийняття Закону про жертви, переміщені особи не кваліфікувались як прямі жертви конфлікту; їх розглядали як об'єктів гуманітарної інтервенції, котрі потребують допомоги незалежно від причин їх переселення. Саме тому реституція власності не була пріоритетним завданням, тому індивідуальні програми репарацій, запущені урядом у 2008 році (Декрет 1290) виключали реституцію землі та власності, оскільки «жертвами» були ті, хто втратив члена сім'ї.⁸² Навіть у ґрунтовній роботі Конституційного Суду ця обмежена концепція «жертв» та відсутність понять «справедливість» чи «відшкодування» усе ще переважають, хоча термін «репарації» був непрямо включений у текст Auto 092.

Для вирішення питань ґендерної справедливості та компенсацій для переселенців необхідно була розробка та затвердження Конгресом нових інституційних механізмів. Саме про це йшлося в дискусії щодо проєкту Закону про жертви. Лише у 2010 році Конгресові було представлено повний проєкт Закону про жертви, який згодом був об'єднаний із новою пропозицією щодо реституції земель, презентованою урядом Хуана Мануеля Сантоса, котрий обійняв посаду в серпні 2010 року. Тепер закон був прийнятий і пропонував перспективи до дискусії. Вони будуть проаналізовані в останньому розділі цього документа.

⁸⁰ Відповідно до засадничих принципів, зазначених у: UN General Assembly, Resolution 60/147, «Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law», U.N. Doc. A/RES/60/147 (December 16, 2005); Centre on Housing Rights and Evictions, United Nations Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons (The Pinheiro Principles) (Geneva: COHRE, 2005).

⁸¹ Ризики ревіктимізації жінок у пошуках справедливості в межах Закону про справедливість і мир були представлені у: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», Séptimo Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes y niños en Colombia (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», December 2007) та Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», Octavo Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes y niños en Colombia (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», December 2008). Ці ризики стосуються бар'єрів у доступі до правосуддя, як зауважила Міжамериканська Комісія з прав людини; див: Міжамериканська Комісія з прав людини, Порушення та дискримінація стосовно жінок у військовому конфлікті в Колумбії (Доповідач Susana Villarán), жовтень 18, 2006, OEA/Ser.L/V/II.Doc.67 (оригінал іспанською).

⁸² Тобто при визнанні порушень прав людини, які можуть бути об'єктами програми репарацій, не йшлося про жодні матеріальні втрати, а лише про вбивства та травми

V

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В УМОВАХ КОНФЛІКТУ ТА ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

КОНВЕНЦІЮ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК (ДАЛІ – CEDAW) НАЗИВАЮТЬ **МІЖНАРОДНИМ БІЛЛЕМ ПРО ПРАВА ЖІНОК**. НИМ ВИЗНАЧЕНО ПОНЯТТЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК І ПЛАН ДІЙ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ З ВИКОРИНЕННЯ ТАКОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ.

CEDAW прийнята 18 грудня 1979 р., набрала чинності 3 вересня 1981 р. Ця Конвенція посідає особливе місце – це єдиний міжнародний документ, спеціально присвячений правам жінок. Станом на квітень 2019 року Конвенцію ратифікували 189 країн⁸³.

Українською РСР Конвенцію було підписано 17 липня 1980 р. й ратифіковано 12 березня 1981 р. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. № 1543-XII Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України.

Конвенція, як і інші ратифіковані міжнародні договори, є частиною національного законодавства України, має обов'язкову юридичну силу. Той факт, що відповідна сфера відносин урегульована внутрішнім законодавством (законами і підзаконними актами), не є підставою для того, щоб не звертатися до положень Конвенції. Її значення має проявлятися у тому, що:

- внутрішнє законодавство має тлумачитись крізь призму Конвенції;
- у тих випадках, де норма допускає різні трактування, їй має бути надано значення, яке максимально відповідає Конвенції та іншим міжнародним стандартам прав людини;
- положення Конвенції можуть використовуватись для додаткової аргументації правової позиції з того чи іншого питання, навіть якщо внутрішнє законодавство повністю врегулює ситуацію; це, по-перше, підвищує переконливість і обґрунтованість такої позиції і, по-друге, виконує функцію інформування адресатів, до яких буде доведено правову позицію, про наявність відповідних міжнародних стандартів;
- положення Конвенції можуть слугувати безпосередньою основою прийняття рішення з прав людини у разі «мовчання законодавця»;
- у разі, якщо акти внутрішнього законодавства суперечать Конвенції, застосуванню підлягає Конвенція;
- Конвенція, практика Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок із розгляду індивідуальних скарг, Загальні рекомендації Комітету щодо реалізації Конвенції мають використовуватись як нормативна основа для оцінки чинного законодавства України й практики його реалізації;

- виконання Україною Заключних зауважень Комітету за результатами розгляду державної доповіді України можуть виступати окремим предметом моніторингу з боку уповноважених державних органів і неурядових організацій.

Особливу увагу необхідно звернути на загальні рекомендації, які надає Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок. Тлумачення положень Конвенції, яке міститься в загальних рекомендаціях (коментарях) Комітету, носить рекомендаційний характер. Але воно має враховуватись завдяки професійному авторитету визнаних міжнародних експертів, які входять до складу відповідних структур, повазі до їх позиції. Повний перелік загальних рекомендацій КЛДЖ викладено на відповідній веб-сторінці: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>.

Конвенція є комплексним інструментом. Вона спрямована на подолання дискримінації й забезпечення прав жінок у багатьох сферах життя. Йдеться про:

- громадянські права – право на життя, фізичну недоторканість, приватність, громадянство, свободу пересування, вільне самовираження, свободу слова й релігії тощо;
- політичні права – право голосувати й бути обраною, право брати участь у публічному житті, у тому числі мирних мітингах, право на об'єднання, на рівність перед законом, на справедливий суд та ін.;
- культурні права – право на участь у культурному житті, право на артистичну свободу, на наукові здобутки, інтелектуальну власність тощо;
- соціальні права – право на освіту, адекватні умови життя, соціальний захист, охорону здоров'я та ін.;
- економічні права – право на зайнятість, справедливу винагороду за працю, безпечні умови праці та ін.

Конвенція протистоїть патріархальній культурі. Вона зобов'язує держави докладати зусиль для модифікації та / або ліквідації патріархальних гендерних ролей і стереотипів, культурних практик і соціальних норм.

Конвенція охоплює собою як публічний, так і приватний простір. Вона не тільки зобов'язує держави попереджати й протистояти дискримінації в публічній сфері, але й вимагає, щоб недержавні

(приватні) суб'єкти – члени родини, бізнес тощо – докладали таких зусиль.

Ратифікувавши Конвенцію, Україна як держава взяла на себе правові зобов'язання із виконання положень Конвенції на практиці й подає національну періодичну доповідь (звітує) про заходи, вжиті на виконання зобов'язань.

Конвенція наголошує на відповідальності урядів держав за дискримінацію жінок. Права жінок можуть гарантуватися тільки державою, що зумовлює важливість розробки відповідної національної політики у цій сфері на виконання положень Конвенції.

Уперше в Конвенції була сформульована необхідність та легітимність застосування державами тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення досягнення рівності й ліквідації дискримінації за ознакою статі.

Конвенція запровадила міжнародний механізм утвердження гендерної рівності й заснувала Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, який здійснює контроль за реалізацією державами положень Конвенції.

Конвенція базується на принципах рівності й недискримінації й покладає на держави-учасниці зобов'язання, спрямовані на досягнення справжньої рівності:

- ліквідувати всі форми дискримінації щодо жінок;
- покращити фактичне становище жінок;
- подолати культурні й структурні бар'єри на шляху до утвердження рівності, включаючи гендерні стереотипи й традиційні ролі.

Характеристика CEDAW як міжнародного договору у сфері прав людини:

1) CEDAW є єдиним міжнародним договором у сфері прав людини, який встановлює універсальні стандарти захисту саме прав жінок і ставить за мету досягнення рівності за ознакою статі;

2) CEDAW закріплює юридично обов'язкові для держав-учасниць положення. Держави зобов'язані імплементувати їх на національному рівні;

3) CEDAW дає таке визначення дискримінації: *«будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на послаблення або зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного становища, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, гро-*

мадянській або будь-якій іншій сфері» (стаття 1). Це визначення охоплює як пряму, так і непрямую дискримінацію;

4) головною метою Конвенції є досягнення справжньої рівності. Формальної рівності (рівності de jure), рівності тільки на рівні законів, політичних і програмних документів може бути недостатньо для досягнення фактичної рівності. Більше того, формальна рівність може мати дискримінаційний ефект на практиці, оскільки може не враховувати біологічну різницю або різний вплив на жінок і чоловіків із боку усталених соціальних норм. Тому Конвенція зобов'язує держави докласти системних зусиль і вживати необхідних заходів для досягнення справжньої рівності;

5) конвенція є комплексним інструментом. Вона спрямована на подолання дискримінації й забезпечення прав жінок у багатьох сферах життя;

6) конвенція протистоїть патріархальній культурі. Вона зобов'язує держави докладати зусиль для модифікації та / або ліквідації патріархальних гендерних ролей і стереотипів, культурних практик і соціальних норм;

7) конвенція охоплює собою як публічний, так і приватний простір. Вона не тільки зобов'язує держави попереджати й протистояти дискримінації в публічній сфері, але й вимагає, щоб недержавні (приватні) суб'єкти – члени родини, бізнес тощо – докладали таких зусиль;

8) CEDAW має моніторинговий механізм. Комітет ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW) здійснює моніторинг виконання державами положень Конвенції шляхом розгляду періодичних доповідей держав, розгляду індивідуальних скарг та інших інструментів.

Конвенція є живим інструментом. Незважаючи на те, що її було прийнято майже 40 років тому, вона враховує нові тенденції у сфері прав людини, теоретичні й практичні підходи до забезпечення прав жінок і гендерної рівності. Текст Конвенції при цьому не змінюється, але її положення знаходять розвиток у Загальних рекомендаціях Комітету CEDAW, його Заключних зауваженнях за результатами розгляду державних доповідей, рішень за індивідуальними скаргами.

Як зауважує сам Комітет у Загальних рекомендаціях:

«Конвенція є динамічним документом. Із часу прийняття Конвенції у 1979 р. Комітет, а також інші учасники на національному й міжнародному рівнях внесли завдяки прогресивному мислен-

ню вклад у роз'яснення й тлумачення основного змісту статей Конвенції та конкретного характеру дискримінації щодо жінок і засобів боротьби з такою дискримінацією» (Загальна рекомендація № 25, п. 3).

«Конвенція є динамічним документом, який враховує еволюцію норм міжнародного права. Із часу проведення у 1982 р. своєї першої сесії Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, а також інші учасники на національному й міжнародному рівнях робили внесок у роз'яснення й тлумачення основного змісту статей Конвенції, конкретного характеру дискримінації щодо жінок і різних засобів боротьби з такою дискримінацією» (Загальна рекомендація № 28, п. 2).

CEDAW вказує на необхідність врахування фактора мультидискримінації, коли йдеться про дискримінацію за певною ознакою (за ознакою статі, статевої орієнтації, етнічного походження тощо). Якщо цього не робити, неминуче розгляд питання про дискримінацію зводиться до обговорення дискримінації щодо певного узагальненого образу дискримінованої групи (наприклад, питання гендерної дискримінації тоді не враховує потреб жінок похилого віку, жінок у місцях позбавлення волі, жінок з алкогольною чи наркотичною залежністю тощо).

Урахування фактора мультидискримінації, зокрема означає, що він має знаходити відбиття:

- при плануванні заходів, спрямованих на правову обізнаність як дискримінованих груп, так і населення в цілому;
- при визначенні статистичних даних, які підлягають збору;
- при визначенні тимчасових спеціальних заходів, позитивних дій.

Комітет CEDAW вказує на необхідність, серед іншого, здійснювати збір, аналіз, поширення даних із розбивкою за віком, статтю з метою оцінки становища жінок похилого віку, у тому числі жінок, що належать до груп меншин, і жінок з інвалідністю, приділяючи основну увагу таким питанням, як бідність, неграмотність, насильство, неоплачувана робота, у тому числі догляд за членами сім'ї, доступ до медичного обслуговування, житла, соціальної допомоги й економічної підтримки, зайнятості. Ці дані можуть використовуватися для розробки, моніторингу й оцінки законів, політик і програм і забезпечення того, щоб стратегії та заходи, орієнтовані на жінок похилого віку, враховували їх особливі потреби. Боротися з дискриміна-

ційними стереотипами про роль жінок похилого віку як осіб, які здійснюють догляд, заохочувати чоловіків брати на себе більшу відповідальність за догляд за людьми похилого віку.

Принцип справжньої рівності вимагає також подолання гендерних стереотипів, які негативно впливають на реалізацію жінками їх прав і фундаментальних свобод, культурних норм і практик, базованих на уявленнях про підпорядковану роль жінок у суспільстві тощо.

Питанню захисту прав жінок в умовах конфлікту і в постконфліктний період, у тому числі в ситуації внутрішнього переміщення, присвячено Загальну рекомендацію Комітету № 30, опубліковану ним у 2013 році.

Серед основних тез, озвучених Комітетом у цій Загальній рекомендації, особливу увагу слід звернути на такі:

- жінки не являють собою однорідну групу, і накопичений ними досвід конфліктних ситуацій або їх особливі потреби в постконфліктних ситуаціях суттєво між собою різняться. Жінки — це не пасивні спостерігачі або жертви. Вони історично відігравали й продовжують відігравати роль активних борців як членкині організованого громадянського суспільства, як захисниці прав людини, як учасниці рухів опору і як активні суб'єкти формальних і неформальних процесів миротворення й відновлення (п. 6);
- Комітет рекомендує державам-учасницям: а) забезпечити, відповідно до свого зобов'язання щодо належної обачності, відшкодування за дії приватних осіб або організацій; ... с) вступати в контакт із недержавними суб'єктами для запобігання порушень прав людини, пов'язаних із їхньою діяльністю в районах, яких торкнувся конфлікт, зокрема всіх форм гендерного насильства; надавати належну допомогу національним компаніям в оцінюванні та усуненні підвищених ризиків порушення прав жінок; створити ефективний механізм звітності (п. 17);
- Комітет наполегливо закликає недержавних суб'єктів: а) поважати права жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях відповідно до Конвенції; б) прийняти зобов'язання для дотримання кодексів поведінки стосовно прав людини й заборони всіх форм гендерного насильства (п. 18);
- зобов'язання держав-учасниць щодо запобігання, розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та гендерним і сексуальним на-

сильством, і покарання за їх вчинення в рамках Конвенції підкріплені міжнародним кримінальним правом, у тому числі судовою практикою міжнародних і змішаних кримінальних трибуналів і Римським статутом Міжнародного кримінального суду, відповідно до яких поневолення в процесі торгівлі жінками і дівчатками, зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості можуть становити воєнний злочин, злочин проти людства або акт катувань, або бути актом геноциду. Міжнародне кримінальне право, включаючи, зокрема, визначення видів насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства, також повинно тлумачитися відповідно до Конвенції та іншими міжнародними документами, що стосуються захисту прав людини, без будь-якого несприятливого розрізнення за такими ознаками, як ґендерна (п. 24);

- торгівля жінками й дівчатками, що являє собою дискримінацію за ознакою статі, посилюється під час і після конфлікту внаслідок розвалу політичних, економічних і соціальних структур, підвищеного рівня насильства й посилення мілітаризму. ... Жінки й дівчата, які ...перебувають у пошуку джерел для існування, найбільшою мірою схильні до ризику стати предметом торгівлі (п. 39). Комітет рекомендує державам-учасницям: а) вживати заходів для забезпечення розслідування та покарання за всіма випадками, пов'язаними з торгівлею людьми й відповідними порушеннями прав людини, які відбуваються під їх юрисдикцією, чи то державні органи, чи приватні суб'єкти, і вживати конкретних заходів щодо захисту жінок і дівчаток, включаючи внутрішньо переміщених осіб і біженців (п. 40);
- Комітет рекомендує державам-учасницям: ... б) забезпечити, щоб у стратегіях відновлення економіки затверджувалися принципи ґендерної рівності як необхідна попередня умова створення стійкої економіки постконфліктного періоду і щоб ці стратегії були спрямовані на сприяння захисту прав жінок, зайнятих як у формальному, так і в неформальному секторах; розробляти конкретні заходи для використання можливостей щодо розширення економічних прав жінок, особливо жінок у сільських районах і інших знедолених груп жінок; забезпечити, щоб жінки залучалися до розробки цих стратегій і програм і контролю їх здійснення; забезпечувати ефективне усунення всіх бар'єрів, що перешкоджають справедливій участі жінок у цих програмах;

с) забезпечувати, щоб медичне обслуговування в галузі сексуального й репродуктивного здоров'я включало доступ до інформації з питань сексуального та репродуктивного здоров'я та відповідних прав; психосоціальної підтримки; служб планування сім'ї, у тому числі до засобів контрацепції; послуг з охорони материнства, у тому числі допологової та післяпологової кваліфікованої медичної допомоги, профілактики перинатальної передачі й швидкої акушерської допомоги; послуг проведення безпечних абортів; постабортного догляду; профілактики та лікування ВІЛ / СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі профілактичному лікуванню; послуг із лікування ушкоджень, таких як свищі, що виникають внаслідок сексуального насильства, родових ускладнень або ускладнень репродуктивного здоров'я, крім усього іншого; ...е) координувати всі заходи спільнот суб'єктів гуманітарної діяльності та діяльності у сфері розвитку, щоб забезпечити використання всебічного підходу, який би виключав дублювання зусиль у галузі освіти, працевлаштування та охорони здоров'я і сягав знедолених верств населення, у тому числі у віддалених та сільських районах (п. 52);

- у конфліктних і постконфліктних ситуаціях жінки з числа внутрішньо переміщених осіб перебувають у важких життєвих умовах через нерівності можливостей для отримання освіти, розвитку професійних навичок і участі в діяльності, яка приносить прибуток; низького рівня послуг з охорони репродуктивного здоров'я; позбавлення жінок права приймати рішення, що поглиблюється традиційно домінуючою роллю чоловіків у керівних структурах; а також нераціональне планування й нерозвинену інфраструктуру як усередині таборів, так і за їх межами. У цій ситуації крайньої убогості й нерівності у жінок може не залишатися іншого виходу, крім як надавати послуги сексуального характеру в обмін на гроші, дах, продукти харчування та інші товари в обставинах, що роблять їх особливо уразливими щодо експлуатації, насильства та ризику зараження ВІЛ-інфекцією або іншими захворюваннями, що передаються статевим шляхом. ... Пошуки довготривалих рішень у період після переміщення осіб унаслідок конфлікту часто здійснюються без урахування думки переміщених жінок як з тієї причини, що в їх основі лежать процеси прийняття рішень, що здійснюються окремими членами сім'ї або громадами, де голоси жінок ігноруються, так і тому, що процеси напрацювання довготривалих рі-

шень є частиною постконфліктних процесів, що виключають участь жінок. Крім того, жінки-прохачі притулку з порушених конфліктом районів можуть зіштовхуватися з перешкодами ґендерного характеру в наданні притулку, оскільки їх історії можуть не вкладатися в рамки традиційних моделей, переважно складених із позицій чоловіків (пп. 54, 56);

- Комітет рекомендує державам-учасникам: ... b) враховувати конкретні ризики й особливі потреби різних груп внутрішньо переміщених жінок і біженок, що піддаються різноманітним взаємопов'язаним формам дискримінації, у тому числі жінок з інвалідністю, літніх жінок, дівчаток, вдів, жінок, які очолюють домашні господарства, вагітних жінок, жінок, що живуть з ВІЛ, сільських жінок, жінок корінних народів, жінок, що належать до етнічних, національних, сексуальних і релігійних меншин і жінок-правозахисниць; c) сприяти реальному сприянню й участі внутрішньо переміщених жінок і біженок у всіх процесах прийняття рішень, включаючи всі аспекти, що стосуються планування та здійснення програм допомоги та управління таборами; вжиття заходів щодо вибору довгострокових рішень; у рішеннях, які стосуються постконфліктних процесів; d) надавати захист жінкам і дівчаткам із числа внутрішньо переміщених осіб і біженців, у тому числі шляхом захисту їх від ґендерного насильства, включаючи примусове одруження і вступ до шлюбу в дитячому віці; забезпечувати їм рівний доступ до послуг і медичного обслуговування і можливість повноправної участі в розподілі поставок, а також у розробці та здійсненні програм допомоги, які враховують їх особливі потреби; забезпечувати захист від примусового переселення жінок із числа корінного та сільського населення та жінок із меншин з особливою залежністю від землі; забезпечувати доступність програм навчання і професійної підготовки та можливість участі в діяльності, що приносить прибуток.

Крім того, важливо звернути увагу на Заключні зауваження Комітету ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України. У них окрему увагу Комітет приділив питанню захисту прав жінок, які є внутрішньо переміщеними особами. Комітет, серед іншого, закликав Україну (п. 17):

a) забезпечити задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок, які зазнають різних форм дискримінації, у тому числі вдів, жінок-інвалідів, літніх жінок, жінок, що

належать до ромів або ЛБТ, а також забезпечити довгострокові заходи щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат;

b) забезпечити ефективне виконання Закону про ВПО шляхом видання нормативних актів, що забезпечують його практичне застосування;

c) забезпечити внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам адекватний доступ до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя й доступ до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечити для них стабільну зайнятість.

Уперше за весь час звітування Україною до Комітету ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок, отримавши Заключні зауваження, Україна затвердила Національний план дій із виконання рекомендацій, наданих Комітетом (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 р.). Серед іншого Нацпланом передбачено необхідність:

- запровадження заходів із ґендерного інтегрування в діяльності центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб;
- здійснення ґендерного аналізу потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, включаючи тих, що зазнають різних форм множинної дискримінації (у тому числі вдів, жінок і дівчат з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин), та розроблення пропозицій щодо регулювання виявлених потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат шляхом видання підзаконних нормативних актів, що забезпечують права внутрішньо переміщених осіб;
- надання інформаційної та методичної підтримки приймаючим громадам і внутрішньо переміщеним особам щодо інтеграції внутрішньо переміщених жінок і дівчат;
- передбачити під час створення єдиного реєстру отримувачів соціальної допомоги та інших соціальних виплат обліку жінок, постраждалих від конфлікту, зокрема жінок з інвалідністю, вдів і жінок, що є головами домогосподарств, за місцем проживання (регіоном).

В Україні діє також низка інших державних програм, де наголошується на необхідності додаткової уваги питанням захисту прав жінок, що зазнали внутрішнього переміщення:

- Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року⁸⁴, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273, передбачає необхідність проведення заходів з інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей доступу до медичних, освітніх, соціальних послуг, зайнятості та правосуддя тощо;

Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року⁸⁵, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 лю-

того 2016 р. № 111, звертає увагу на необхідність проведення профілактичної роботи, спрямованої на попередження протидії торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб, а також проведення широкомасштабних інформаційних кампаній серед населення, у тому числі серед внутрішньо переміщених осіб, щодо запобігання ризикам потрапляння в ситуації торгівлі людьми та можливостей отримання допомоги, розроблення та затвердження списку індикаторів для сприяння виявленню осіб, постраждалих від торгівлі людьми, у тому числі внутрішньо переміщених осіб тощо.

⁸⁴ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhivostej-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku>.

⁸⁵ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF>.

VI

СФЕРИ УРАЗЛИВОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сформульовані у цій частині публікації ситуації, які, на нашу думку, показують найбільш високий ризик уразливості для жінок і дівчат в умовах вимушеного переміщення в Україні, було обговорено в чотирьох пілотних регіонах України – Харків, Рубіжне, Вінниця, Полтава – з учасниками й учасницями тренінгів (загальна кількість учасни(ць)ків 120), фокус-груп (загальна кількість 16 заходів) і інтерв'ювання (загальна кількість учасни(ць)ків 280). Цільовими групами брали участь представни(ці)ки організацій ВПО, правозахисних організацій, бізнесу, місцевої влади та юридичної спільноти.

Пізніше, під час карантину через пандемію COVID-19, було проведено додаткове опитування жінок із числа ВПО і проаналізовано вплив карантину на їх життя. В опитуванні взяли участь 28 жінок. Ми не ставили за мету провести репрезентативне опитування, але вважали за необхідне проілюструвати зміни в ситуації висловленнями жінок, які в ній перебувають.

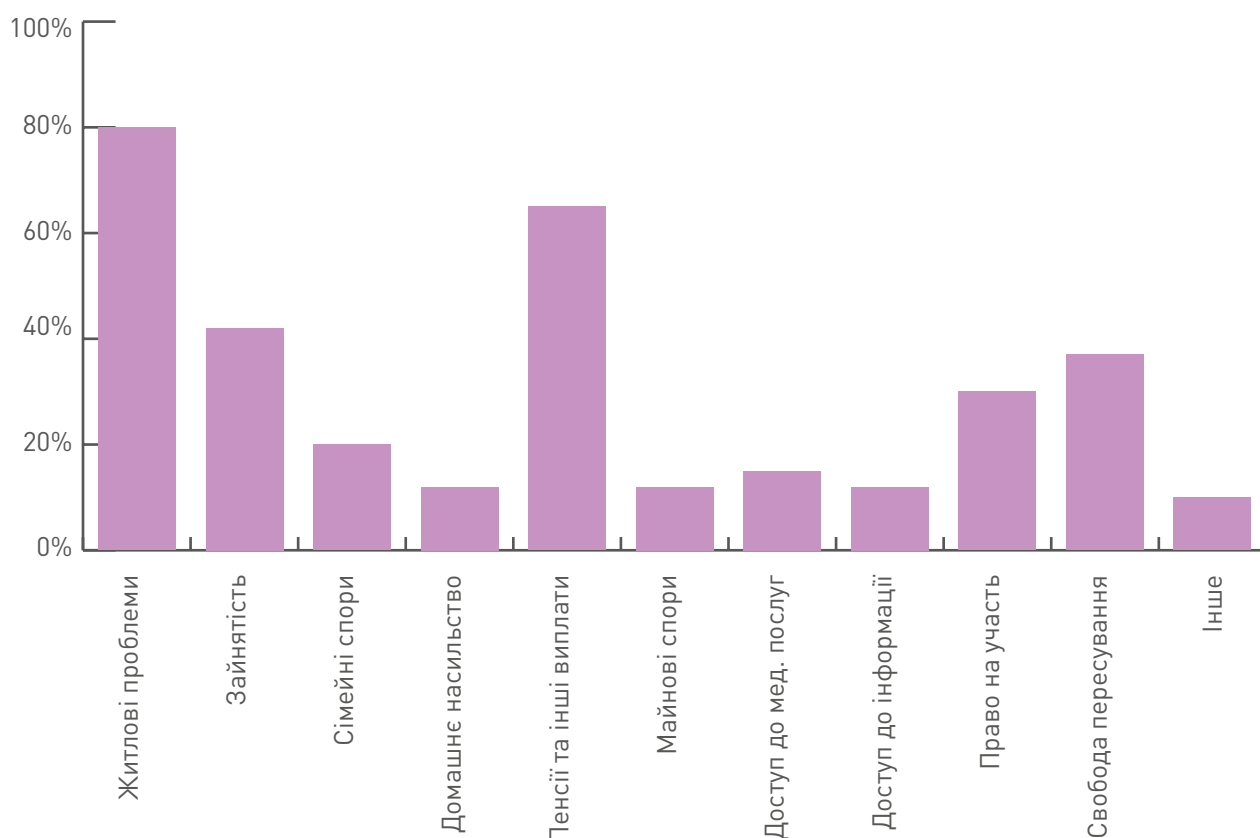
Сформульовані гіпотези є першим кроком до вироблення шляхів інтегрування ґендерних аспектів до локальних політик, юридичних інструментів і бізнес-практик. Щодо кожної гіпотези фокусом уваги є:

1. Як провести ґендерний аналіз відповідної сфери відносин, які індикатори можуть допомогти підтвердити чи спростувати гіпотезу;
2. Як адаптувати локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики до специфічних потреб і можливостей жінок, дівчат, хлопців, чоловіків;

3. Як запобігти або пом'якшити негативні наслідки;
4. Як забезпечити належну участь усіх релевантних ґендерних груп.

Саме формулювання гіпотез базувалося на наданні відповідей на такі питання:

1. Які ролі традиційно виконують жінки, дівчата, хлопці, чоловіки, і хто контролює ресурси в домогосподарствах та суспільстві? Чи якісь ґендерні групи в суспільстві стикаються з дискримінацією – включаючи їхню спроможність отримувати доступ до житла, працевлаштування, доступу до правосуддя тощо – і є особливо вразливими?
2. Як збройний конфлікт і внутрішнє переміщення по-різному впливають на різні ґендерні групи та їхні ролі?
3. Які можливості мають різні групи населення для подолання, реагування, відновлення в результаті внутрішнього переміщення?
4. Які особливі потреби в допомозі та захисті мають жінки, дівчата, хлопці, чоловіки?
5. Чи існують особливо вразливі групи, на які слід спрямувати певні види допомоги? Якщо ініціатива спрямована лише на одну стать чи кілька конкретних груп, які інші групи можуть бути також задіяні та якими будуть наслідки їх невключення (наприклад, напруженість, стигматизація, недосягнення цілей тощо)?

Наскрізню проблему ґендерних аспектів прав ВПО можна сформулювати в цитатах учасниць опитувань:

«Низький рівень обізнаності жінок ВПО про свої права, емоційна грубість посадовців, відсутність реєстрів, житла та притулків для жінок та дівчаток, непорушні ґендерні стереотипи мають вирішальне значення при вирішенні питання щодо захисту прав ВПО жінок тощо».

«Невиконання судових рішень, зневіра до влади; жінки самі змушені не тільки без житла рости дітей, а й доказувати свої права на елементарні речі, що відбирає багато сил та часу».

Виклики стають все більш помітними, а проблематика – актуальною:

«Необхідно збільшити увагу держави та неурядових організацій щодо профілактики й викорінення ґендерної нерівності».

На основі первинних інтерв'ю, обговорень та дискусій під час тренінгів ми виділили наступні проблемні сфери, де очікується додаткова вразливість жінок з числа ВПО порівняно з іншими ВПО або інші прояви ґендерних компонентів.

Самі учасни(ці)ки опитувань визначили свою обізнаність (стикалися особисто або знайомі через професійну діяльність) переважно в таких сферах⁸⁶, як

1. Житлові проблеми – 80%.
2. Пенсії та інші соціальні виплати – 65%.
3. Зайнятість та підприємництво – 42%.
4. Перетин лінії зіткнення та свобода пересування – 37%.
5. Право на участь – 30%.

Ці дані можна вважати умовним рейтингом поширеності проблеми.

Серед них такими, що мають ґендерний компонент було названо⁸⁷:

1. Зайнятість та підприємництво – 53%
2. Житлові проблеми – 52%

3. Домашнє насильство – 39%
4. Пенсії та інші соціальні виплати – 32%
5. Сімейні спори – 32%
6. Перетин лінії зіткнення та свобода пересування – 28%
7. Право на участь – 24%
8. Торгівля людьми та сучасне рабство – 23%
9. Доступ до медичних послуг – 19%
10. Майнові спори – 17%
11. Доступ до інформації – 13%

Аналіз цих сфер і було взято за основу опису ґендерного змалювання проблем внутрішнього переміщення в Україні. Пояснення щодо відмінності відповідей за цим переліком та поширеністю проблем для ВПО в цілому буде розкрито нижче.

ОТЖЕ, ОСНОВНІ СФЕРИ УРАЗЛИВОСТІ ЖІНОК І ДІВЧАТ В УМОВАХ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ ТАКІ:

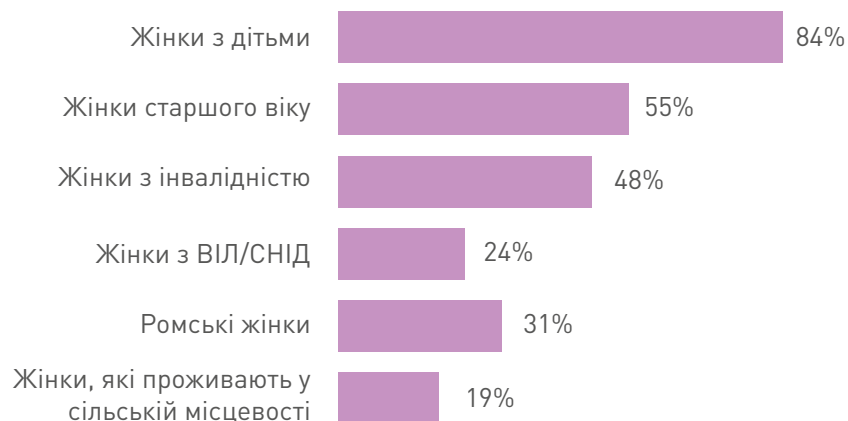
6.1. Житлові потреби

У кожній сфері в рамках опитування було проведено оцінку додаткової вразливості та множинної дискримінації жінок та дівчат із числа ВПО, коли вони належать ще й до інших уразливих груп (жінки з дітьми, жінки старшого віку, жінки з інвалідністю, жінки з ВІЛ/СНІД, ромські жінки, жінки, які проживають у сільській місцевості).

У сфері житлових потреб учасни(ці)ки опитувань виділили жінок із дітьми як найбільш уразливу групу. Ця група викликає хвилювання щодо спроможності реалізувати свої права в усіх обраних

сферах, а в переважній більшості випадків виявляється найбільш уразливою. У поєднанні з іншою ознакою – інвалідністю – уразливість ще більше зростає: «особлива вразливість жінок ВПО, у яких є діти з інвалідністю, вони є незахищеними і значною мірою залежать від підтримки членів родини». Але такі випадки множинної дискримінації окремо не розглядалися.

Особливо вразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Житлові проблеми⁸⁸:

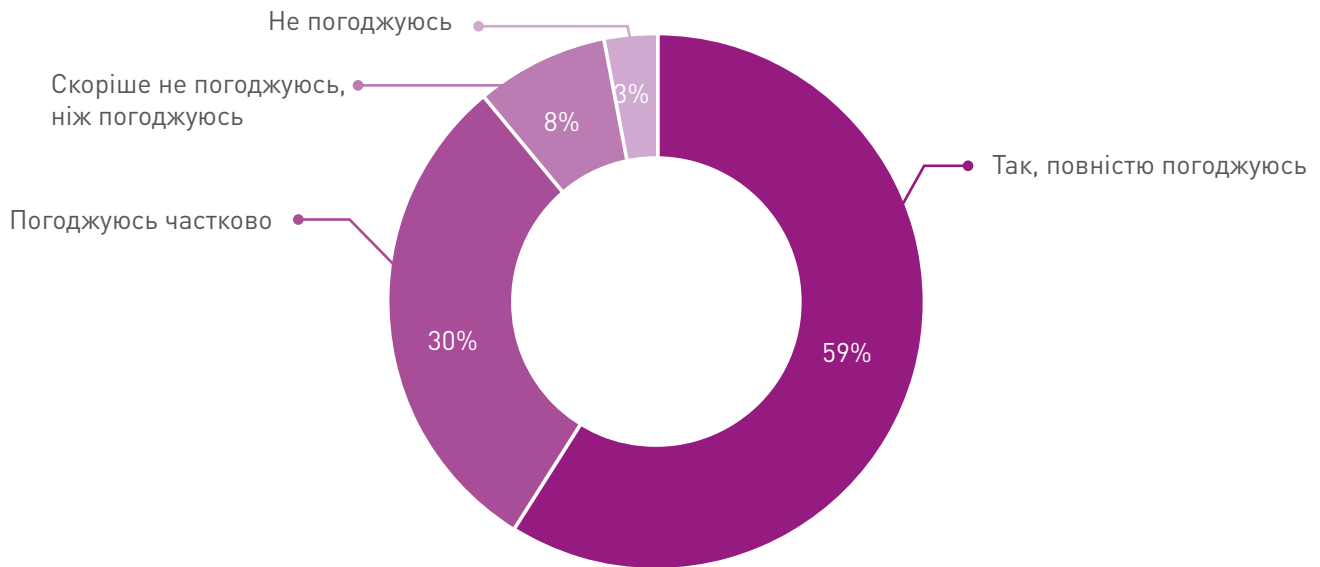
⁸⁶ Можна було обрати кілька відповідей

⁸⁷ Можна було обрати кілька відповідей

⁸⁸ Можна було обрати кілька відповідей

6.1.1. Додаткові виклики для жінок зумовлені тим, що через у середньому більш низький рівень доходів жінкам складніше придбати житло, особливо в ситуації, коли головами домогосподарств є жінки (через різні обставини – жінка, яка проживає одна; жінка, яка самостійно виховує дитину / дітей; чоловік не працевлаштований; чоловік загинув / залишився на окупованій території / не бере участі у вихованні / утриманні дітей).

Учасни(ці)ки опитувань переважно погоджуються, що нижчий рівень доходів жінок порівняно з чоловіками створює труднощі у придбанні житла, особливо якщо жінки стають єдиними головами своїх домогосподарств.

У результатах опитувань та фокус-груп постійно порушується проблема житла:

«Основне питання – оренда квартири для ВПО, тому доводиться шукати роботу, щоб можна було оплатити оренду й утримувати дитину. За наявності власного житла й можливості його продати / здати в оренду таких проблем не було. Це спричиняє нервові та психічні захворювання жінок після 2014 року. Немає впевненості в тому, що буде завтра, + постійний страх знову бігти кудись із Харкова. Отже, не можна нічого запланувати і ні в чому не можна бути впевненою», «Живучи разом усією родиною, ми можемо відкладати деякі кошти. Жінці, яка забезпечує себе та родину самостійно, надзвичайно складно виділити певні кошти на «чорний день», тим більше за такого рівня цін на житло (8500 – 24000 тис. грн квадратний метр)», «Перші місяці перебування у Вінниці я орендувала найдешевше житло із малопродатними умовами виключно через відсутність коштів. Доводилося економити на будь-яких потребах. Складно привезти із собою все необхідне. Купити немає за що, бо треба сплачувати за оренду житла, комунальні та харчування. На першій орендованій квартирі була така електропічка, на якій упродовж

години не можна було закип'ятити воду. Проводка була стара, а всі побутові прилади – електричними, постійно вибивало запобіжники».

Інші приклади: «жінки з дітьми, які досі живуть у модульних домівках», «не здають житло з донецькою пропискою».

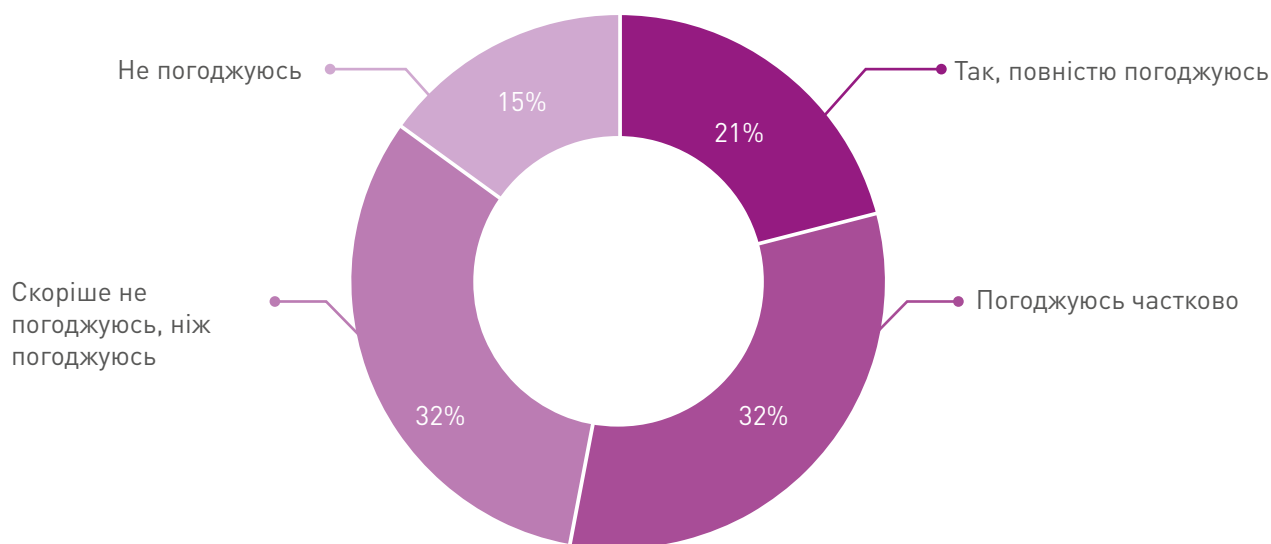
Ситуація з модульними містечками є прикладом необхідності сталих рішень у питаннях забезпечення житлом. Так, у Харкові термін використання модульних будівель закінчився кілька років тому, але їх мешканці не хочуть переїжджати: «Із модульного містечка не хочуть переселятися, бо на початку жителям ніхто не пояснив, що вони не можуть завжди бути переселенцями. Пропонують пансіонати в області, є інші варіанти, але не всім це підходить, оскільки дехто знайшов роботу в місті. Жителям пропонують зареєструватися і стати у пільгову чергу в місті, але не всі реєструються».

6.1.2. Коли рішення щодо надання житла входить до компетенції територіальної громади, у прийнятті відповідного рішення можуть спрацьовувати стереотипи про чоловіка як більш корисний ресурс для територіальної громади, на відміну від жінки з дітьми, яка може створювати додаткові соціальні зобов'язання для громади.

Учасни(ці)ки опитувань переважно вважають, що проблема існує, але частково. На їхню думку, справді жінки-ВПО порівняно з чоловіками частіше отримують відмову компетентних органів територіальної громади в наданні житла. Ця проблема більше має характер, викликаний внутрішнім переміщенням, а не ґендером, хоча останнє

в окремих ситуаціях також впливає. Зокрема, на рішення про відмову впливають стереотипи про жінок з дітьми, які можуть створювати додаткові соціальні зобов'язання для громади; навпаки, чоловіка розглядають як корисний ресурс для територіальної громади.

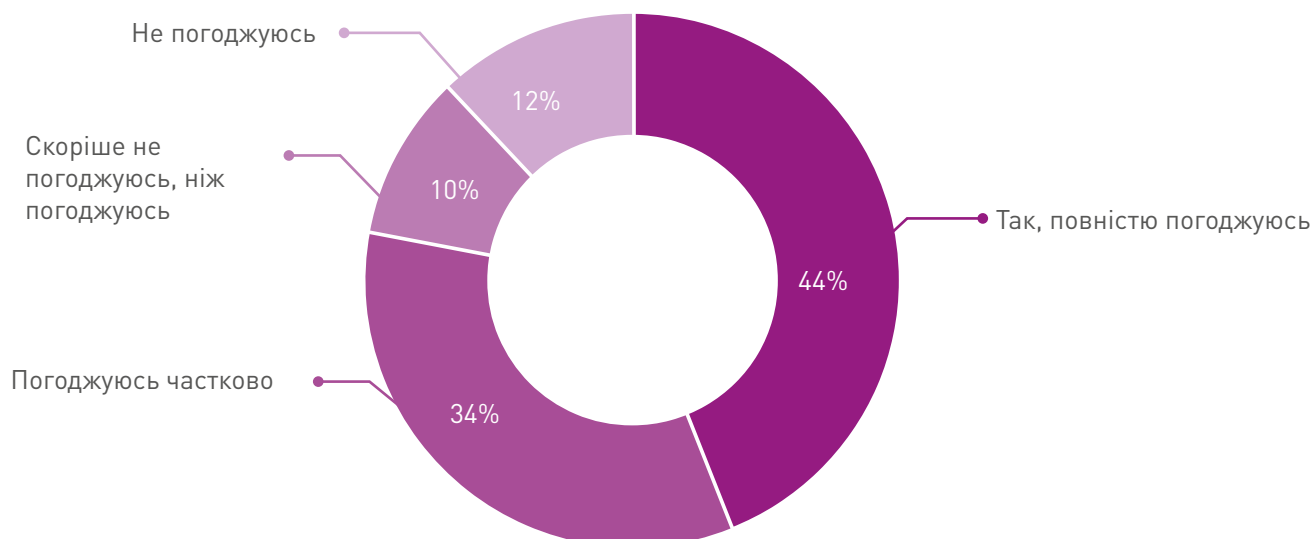
Наприклад: «Гадаю, що тут все розглядається в індивідуальному порядку, адже мають місце певні суб'єктивні оціночні судження. Тобто хтось, уповноважений від ОТГ, може на власний розсуд оцінювати особу та приймати рішення на власний розсуд. Тут грає роль, хто приймає рішення і на користь кого – чоловік на користь чоловіка, жінка на користь жінки».

6.1.3. Поширена для України практика неукладення офіційного договору оренди (через бажання орендодавців уникнути оподаткування доходів від оренди) негативно відбивається на ВПО, оскільки без офіційного договору вони не можуть

претендувати на соціальні виплати. Така ситуація впливає на жінок, які статистично заробляють менше, серйозніше, ніж на чоловіків.

Учасни(ці)ки опитувань переважно бачать проблему та її ґендерну забарвленість таким чином:

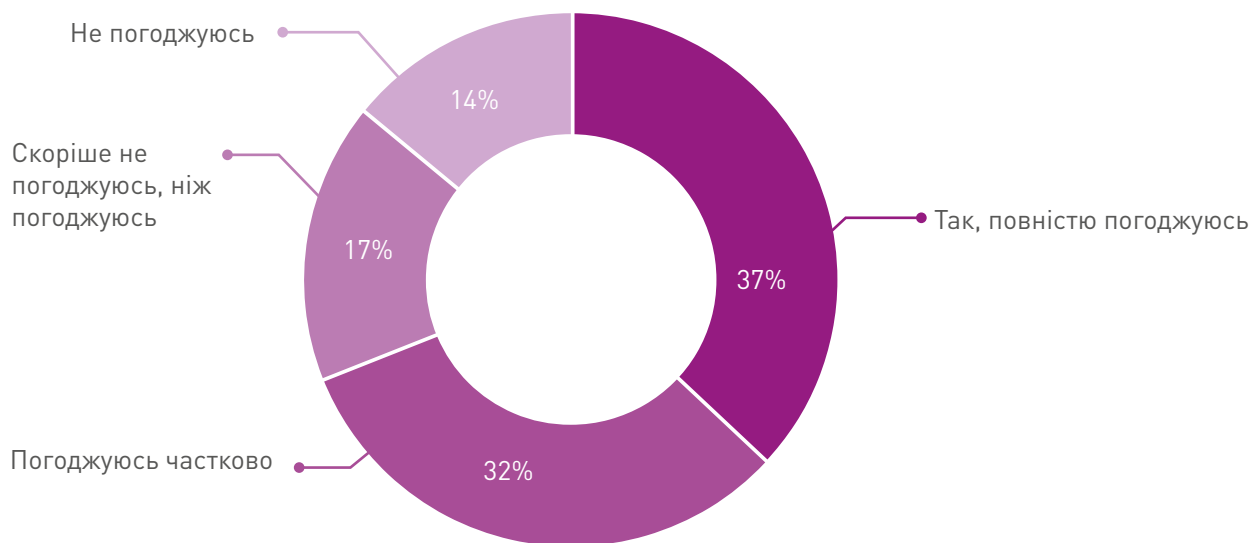

Є ще одна колізія: люди думають, якщо вони отримують прописку (реєстрацію), то втратять статус ВПО. Це стає додатковою підставою залишатися в модульному містечку. Так, вони можуть втратити деякі пільги при реєстрації, але не статус.

У той же час існує думка, що й «без договору можна спокійно отримувати соцвиплати».

6.1.4. Небажання укласти договір оренди з ВПО, які мають дітей, може зумовлюватись також побоюваннями, що дитину пропишуть в орендованому житлі.

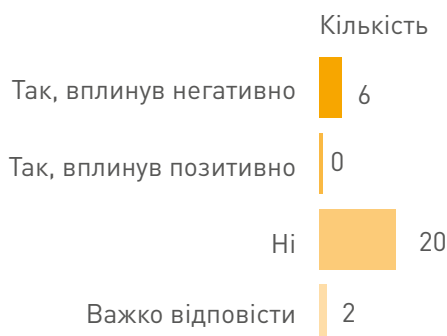
Переважна більшість учасни(ць)ків опитувань погодилися з цією тезою повністю або частково.

Під час фокус-груп виявився ще один аспект проблеми – упередження щодо орендарів з інвалідністю: «Маю маму – інваліда першої групи (лежача). Потребуємо більшої житлової площі, ніж однокімнатна квартира, де живемо зараз. Однак я не ризикую шукати більш придатне житло, оскільки із нинішньою орендодавицею склалися нормальні стосунки, влаштовує ціна оренди житла, а також «живучим» лишається намагання не здавати житло ВПО. Навіть чула усно проговорені застереження щодо людей з інвалідністю.»

На думку опитаних жінок із числа ВПО карантин не значно вплинув на ситуацію з житлом. Кілька жінок зауважили, що вплив був негативний. Із відповідей можна зробити висновок, що ті, хто заздалегідь вирішив житлове питання сталим чином, виявилися менш вразливими до кризи, викликаній карантинном.

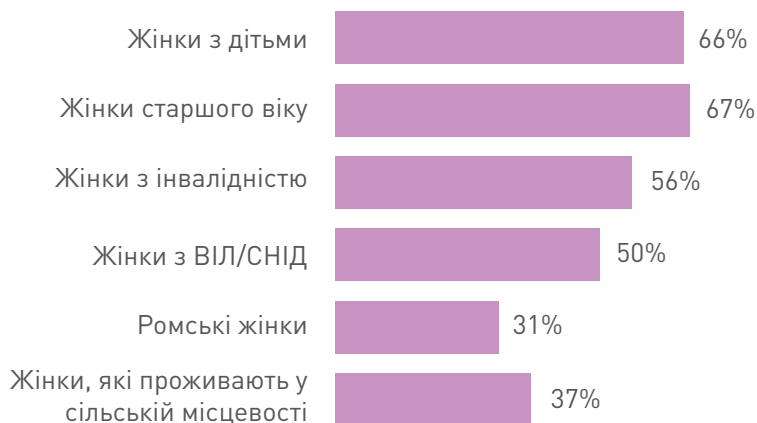
Серед проблем було названо борги за квартиру та додаткові труднощі з оплатою орендованого житла через втрату роботи чи підробітку.

6.2. Зайнятість, підприємництво

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань виділили жінок із дітьми та жінок старшого віку як найбільш уразливу групу.

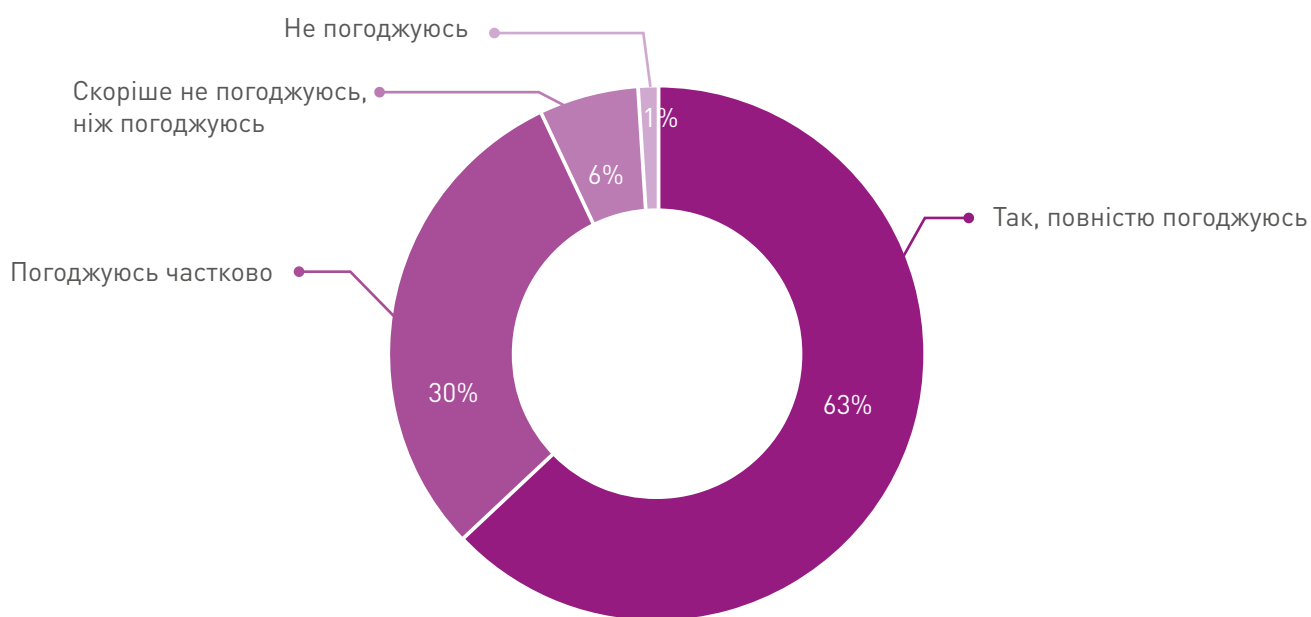
Особливо уразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Зайнятість і підприємництво⁸⁹:

6.2.1. Бар'єром для працевлаштування може бути необхідність догляду за дітьми (навіть якщо дитина ходить до садка чи школи, зазвичай, вона не перебуває там весь робочий час батьків; перебування в новому населеному пункті, як правило, супроводжується розривом соціальних зв'язків, коли немає можливості використати до-

помогу бабусь/дідусів, інших знайомих і родичів для догляду за дитиною; статистично жінки частіше за чоловіків займаються питаннями логістики щодо перебування дитини в різних навчальних закладах).

Із цим хоча б частково погоджується більше 90% учасни(ць)ків опитувань:

Приклади підкреслюють особливу вразливість жінок із дітьми: «Через захворювання дитини жінка обирає місце роботи не за фахом, а через умови роботи, які дозволяють більше часу проводити з дитиною. Через низьку зарплатню має фінансову залежність від чоловіка, який, у свою чергу, починає докоряти жінці тим, що вона не вміє правильно розподіляти сімейний бюджет, а він ухиляється від допомоги догляду за дитиною через те, що багато працює. Роботодавець, у свою чергу, докоряє жінці, що надав їй зручні умови праці, і намагається маніпулювати та примушувати жінку до зайвої роботи. Через постійний стрес і вдома, і на роботі сімейні стосунки тільки загострюються». Інші ситуації: «Лікарняний на дитину відмовляються оплачувати, маю жертвувати або

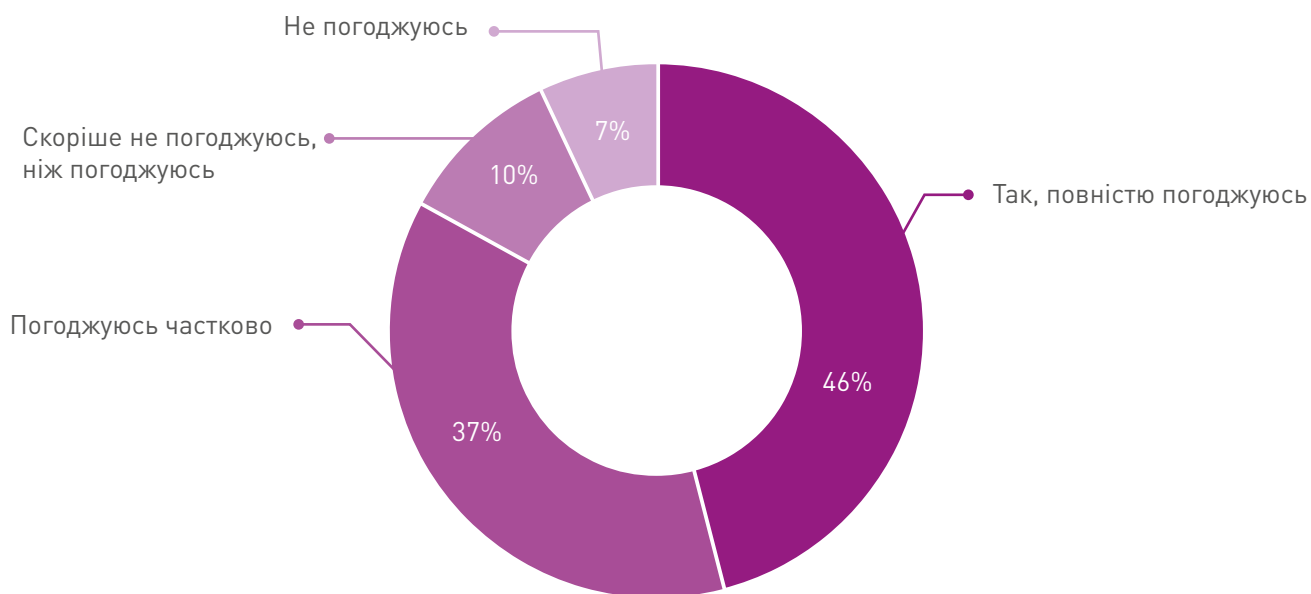
дитиною, або заробітною платою»; «Неодноразово чула в особистих розмовах із жінками-переселенками, що наявність дитини ставала перешкодою для працевлаштування. Озвучувалися також випадки, коли дитину було складно влаштувати до садочка чи школи, а коли дитину вже було влаштовано, то відчувався булінг як з боку дітей, так і вчителя, і навіть деяких батьків».

Однак не всі з цим твердженням погодилися: «ВПО зіштовхувалися з відмовою у працевлаштуванні у 2014-2015 роках. На сьогодні такого обмеження, зокрема за статусом ВПО, майже не існує. А обмеження, пов'язане з дітьми та вікове, існує для всіх жінок, як зі статусом ВПО, так і для жінок, які такого статусу не мають».

6.2.2. Жінки статистично отримують меншу заробітну плату, що в ситуації ВПО посилює уразливість, оскільки заробітної плати має вистачати на оренду житла та інші первісні потреби. Часто

це стає додатковою причиною відмови жінок від офіційного працевлаштування.

Із цим хоча б частково погоджується більше 80% учасни(ць)ків опитувань.

Одним із наслідків є погіршення можливостей надавати дітям позашкільну освіту. У першу чергу це стосується матерів-одиначок: «Маю особисту проблему щодо додаткового позашкільного навчання дитини, особливо для одинокої мами. Пільг або виплат ми не отримуємо, але потреба у спорті та у вивченні англійської мови велика. Тому вважаю, що одинокі мами взагалі за бортом. Прожити на квартирі за 6000 грн, маючи заробіток 9000 грн. І доплата вже неможлива, адже отримуємо більше ніж 4000 грн. Ми потребуємо доступу на-

ших дітей до гідної освіти! Спортивного спрямування, фінансового, комп'ютерної грамотності. У школі такого не навчають, хоча інколи вимагають знати!».

Однак проблема стосується й жінок старшого віку: «Знайомій переселенці у Вінниці, педагогові з 20-річним стажем (їй трохи більше 40 років), пропонували некваліфіковану низькооплачувану роботу, ще й висловлювали здивування, чому вона не погоджується. Зараз жінка працює не за

фахом; єдиний критерій, який її задовольняє – це заробітна плата. Із мого досвіду: жінки ВПО часто додатково підробляють, отримуючи неофіційну заробітну плату».

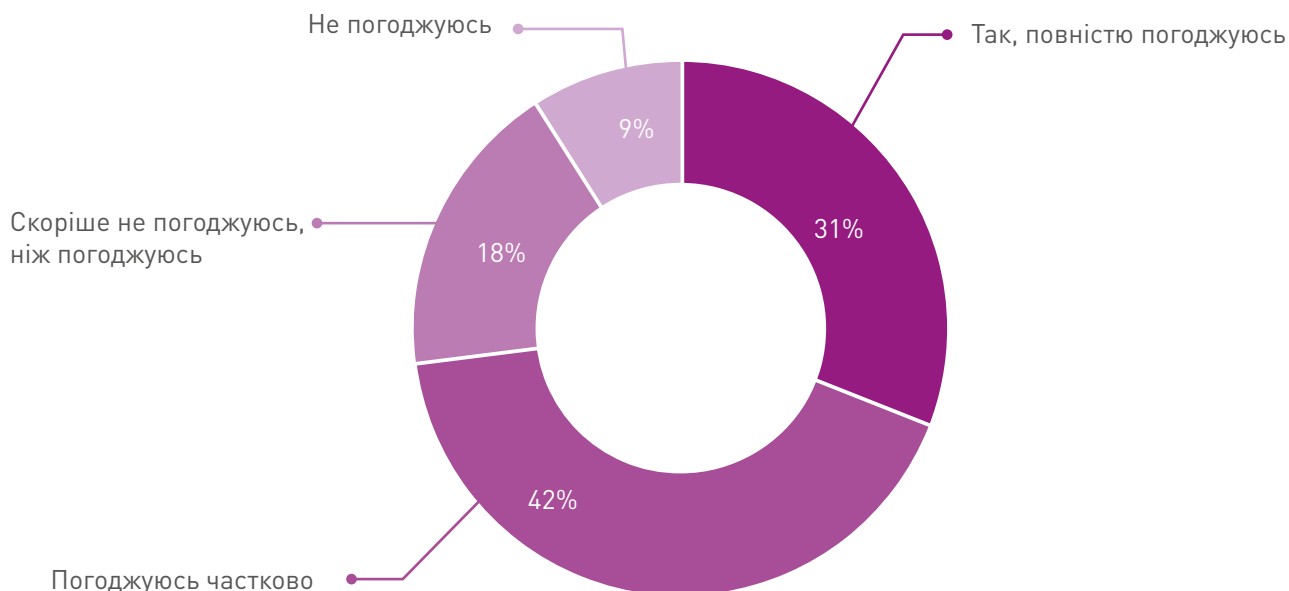
У цілому, на думку учасниць фокус-груп, «Жінкам-ВПО часто не можуть дібрати роботу за фахом, оскільки вони переселилися в місцевість,

що відрізняється за складом економіки та господарства. Їм пропонують низькооплачувану некваліфіковану роботу; перенавчання можливе лише за умови гарантії роботодавця щодо подальшого працевлаштування, а це проблематично для ВПО. Бізнес складно розпочинати через відсутність соціальних зв'язків».

6.2.3. Стереотипний розподіл професій на жіночі й чоловічі закриває доступ жінкам до низки високооплачуваних професій в умовах відсутності формальної заборони.

Це питання виявилось більш дискусійним, але все одно, хоча б частково, учасни(ці)ки опитування погодились із запропонованою гіпотезою.

Також переміщення створює для жінок додаткові виклики щодо влаштування побуту, що традиційно у більшості випадків вважається переважно жіночою сферою відповідальності.

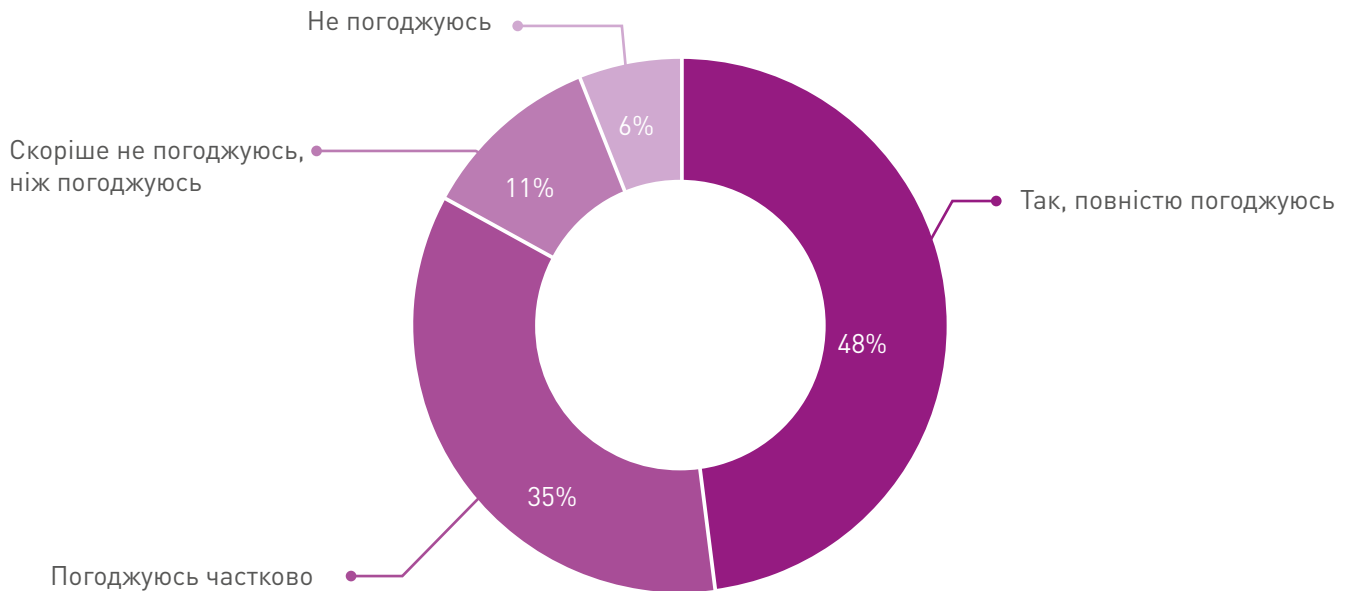

6.2.4. Соціологічні опитування свідчать, що ВПО стикаються з відмовами у працевлаштуванні з боку роботодавців частіше, порівняно з іншими особами, які шукають роботу; жінки-ВПО, особливо з малолітніми дітьми та / або у віці 40 років і більше, становлять особливо уразливу групу.

На думку більше 80% учасни(ць)ків опитування, внутрішньо переміщеним особам робото-

давці частіше відмовляють у працевлаштуванні, порівняно з іншими, хто шукає роботу; жінки-ВПО, особливо з малолітніми дітьми та/або у віці 40 років і більше, є особливо уразливими з цієї точки зору.

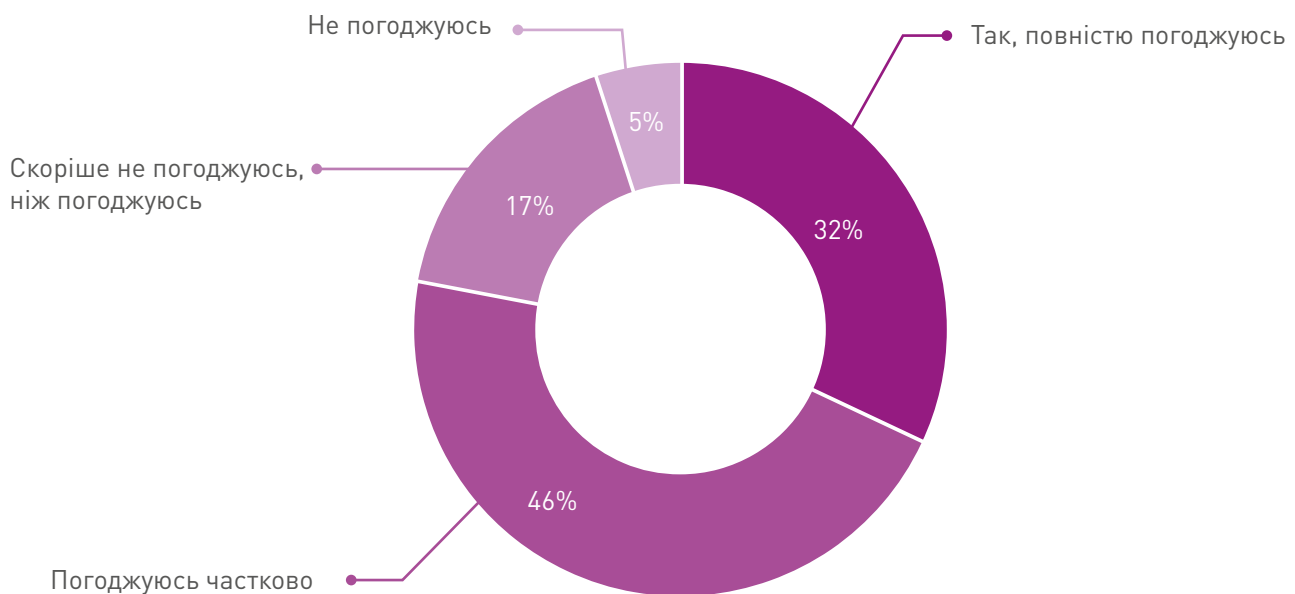
Такі дані підтверджуються наданими учасни(ця-ми)ками прикладами: «дискримінація жінок при оформленні на роботу: чоловікам віддають пріоритет, навіть якщо в них гірші професійні навички».

6.2.5. Інтегрування жінок до ринкових умов не веде автоматично до посилення їх економічної спроможності. Нові залежності можуть виникати, соціальні зв'язки можуть губитися або жінки можуть потерпати від браку часу. Багато програм, які закликають жінок іти в бізнес, можуть призводити до ситуації значного психічного напруження. Особливо це стосується тих випадків, коли малий бізнес спрямовується на зростання та успіх, який має бути вимірюваним за кількісними та якісними

показниками, бути своєчасним, ефективним і рентабельним. Незважаючи на добрі наміри таких «програм та стимулів бізнесу для жінок», тиск щодо необхідності досягти успіху відтісняє на другий план потребу враховувати соціальну складність і маломасштабність динаміки, а отже, це може навіть підірвати ініціативи, спрямовані на забезпечення ґендерної справедливості.

Відповіді учасни(ць)ків опитування підтверджують цю тезу:

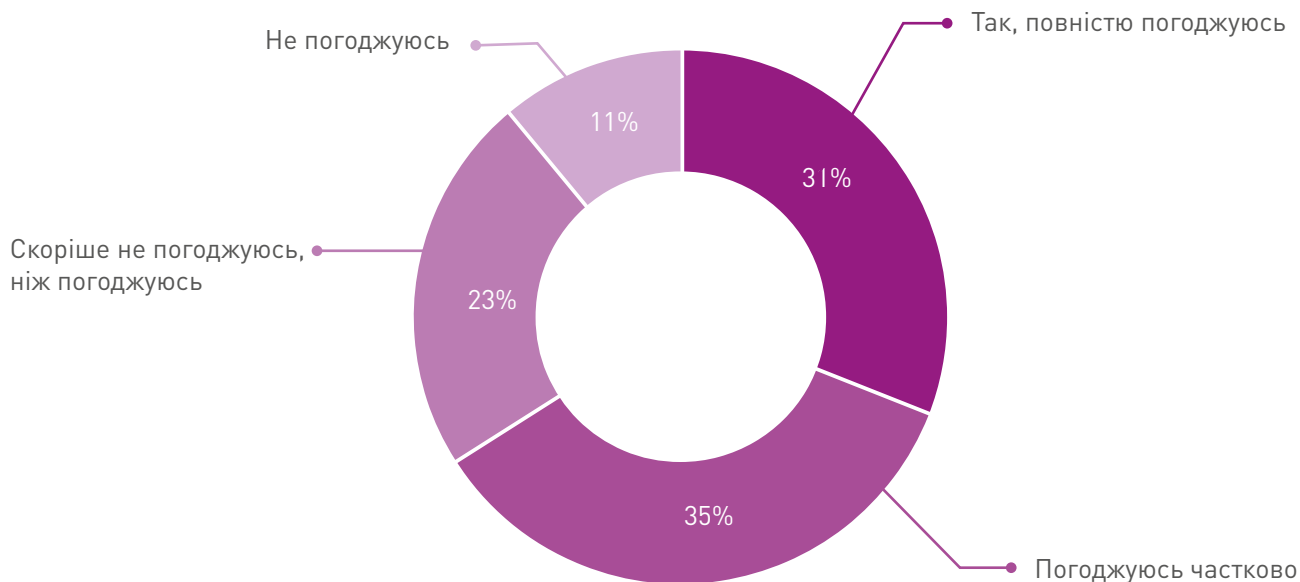
У той же час приклади успішного ведення бізнесу жінками з числа ВПО також було зафіксовано: «маю добре розвинену власну справу, уже давно треба забути, що ми ВПО, ми вже місцеві», «нам

допомогли програми зі здобуття бізнес-навичок і розвитку підприємництва», «знаю випадки, коли переміщення стимулювало жінок до відкриття бізнесу, до освоєння нових навичок».

6.2.6. Банки частіше відмовляють у наданні кредитів та інших фінансових інструментів жінкам, особливо якщо йдеться про додаткові ризики – статус внутрішньо переміщеної особи.

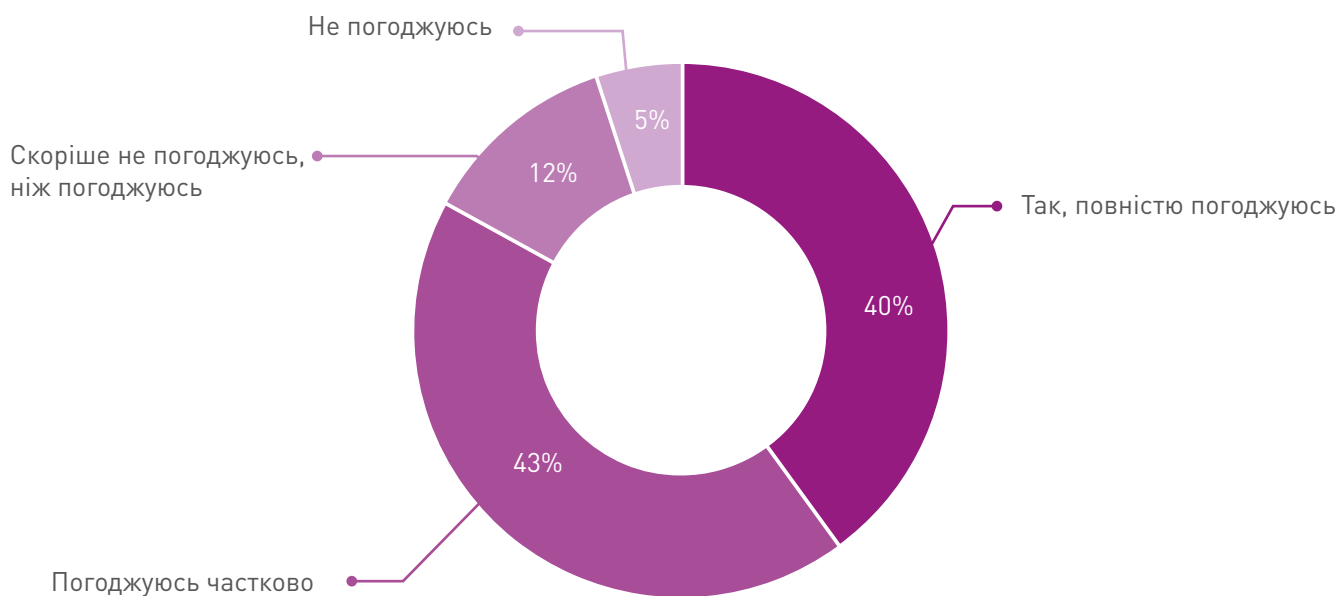
Це припущення також підтвердилося під час опитувань:

Серед наведених прикладів: «У сім'ї знайомих ВПО чоловікові дали пільговий кредит, а дружині – ні, аргументуючи, що чоловік уже взяв кредит»; «На початку війни ВПО, які мали кредити, здобули значні проблеми з їх погашенням, а також жодна банківська установа не погоджувалася надавати кредити особам зі статусом ВПО».

6.2.7. Статистично серед жінок є частішою, ніж серед чоловіків, ситуація, коли жінка до конфлікту не працювала, займаючись домашнім господарством. Конфлікт і переміщення суттєвим чином змінюють становище родини: жінки, які до цього тривалий час не працювали, стикаються з особливими викликами при працевлаштуванні.

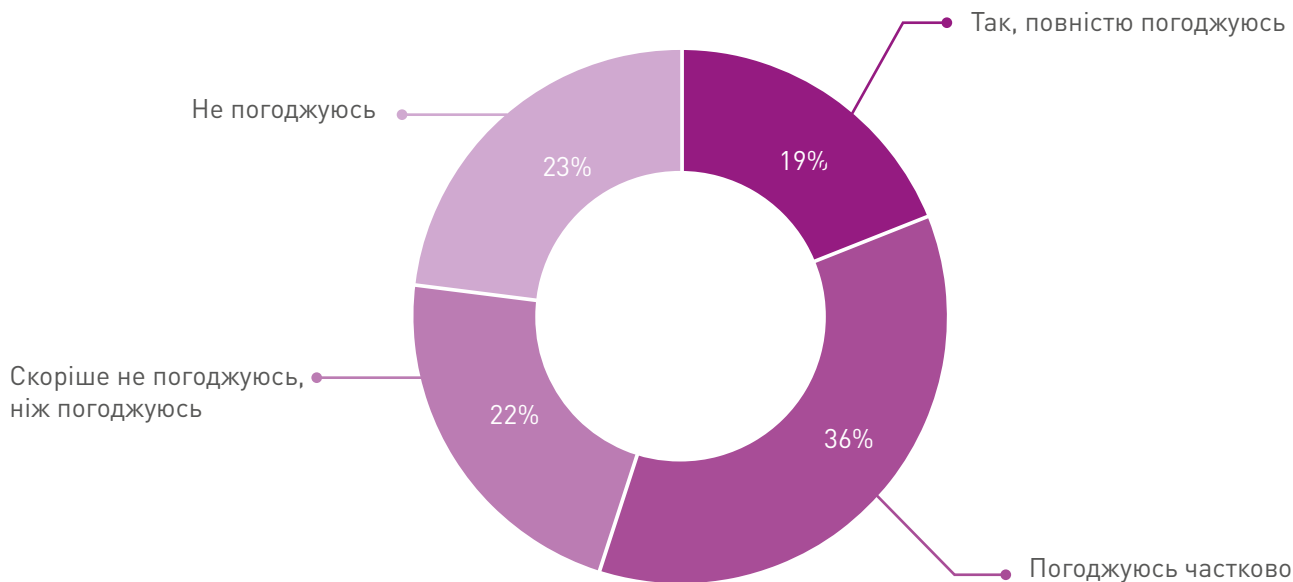
Така ситуація, на думку учасни(ць)ків опитувань, є досить поширеною.

6.2.8. Внутрішнє переміщення може слугувати додатковим фактором уразливості щодо сексуальних домагань на робочому місці. Крім того, працівники з числа внутрішньо переміщених осіб

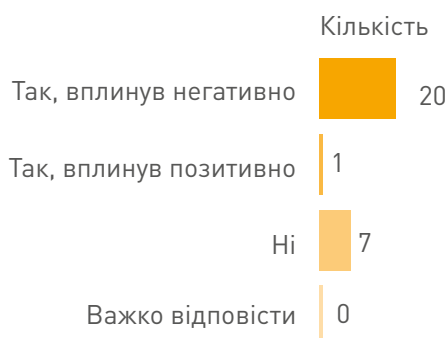
можуть зазнавати переслідувань на робочому місці, цькування з більшою чи меншою мірою інтенсивності через свій статус.

Ця гіпотеза викликала багато суперечок:

Погіршення матеріального стану, втрату заробітку вже було відзначено як проблему під час обговорення впливу карантинних заходів на забезпечення жінок із числа ВПО житлом. Переважна більшість опитаних жінок – 20 осіб – зау-

важила негативний вплив карантину на їх роботу, зайнятість та підприємницьку діяльність. Ситуація покращилася в тих, хто залучений до електронної комерції.

Жінки, що постраждали під час карантину, зауважують: «робота повністю зупинена, прибутку немає», «залишилася без роботи та прибутку на час карантину, а далі невідомо як все буде», «офіси, де були потрібні мої послуги, зачинилися», «падіння товарообігу», «суттєве скорочення прибутку за необхідності сплати оренди офісу, податків, інших видатків», «під час карантину я перебуваю у відпустці за свій рахунок, виплати від держави на оренду житла призупинилися, переоформити вчасно я не змогла», «клієнти розірвали договір оренди офісного приміщення, треба шукати нових орендарів», «втратила одну з робіт,

підприємницька діяльність також простоє», «магазин закритий на карантин».

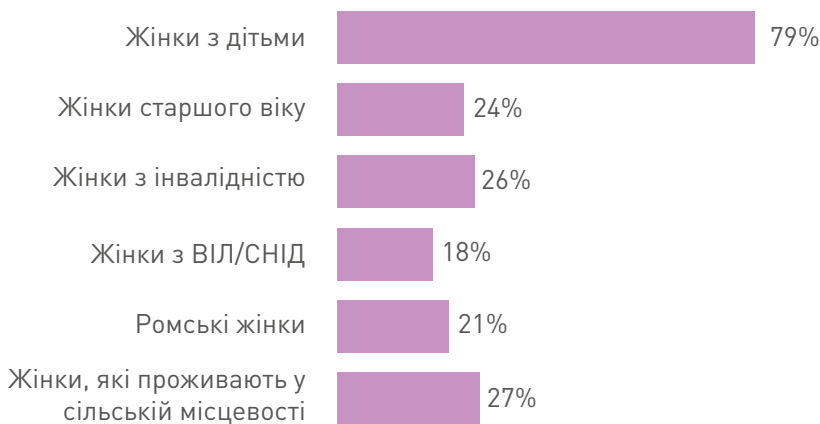
Ситуація погіршилася не лише через втрату або зменшення зайнятості та збільшення фінансового тягаря, а й через необхідність «паралельного опанування дистанційних платформ; як наслідок – непомірне завантаження й рівень стресу».

Окремо варто відзначити таку проблему, як нестача гаджетів та їх недостатня якість для ведення віддаленої роботи, а також забезпечення всіх членів сім'ї можливістю одночасно працювати й навчатися.

6.3. Сімейні спори (розірвання шлюбу; стягнення аліментів на утримання дитини / матері, стягнення аліментів на утримання повнолітньої дитини, яка навчається; визначення місця проживання дитини; позбавлення батьківських прав)

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань зі значним відривом від усіх інших груп виділили жінок із дітьми, як найбільш уразливу групу – майже 80% порівняно з 23% у середньому.

Особливо уразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Сімейні спори⁹⁰:

6.3.1. Через конфлікт виникли ситуації, коли жінка з дитиною / дітьми перебуває на підконтрольній території, а чоловік (батько дитини / дітей) – на непідконтрольній (або не обліковується на підконтрольній території). Це зумовлює значні труднощі доступу до правосуддя у справах про розірвання шлюбу, стягнення аліментів і визначення місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, оскільки:

- є додаткові складнощі з інформуванням відповідача про розгляд справи, витребування документів та інших доказів (особливо, коли йдеться про аліменти на повнолітню дитину, яка

навчається, оскільки суд має відстежити додаткові докази фінансового становища та наявності інших суттєвих обставин щодо відповідача; коли йдеться про визначення місця проживання дитини, суду складно викликати свідків, отримувати довідки про характеристику жінки / чоловіка за місцем роботи / проживання, якщо йдеться про непідконтрольну територію, інформацію про участь у вихованні й утриманні дитини)⁹¹;

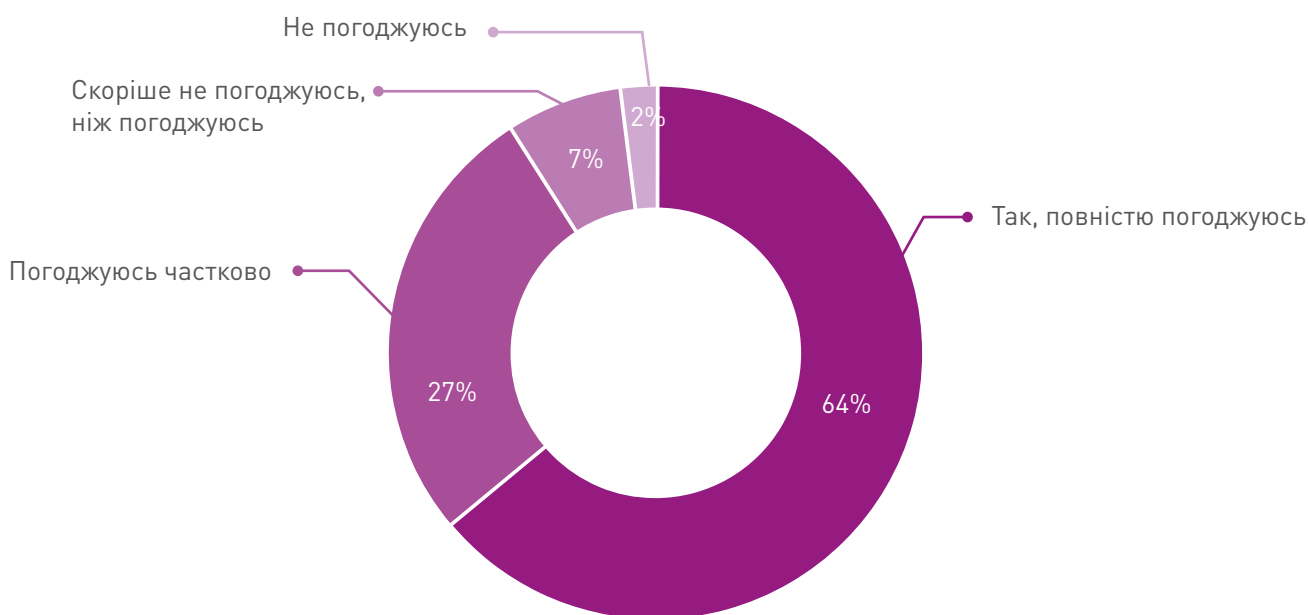
- високим є ризик неможливості виконання судового рішення, яке покладає на відповідача обов'язок сплати відповідних сум на користь позивачки.

⁹⁰ Можна було обрати кілька відповідей

⁹¹ Так, відповідно до ст. 182 Сімейного кодексу України при визначенні розміру аліментів суд враховує: 1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини; 2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів; 3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина; 4) наявність на право власності, володіння та/або користування у платника аліментів майна та майнових прав, у тому числі рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, корпоративних прав; 5) доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів; 6) інші обставини, що мають істотне значення.

Суд не обмежується розміром заробітку (доходу) платника аліментів у разі встановлення наявності в нього витрат, що перевищують його заробіток (дохід) і щодо яких таким платником аліментів не доведено джерело походження коштів для їх оплати.

Такі випадки відзначені респондент(ками)ами як дуже поширені:

Жінки зауважують наступне: «Перетинати лінію зіткнення з дітьми страшно. П'ять років не отримувала аліментів, і виплати замість аліментів не давали, тому що немає доказів, що я їх не отримувала»; «Маю досвід судової справи щодо стягнення аліментів із батька, який перебував на підконтрольній території, але відмовлявся сплачувати аліменти на дитину, старшу за 18 років, яка продовжує навчання. Не було можливості в будь-який спосіб отримати інформацію щодо ідентифікаційного коду відповідача. Думаю, що будь-яка жінка з числа ВПО є вразливою в аспекті вирішення сімейних спорів, це залежить від кожної конкретної ситуації».

Приклади підкреслюють особливу вразливість жінок із дітьми: «Через захворювання дитини жінка обирає місце роботи не за фахом, а через умови роботи, які дозволяють більше часу проводити з дитиною. Через низьку зарплатню має фінансову залежність від чоловіка, який, у свою чергу, починає докоряти жінці тим, що вона не вміє правильно розподіляти сімейний бюджет, а він ухиляється від допомоги догляду за дитиною через те, що багато працює. Роботодавець, у свою

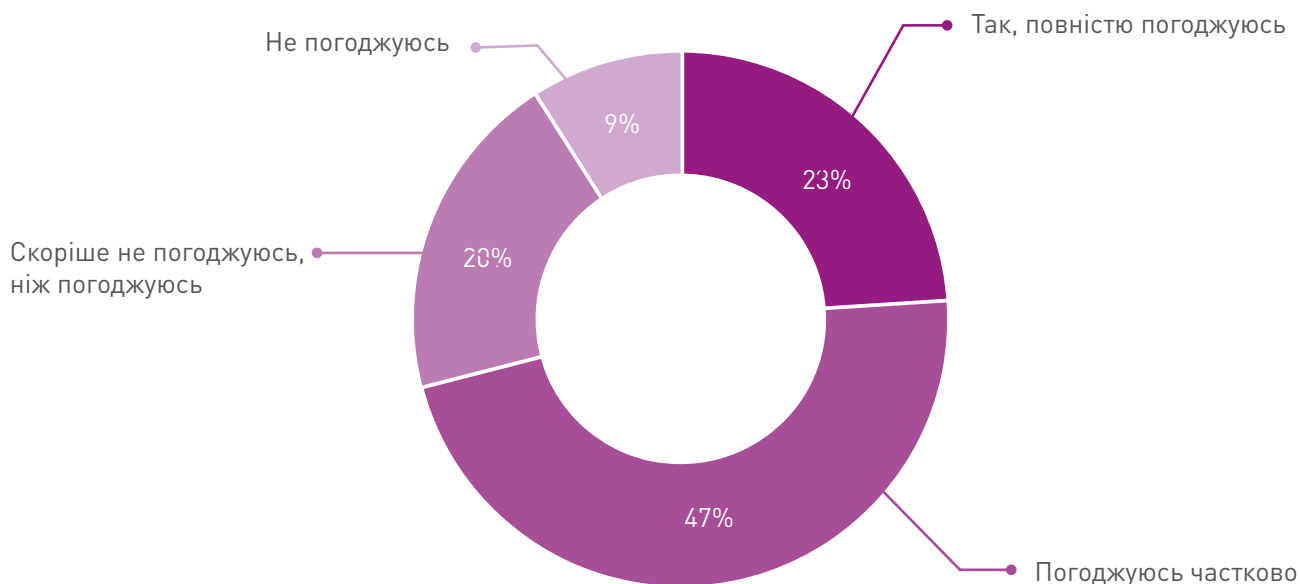
чергу, докоряє жінці, що надав їй зручні умови праці, і намагається маніпулювати та примушувати жінку до зайвої роботи. Через постійний стрес і вдома, і на роботі сімейні стосунки тільки загострюються». Інші ситуації: «Лікарняний на дитину відмовляються оплачувати, маю жертвувати або дитиною, або заробітною платою»; «Неодноразово чула в особистих розмовах із жінками-переселенками, що наявність дитини ставала перешкодою для працевлаштування. Озвучувалися також випадки, коли дитину було складно влаштувати до садочка чи школи, а коли дитину вже було влаштовано, то відчувався булінг як з боку дітей, так і вчителя, і навіть деяких батьків».

Однак не всі з цим твердженням погодились: «ВПО зіштовхувалися з відмовою у працевлаштуванні у 2014-2015 роках. На сьогодні такого обмеження, зокрема за статусом ВПО, майже не існує. А обмеження, пов'язане з дітьми та вікове, існує для всіх жінок, як зі статусом ВПО, так і для жінок, які такого статусу не мають».

6.3.2. Доходи внутрішньо переміщеної жінки, є меншими, як правило, ніж доходи внутрішньо переміщеного чоловіка. Це може створювати додаткові ризики визначення місця проживання

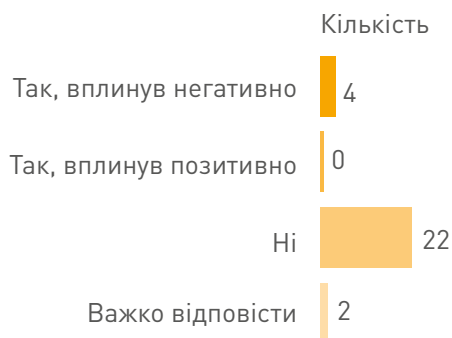
дитини з чоловіком через недостатнє фінансове становище жінки для утримання дитини.

Респондент(к)и також підтвердили справедливність цієї гіпотези:

Жінки з числа ВПО вважають, що карантин майже не вплинув на їх спроможність вирішувати

сімейні спори (розірвання шлюбу, стягнення аліментів тощо):

Жінки відзначили, що їм знайомі випадки затягування розгляду судової справи з сімейних питань, невчасність та зменшення розміру аліментів на дитину від батька або неможливість отримати допомогу поштою від батька, який проживає

за кордоном. Вони не розуміють, як ці проблеми вирішувати, й погано орієнтуються в питаннях можливості отримання державних послуг, зокрема судових, під час карантину.

6.4. Домашнє насильство

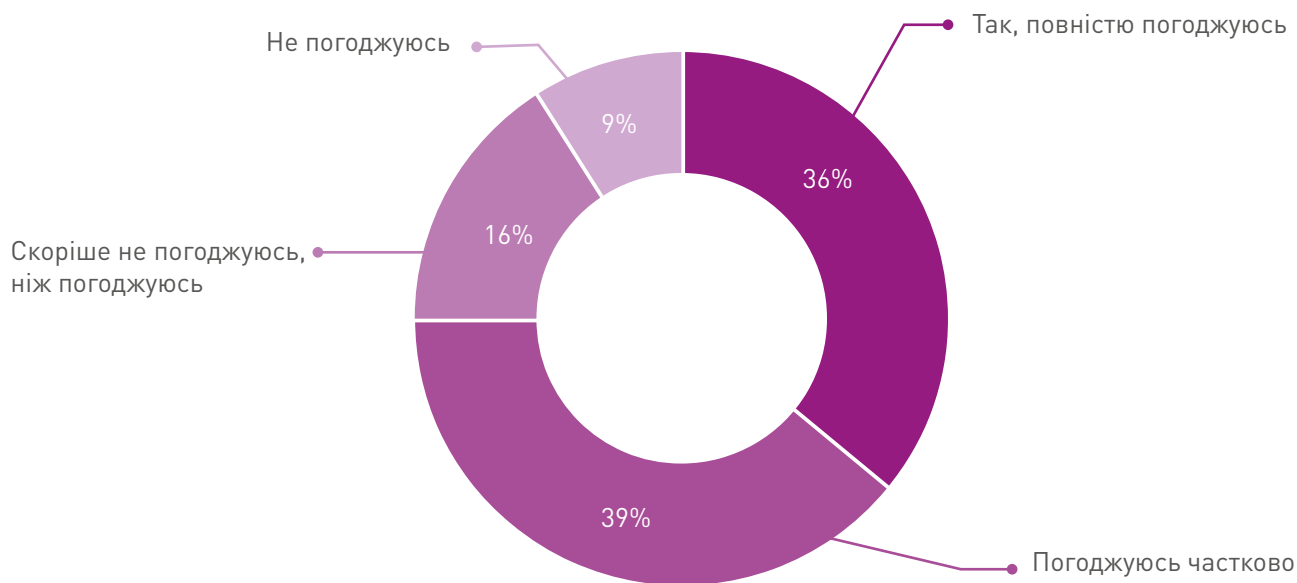
У цій сфері учасни(ці)ки опитувань знову виділили жінок із дітьми як найбільш уразливу групу, але відрив уже менший порівняно з показниками сімейних спорів – 75% до 34% в середньому. Уперше відносно високий показник – 44% – стосується групи ризику жінок, які проживають у сільській місцевості.

Особливо уразливі категорії ВПО з числа жінок та дівчат – Домашнє насильство⁹²:

6.4.1. Ситуація внутрішнього переміщення підвищує ризик виявів домашнього насильства. Йдеться, у першу чергу, про вплив стресової ситуації, через яку можливе домашнє насильство.

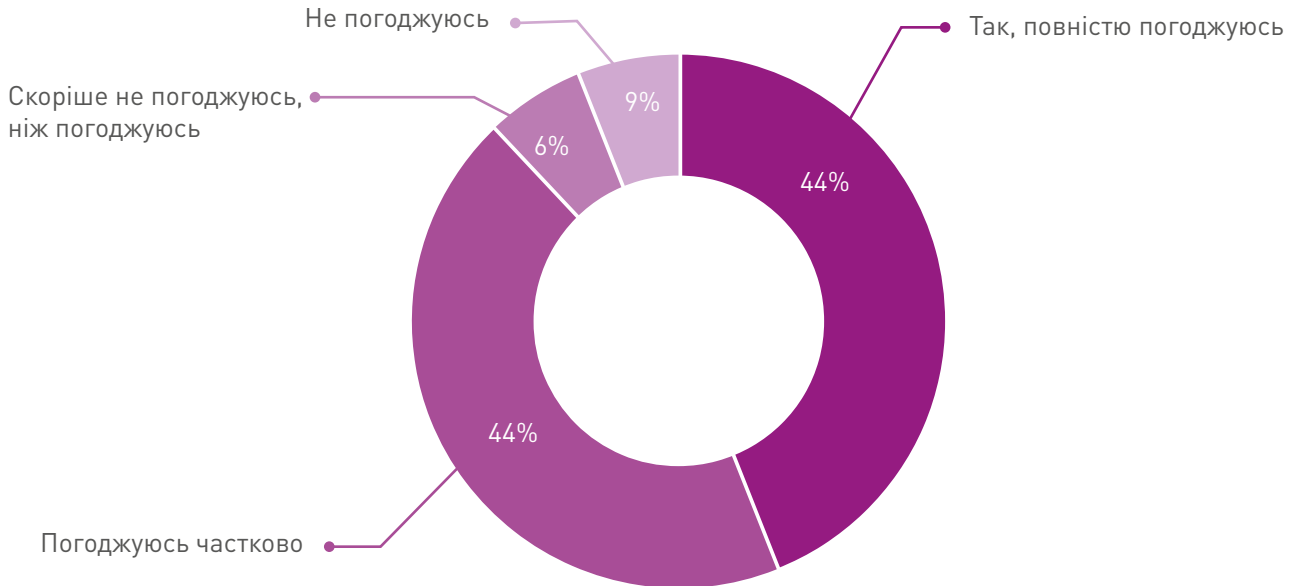
Ця гіпотеза теж підтверджена відповідями:

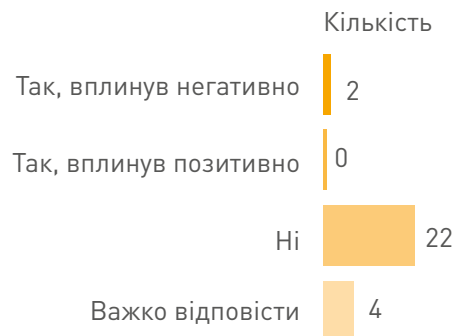
⁹² Можна було обрати кілька відповідей

6.4.2. Ситуація внутрішнього переміщення розриває звичні соціальні зв'язки, а також може підвищувати економічну залежність жінок від чоловіків.

Ще більше підтверджень набула така гіпотеза:

Лише дві жінки з числа ВПО зауважили, що помітили зростання домашнього насильства під час карантину:

Було також зауважено, що «зріс тиск із боку чоловіка та зросло його моральне пригнічення, оскільки він не може матеріально забезпечити родину», «жінки скаржаться на роботі й розповідають колегам про насильство у родинах». Жінки говорили про відчуття загального напруження та нові виклики перед батьками через перехід дітей на дистанційне навчання.

Є родини, які, розуміючи навантаження на психіку людини в такий час, поставилися до ситуації свідомо та вжили запобіжних заходів: «У нас нічого не змінилося, але ми нетипова родина. Після полону чоловіка в кожного з нас є свій психолог. Під час карантину ми докладали більше зусиль, щоб не порушувати меж існування інших і не зливати стрес, гнів, втому на партнера.»

6.5. Торгівля людьми й сучасне рабство, ґендерно зумовлене насильство

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань знову виділили жінок із дітьми як найбільш уразливу групу, однак цього разу віднесли до груп ризику також жінок, які проживають у сільській місцевості, та ромських жінок із такими ж даними.

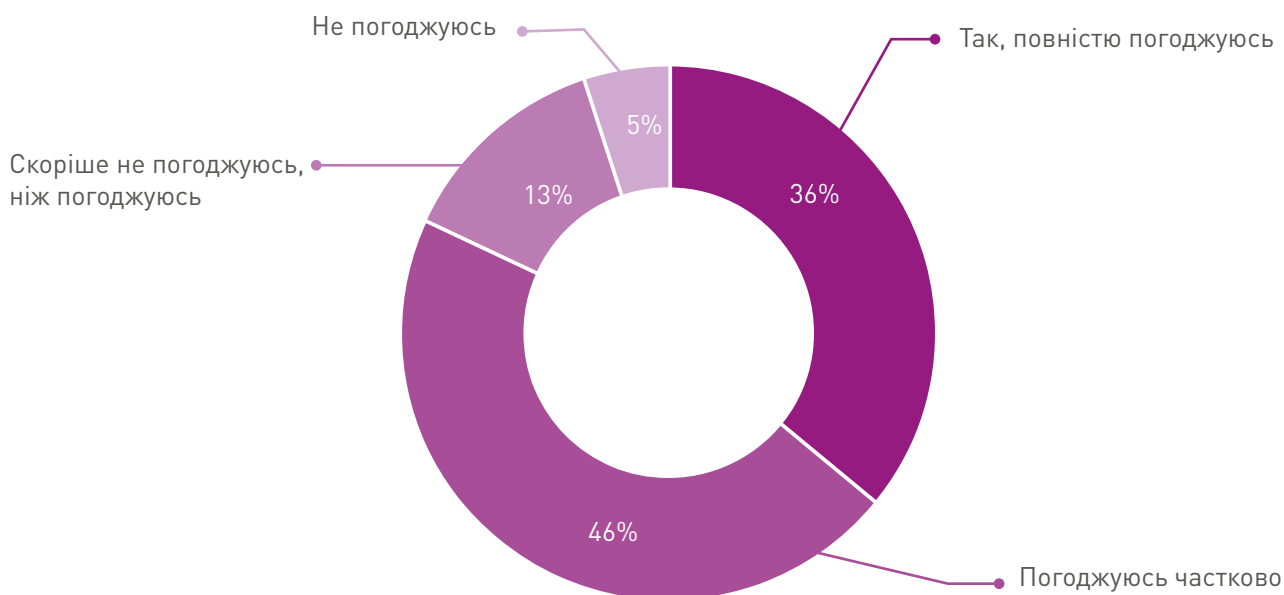
Особливо уразливі категорії ВПО з числа жінок та дівчат – Торгівля людьми, ґендерно зумовлене насильство⁹³:

6.5.1. Ситуація внутрішнього переміщення робить людей особливо уразливими щодо ризику торгівлі людьми / сучасного рабства, ґендерно зумовленого насильства: люди шукають можливість заробити кошти для існування в умовах

обмежених можливостей для працевлаштування, погоджуються на сумнівні пропозиції щодо працевлаштування.

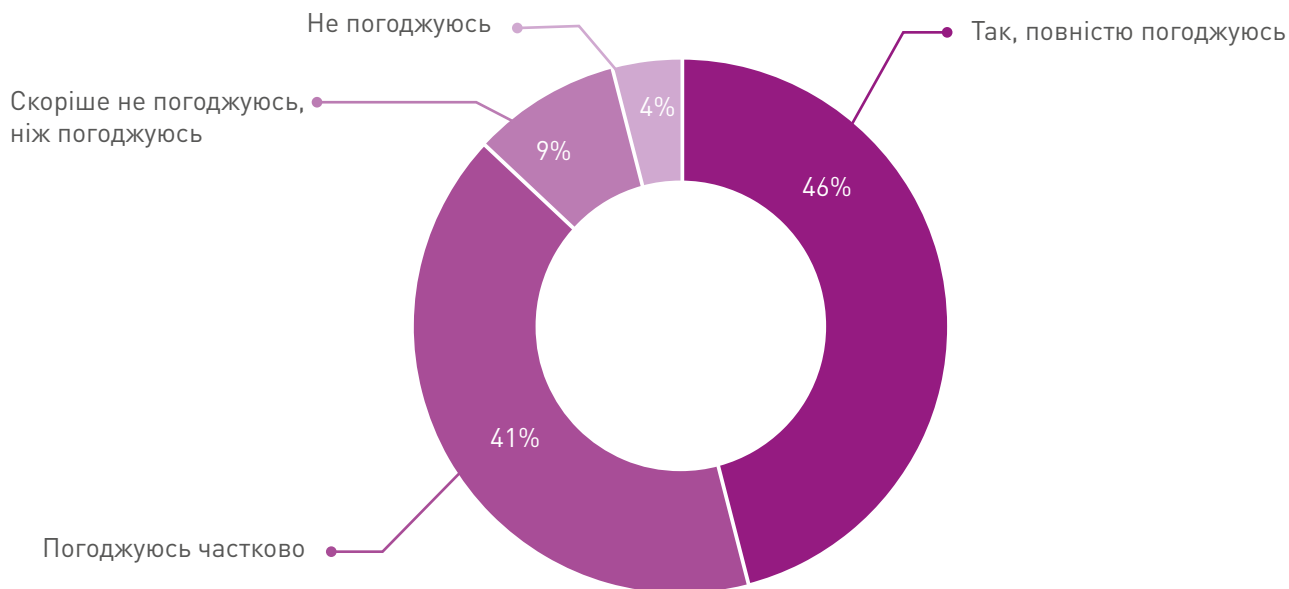
Переважна більшість учасни(ць)ків опитування підтвердили це:

⁹³ Можна було обрати кілька відповідей

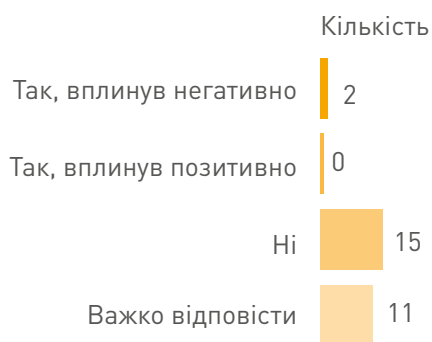
6.5.2. Ці категорії злочинів у більшості випадків є латентними – часто вони вчиняються щодо людей, яких ніхто не буде розшукувати, яким соромно розповідати про це тощо.

Масове підтвердження учасни(цями)ками цієї гіпотези свідчить й про їх обізнаність щодо проблеми, а також, гіпотетичне стикання їх з проблемою особисто:

Незважаючи на те, що переважна більшість жінок із числа ВПО під час опитування не погодилася з тим, що дані по торгівлі людьми, експлуатації або інших форм гендерно зумовленого насильства щодо жінок змінилися, було відзначено важливі проблемні тенденції. Так, жінки звертають увагу на підвищений психологічний тиск та брак

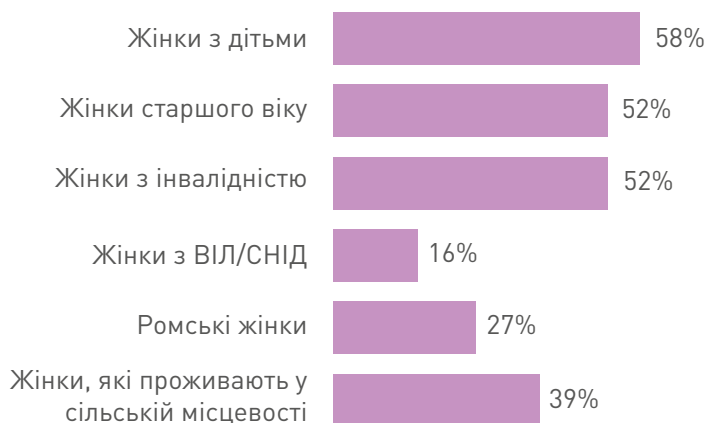
особистого простору: «На жінок підвищилось загальне навантаження хатніми справами та зменшився особистий моральний простір. Звичайно, це позначається на загальному стані». Називають жінки й зростання «статистики реєстрації інтим-моделей на порносайтах».

6.6. Перетин лінії зіткнення, свобода пересування

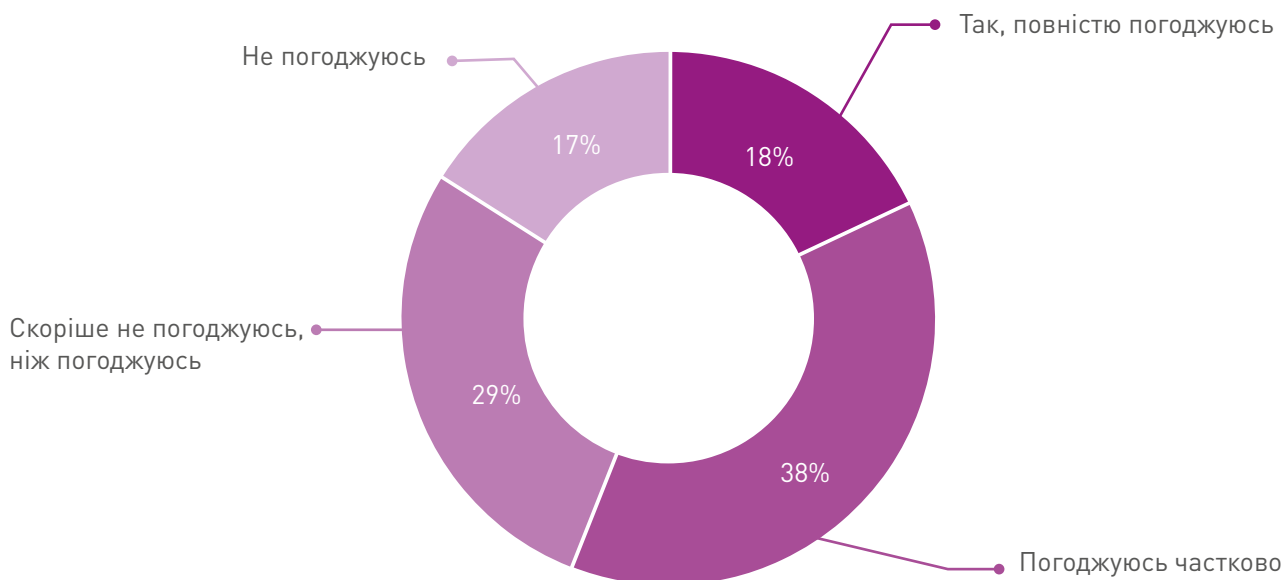
У цій сфері учасни(ці)ки опитувань знову виділили жінок із дітьми, а також жінок старшого віку та жінок з інвалідністю як найбільш уразливі групи.

Особливо вразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Перетин лінії зіткнення, свобода пересування⁹⁴:

6.5.1. Загальною є проблема безпідставних відмов у перетині лінії зіткнення, але жінки стикаються з нею частіше, оскільки статистично набагато частіше, ніж чоловіки, перетинають лінії зіткнення (внутрішньо переміщенні жінки частіше за чоловіків виїжджають на невідконтрольну територію провідати батьків / інших родичів, доглядати за залишеними будинками тощо).

Значна частина респондент(ок)ів знайомі й із цією проблемою, хоча не всі погоджуються з її існуванням:

Учасни(ці)ки відзначали числені небезпеки при перетині лінії зіткнення: «будь-якій категорії жінок ВПО може бути безпідставно відмовлено в перетині лінії зіткнення»; «мої батьки говорять:

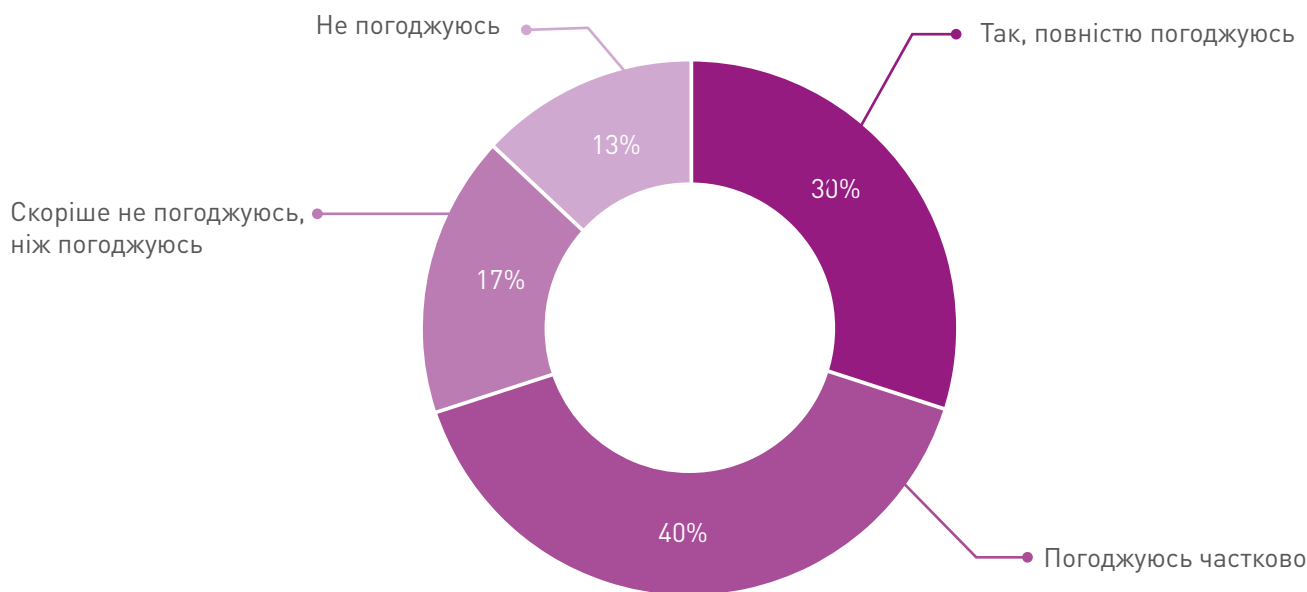
переходиш – не носи нових речей, не носи грошей, не носи «заборонених» речей, не запитуй і не говори «зайвого» – тоді, можливо, все обійдеться спокійно».

⁹⁴ Можна було обрати кілька відповідей

6.6.2. Також загальною є проблема в існуванні фактичних обмежень для внутрішньо переміщених осіб у свободі пересування територією України. Такі обмеження введено непрямо: в умовах формальної рівності громадян України щодо реалізації свободи пересування територією України, внутрішньо переміщені особи мають періодично проходити ідентифікацію, підтверджувати своє фактичне місце проживання. Це на практиці

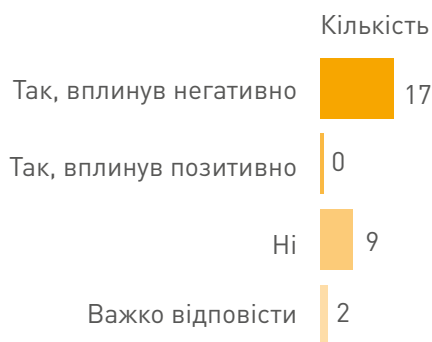
обмежує таких громадян у пересуванні територією України. Жінки, як свідчать соціологічні дослідження, є більш мобільними, оскільки традиційно на них лежить соціальний обов'язок догляду за членами родини, які потребують допомоги, відвідування родичів, дітей, які можуть жити / навчатися в інших містах тощо.

Ця проблема, за свідченнями респондент(ок)ів, справді має виражене ґендерне забарвлення:

Як можна було очікувати, більшість жінок із числа ВПО зауважила, що карантинні обмеження можливостей перетину лінії зіткнення вплинули на дотримання їх прав та інтересів. У першу чергу це стосується тих родин, у яких залишилися зв'яз-

ки з непідконтрольними територіями, наприклад, родичі похилого віку, які залишилися там жити. В інших немає вираженої потреби перетинати лінію зіткнення й, відповідно, їх права та інтереси цими обмеженнями не було порушено.

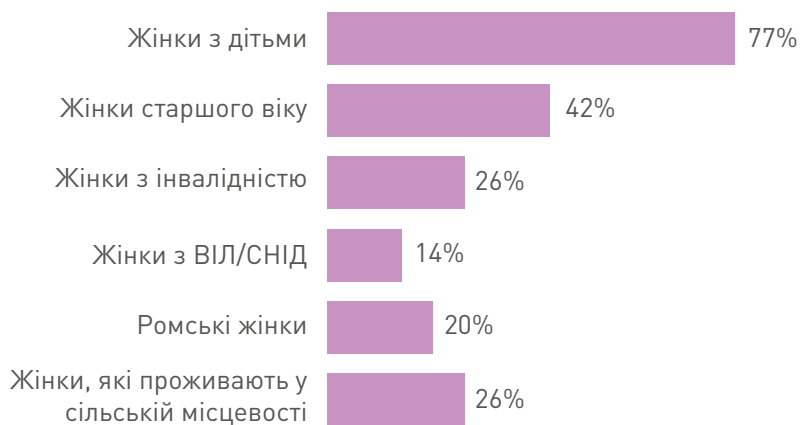
Жінки підкреслювали також, що через уведені обмеження «не можуть розібратися з майновими справами на непідконтрольній території», «не можуть поїхати додому», «хотіли на весняні канікули поїхати до бабусі, а через карантин це неможливо».

Є випадки, коли можна вважати обмеження частково позитивним впливом: «батьки затрималися під час карантину на підконтрольній території; якби сталося інакше – ми б хвилювалися більше».

6.7. Майнові спори, у тому числі в порядку перехідного правосуддя

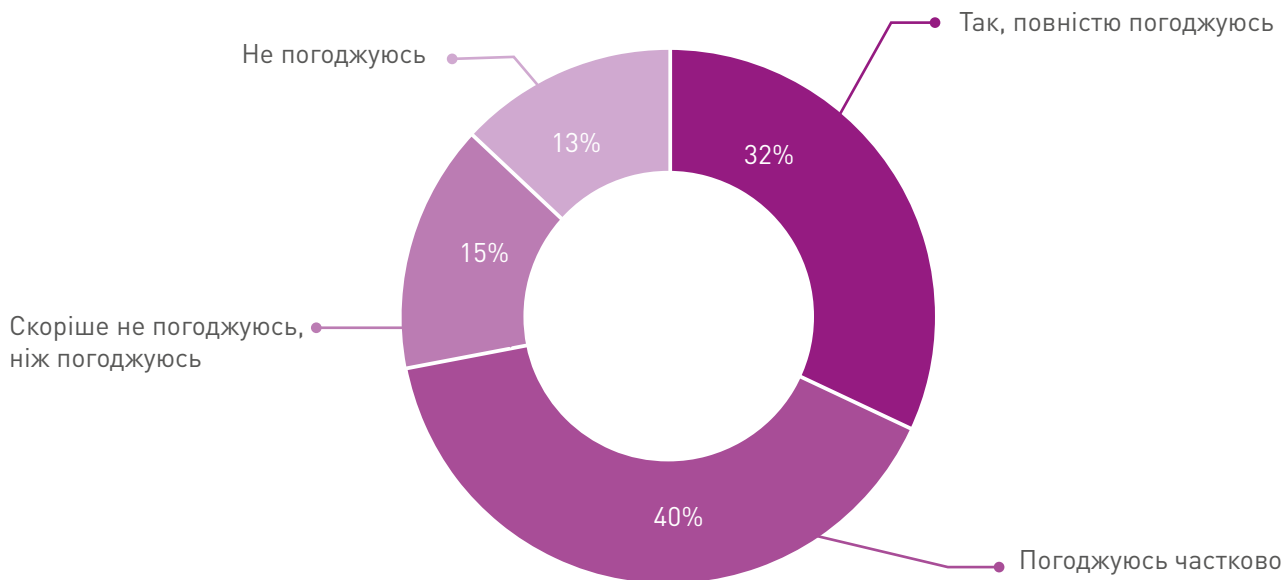
У цій сфері учасни(ці)ки опитувань знову виділили жінок із дітьми як найбільш уразливу групу. Жінки старшого віку названі другими.

Особливо вразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Майнові спори⁹⁵:

Переважає більшість учасни(ць)ків опитувань підтвердила наявність викликів у цій сфері та їхні ґендерні особливості. Так було відзначено, що для жінок доведення режиму спільної сумісної власності на майно, набуто під час спільного проживання з чоловіком в оформленому шлюбі чи у фактичних шлюбних відносинах, може по-

требувати звернення до додаткових доказів, якщо майно оформлено на чоловіка та/або у разі перебування майна на непідконтрольній території. Зокрема, жінка буде змушена надавати більше підтверджень майнових прав для участі в процедурах компенсації та при поділі майна під час розлучення.

⁹⁵ Можна було обрати кілька відповідей

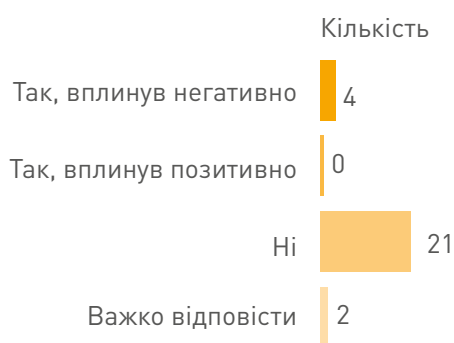
6.7.1. У разі виникнення майнових спорів, пов'язаних, зокрема, з розподілом майна, набутого у шлюбі, у разі розірвання такого шлюбу, жінки можуть мати додаткові проблеми щодо доведення спільної власності на майно, якщо таке майно було оформлене на чоловіка. Ситуація особливо ускладнюється, якщо чоловік і жінка проживали

у «фактичних шлюбних стосунках» без офіційного оформлення шлюбу. У такому разі поширення режиму спільної сумісної власності на майно, набуте під час такого спільного проживання, потребує звернення до додаткових доказів, що є ускладненим у разі перебування майна на непідконтрольній території.

6.7.2. Якщо майно перебуває на непідконтрольній території й на нього відкрилась спадщина вже після втрати контролю Україною над цією територією, доведення права власності на таке майно може бути ускладненим.

6.7.3. Якщо право на майно не було оформлене в законному порядку (часто така ситуація виникає в сільській місцевості, де родина, наприклад, може проживати в одному будинку, володіти однією земельною ділянкою упродовж декількох поколінь і не займатися питанням правильного офіційного оформлення прав на таке майно), це створить у подальшому додаткові бар'єри для доведення фактів законного володіння таким майном для отримання компенсації у разі його втрати внаслідок конфлікту.

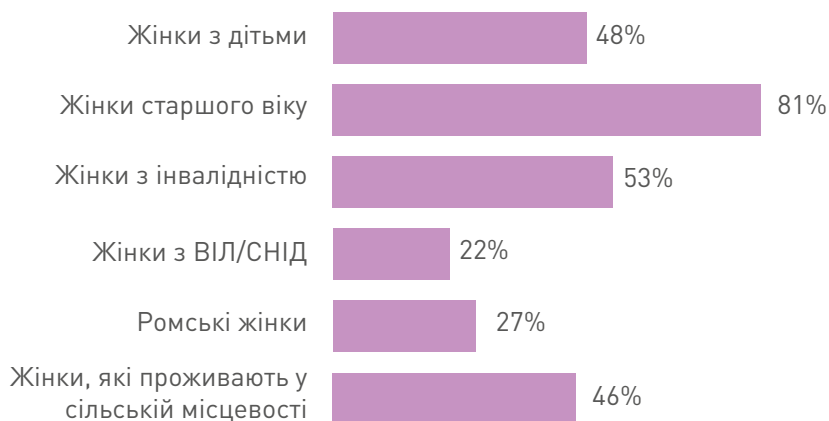
На думку учасниць опитування з числа ВПО, карантин майже не вплинув на їхню здатність вирішувати майнові спори: «не було потреби» або «немає майна – немає майнових спорів».

6.8. Отримання соціальних і пенсійних виплат

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань, як і варто було б очікувати, виділили жінок старшого віку як найбільш уразливу групу. Жінки з інвалідністю та жінки з дітьми теж перебувають у групі ризику, але з меншими показниками.

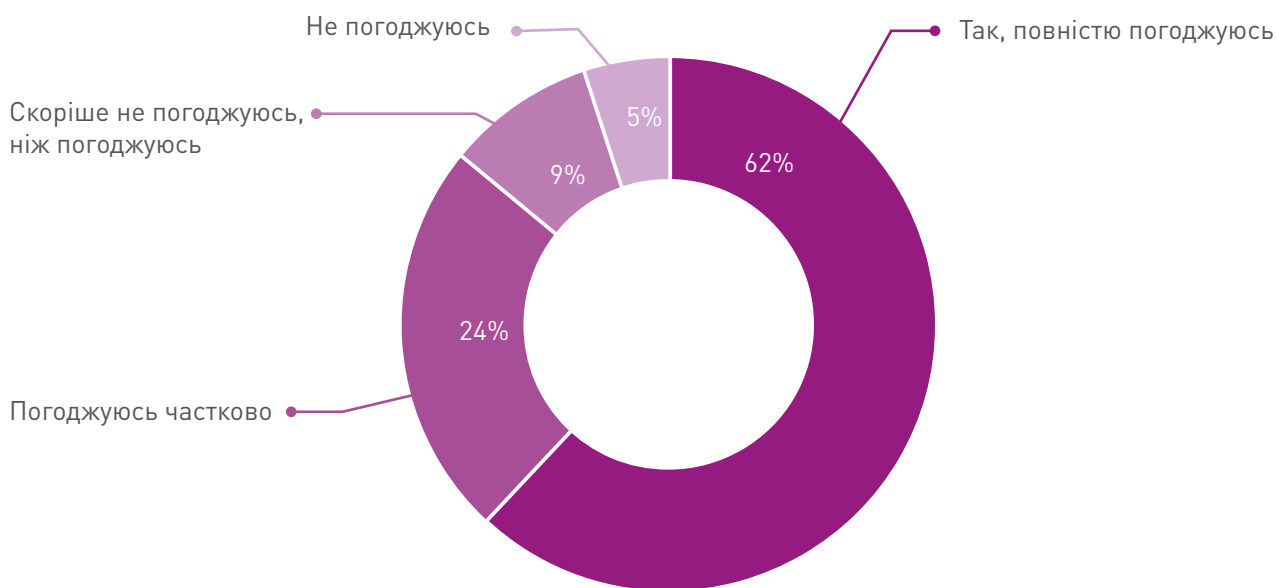
Особливо уразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Пенсії та інші соціальні виплати⁹⁶:

6.8.1. Жінки статистично значно частіше, ніж чоловіки, займаються питаннями отримання соціальних виплат, інших видів допомоги для родини у зв'язку з внутрішнім переміщенням, оформленням необхідних документів. Наприклад, якщо йдеться про необхідність підтвердження

юридично значущих фактів, які мали місце на непідконтрольній території, зокрема фактів народження, смерті тощо, то усіма формальними процедурами частіше за все займається жінка.

Із цим погодилася переважна більшість опитаних, а майже всі погодилися хоча б частково:

⁹⁶ Можна було обрати кілька відповідей

Цікавим спостереженням поділилися представники місцевої влади: «у приймальні звертаються за соціальними послугами переважно жінки, а щодо земельних питань приходять виключно чоловіки».

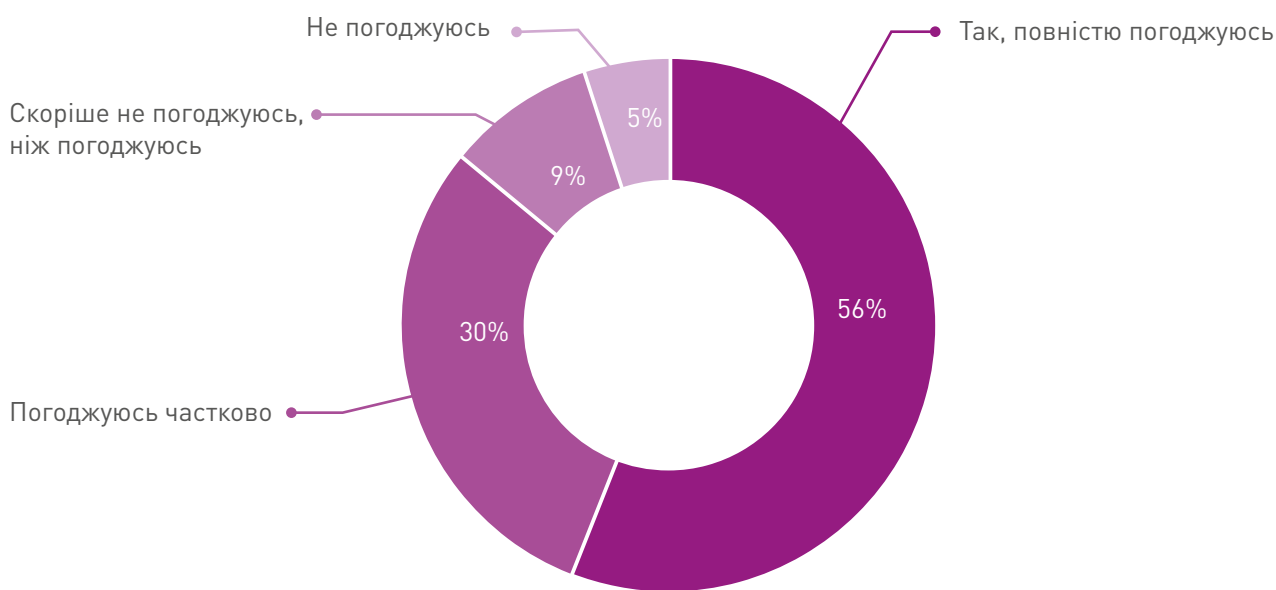
Типовим є наступний випадок: «Моїй мамі припинили нарахування та виплату пенсії наприкінці 2017 року через те, що вона невчасно реєструва-

лася на підконтрольній території. Виплату відновлено через 9 місяців. Утворену заборгованість, гадаю, вона отримати не зможе, оскільки вона тепер інвалід 1 групи. Представляти її інтереси в суді повинна інша особа. Я не маю на таку діяльність ані часу, ані коштів. Гадаю, що навіть за успішного вирішення судової справи держава не поверне ці кошти взагалі, бо немає ні відповідного механізму, ні коштів у державному бюджеті».

6.7.2. Законодавство України містить низку обмежень для внутрішньо переміщених осіб, порівняно з іншими громадянами України: зобов'язання користуватися тільки послугами Ощадбанку для отримання пенсійних виплат; необхідність проведення ідентифікації для користування банківськими послугами для отримання пенсійних та інших соціальних виплат раз на три місяці

(при загальному правилі – раз на три роки) тощо. Оскільки статистично отримувачами відповідних виплат серед внутрішньо переміщених осіб більшість жінки, вони частіше стикаються з такими додатковими бар'єрами.

Ця гіпотеза отримала аналогічний рівень підтвердження:

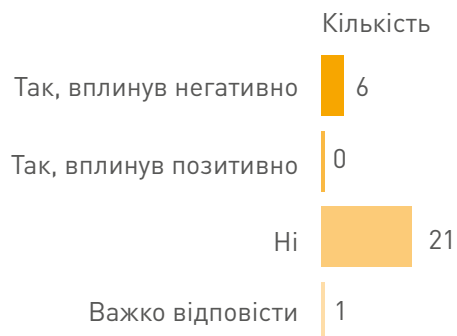

Зокрема учасни(ці)ки виділили наступну проблему: «Для чого потрібна постійна ідентифікація в соціальних службах і банках, якщо офіційно працюєш на підконтрольній території. Чому слід усім доводити, що ти Людина!!! Обурює, що треба відпрошуватися з роботи, щоб пройти ідентифікацію 4 рази на рік у різних кабінетах і 3 рази в Ощадбанку??!», «Рівень надання послуг під час реєстрації ВПО знизився, особливо в Ощадбанку. Процедура ідентифікації зайва, особливо якщо дитина навчається у харківській школі» .

У той же час навіть при компактному проживанні (модульні помешкання) місцева влада не має досить можливостей для втручання з метою допомоги ВПО вирішити нагальні проблеми: «Труднощі

є ще й з тим, що не всі процедури отримання соціальних послуг є зрозумілими і не щодо всього існує чітка процедура. Крім того, модульне містечко належить до житлового департаменту, а соцпослуги — це інший департамент, і часто стає неможливим вирішення конкретних питань» .

Жінки ВПО переважно вважають, що карантин не вплинув на їхню можливість отримання соціальних виплат та пенсій. Частина з них такі виплати не отримують і не оформляли; інші говорять, що «все було виплачено в повному обсязі»; «соціальні виплати надходять так само, як і до карантину»; «виплати оформлено на початку березня, до карантину, а наступні оформляти в липні – подивимось, як далі буде».

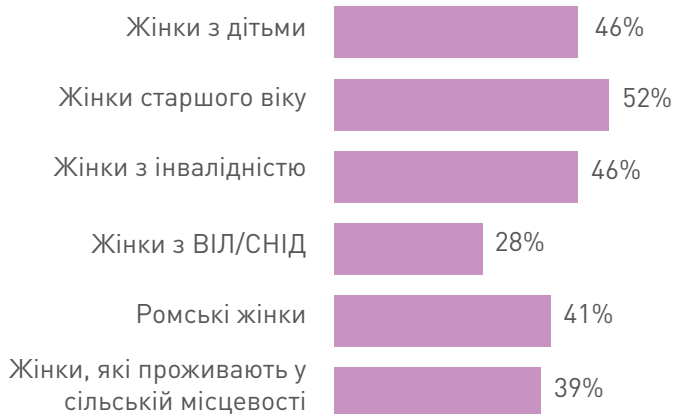
У той же час кілька жінок підкреслили, що ситуація погіршилася: «соціальні виплати затримують», «не можна проконтролювати коректність нарахувань», «призупинили виплати, а переформити не змогла вчасно, бо неможливо було

взяти довідку зі школи й принести її до державної установи», «не встигла перед карантинном переформити грошову допомогу. Автоматично не поновили, тому що не саме в карантин, а напередодні закінчився термін».

6.9. Участь у прийнятті рішень, політичне життя та громадські об'єднання

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань виділили жінок старшого віку, а також жінок із дітьми та жінок з інвалідністю як найбільш уразливі групи. Інші групи отримали менші, але порівнянні дані.

Особливо вразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Право на участь⁹⁷:

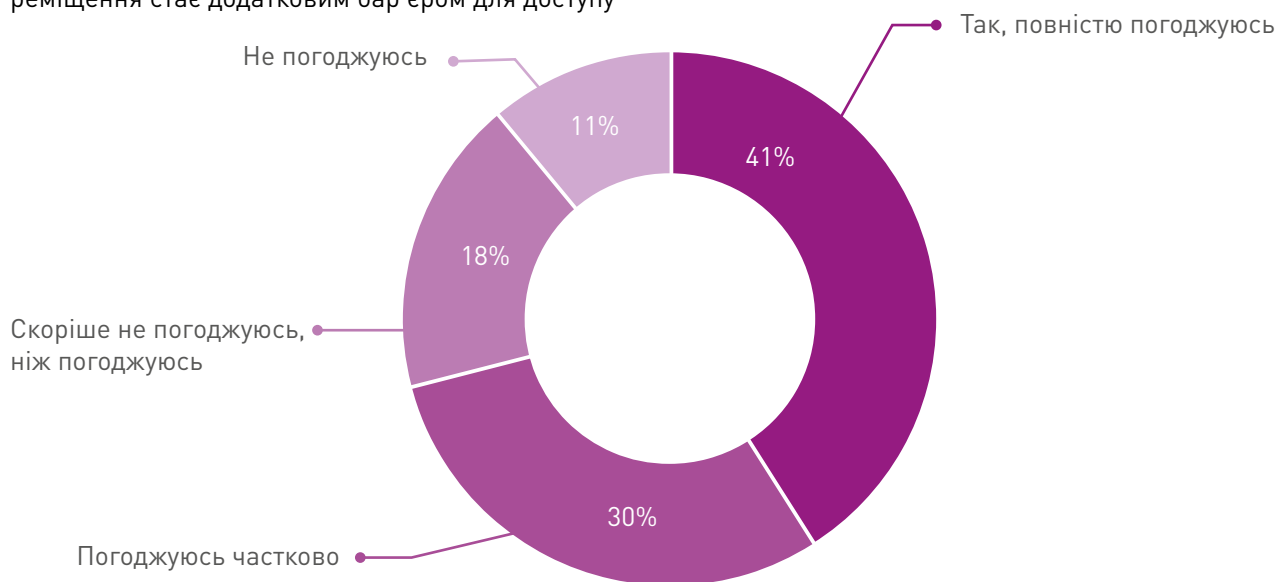

⁹⁷ Можна було обрати кілька відповідей

6.9.1. В Україні жінки є менш представленими в органах державної влади й місцевого самоврядування на рівні, який дозволяє впливати на прийняття владних рішень. Внутрішнє переміщення стає додатковим бар'єром для доступу

жінок до участі в прийнятті рішень, політичному житті громади та країни в цілому.

Більшість учасни(ць)ків визнали існування такого виклику:

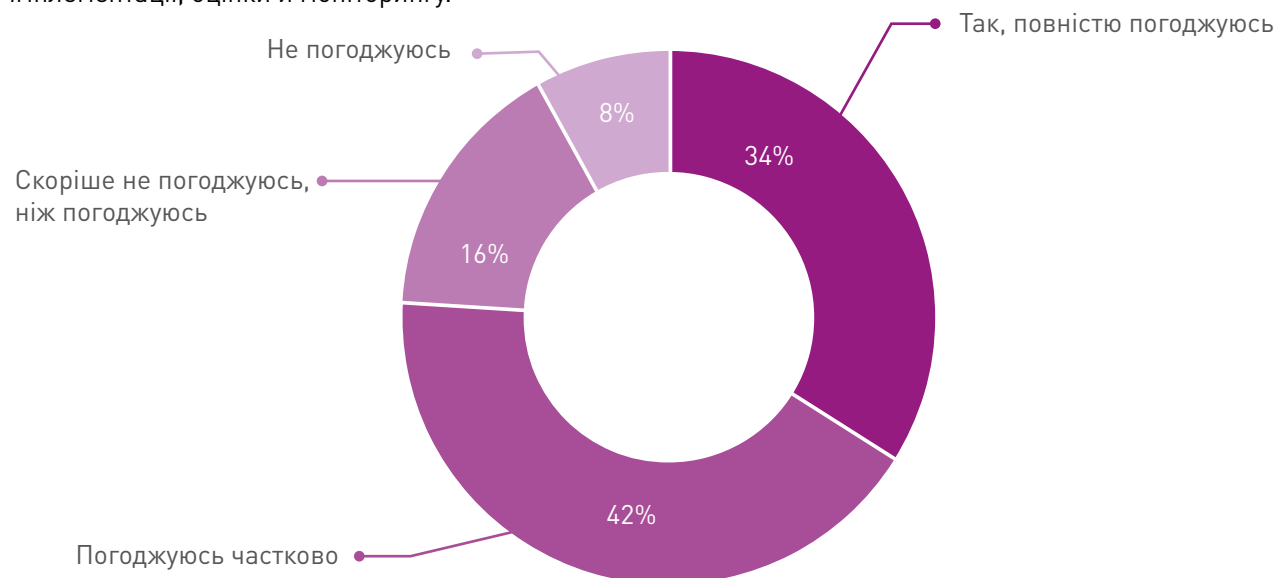

Представники місцевої влади підкреслюють: «Нещодавно провели моніторинг і з'ясували, що на стажування до міськради йдуть тільки чоловіки, а жінки не йдуть. Порушили питання співпраці з профільними вишами, щоб налагодити баланс, але в чиновників нема розуміння, навіщо потрібен цей ґендерний баланс».

У той же час учасниці фокус-груп зауважують, що жінки активніші за чоловіків у громадських організаціях і за бажання можуть там реалізувати себе: «З мого досвіду активніші у громадській діяльності жінки ВПО, аніж чоловіки, але їм не вистачає практичної доступної інформації».

6.9.2. Національні політики, локальні програми враховують принцип участі, зокрема представленість жінок і дівчат, у тому числі різних уразливих груп, у процесах прийняття рішень, вироблення програм, які мають реалізовуватись, їх імплементації, оцінки й моніторингу.

Респондент(к)и на практиці бачать у цьому твердженні проблему. На думку більшості, часто жінки та дівчата, у першу чергу й ті, хто належать до вразливих груп (люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, представники ЛГБТ-спільнот), не залучені до процесів прийняття рішень:

Наприклад, до проблем віднесено наступне: «прийняття Виборчого кодексу – питання пасивного виборчого права ВПО (маючи право бути обраними, вони не досить часто балотувалися на місцевому рівні)».

Можливість брати участь у громадському та політичному житті, на думку опитаних жінок з числа ВПО, значно обмежилася. У першу чергу, це викликано уведеними епідеміологічними обмеженнями кількості людей у громадських місцях та побоюванням захворіти:

Люди просто залишаються вдома з різних підстав: «максимально намагаюся залишатися дома»; «усе зачинено, ні в чому не можна взяти участь, а інтернет слабкий для участі в Zoom»; «відсутність міського транспорту, обмеженість у

пересуванні, віддалений графік роботи держустанов затуляє процес прийняття рішень та проведення переговорів»; «призупинилася робота деяких громадських рад».

6.10. Доступ до медичних послуг

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань виділили жінок старшого віку та жінок, які проживають у сільській місцевості, як найбільш вразливі групи. Однак із відповідей виходить, що усі групи жінок із числа ВПО ризикують не отримати якісні та своєчасні медичні послуги.

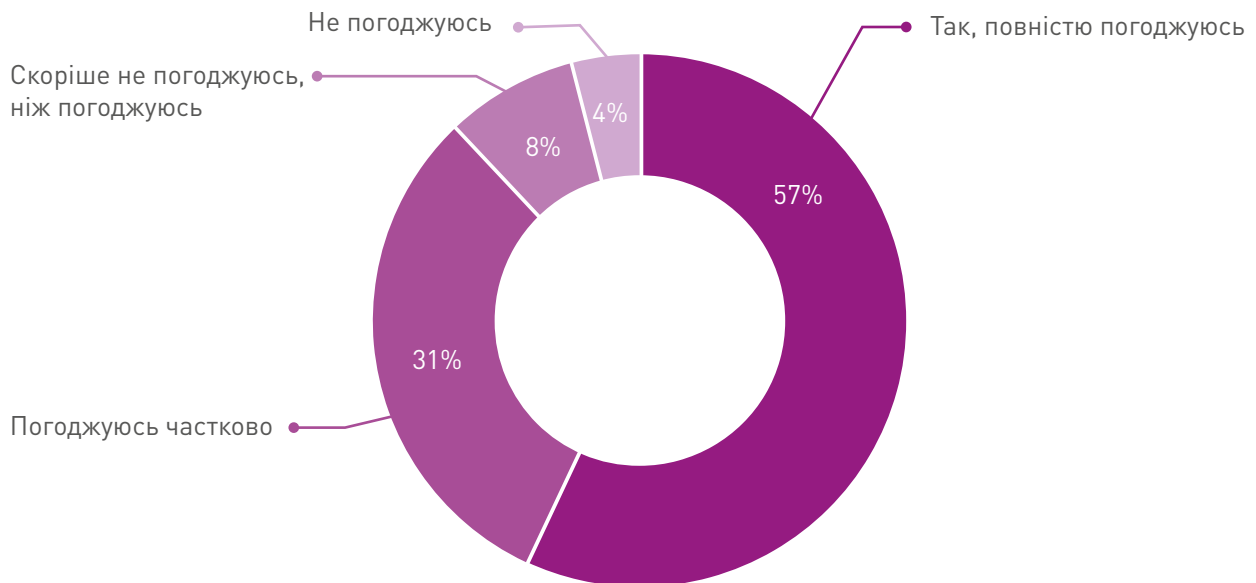
Особливо вразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Доступ до медичних послуг⁹⁸:

⁹⁸ Можна було обрати кілька відповідей

6.10.1. Жінки схильні пріоритетувати здоров'я чоловіків і дітей порівняно зі своїм здоров'ям, особливо в ситуації складних економічних обставин.

На жаль, ця гіпотеза теж підтвердилася переважною більшістю відповідей:

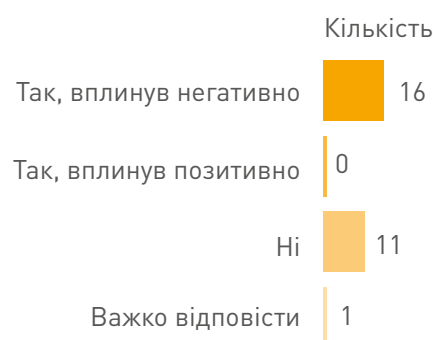

Іноді відзначено ознаки дискримінації: «труднощі в лікуванні гінекологічних хвороб, стигматизація в пологовому будинку», «старшим жінкам частіше відмовляють у допомозі, ніж жінкам із дітьми, існує ейджизм».

За твердженням учасниць фокус-груп: «Жінкам допомога надається пізніше, її складно дочекатися, жінкам частіше доводиться терпіти біль»;

«Низький рівень платоспроможності ВПО за медичні послуги (враховуючи, що на ВПО лягає оплата за орендоване житло) веде до відмови від обстеження та подальшого лікування. Особливо це стосується жінок старшого віку з маленькими пенсіями».

Вплив карантину на доступність медичних послуг, за відповідями жінок із числа ВПО, є значним:

Жінки поділилися своїми проблемами. Кожна історія є типовою й демонструє перепони у відвідуванні фахівців та власні побоювання жінок через незрозумілу інформацію щодо шляхів зараження COVID-19 та рівень безпечності медичних просторів: «відмовилась від планових відвідувань фахівців, відчуваю погіршення стану здоров'я»; «зменшилася спроможність вирішувати сімейні проблеми, пов'язані з хворобою рідних (тата і мами), через побоювання заразитися, обмежуємо відвідування лікарні, але якщо все ж потрібно –

дорого виходить добратися до лікарні й назад»; «неможливо потрапити до стоматолога»; «панічні настрої дільничних лікарів унеможливають отримання якісної медичної допомоги, консультації спеціаліста»; «неможливо здати аналізи»; «лікарні стали осередком захворюваності на COVID-19, тому не можна звернутися навіть за нагальної необхідності»; «планові й регулярні огляди відклали»; «багато медичних закладів працюють в обмеженому режимі, недоступні послуги звичних для мене спеціалістів»; «є потреба у стоматоло-

гічних послугах, але зараз лікарі лише знімають біль, а інші втручання не проводять»; «виписали передчасно з лікарні»; «критичних ситуацій не було, але всі медичні справи будемо вирішувати пізніше, можливо, влітку». Варто зауважити, що жінки з числа ВПО уже понад 6 років перебува-

ють у ситуації великого стресу та психологічного навантаження, що як наслідок дає загострення хронічних захворювань та погіршення стану здоров'я. Відповідно, перепони у доступі до медичних послуг протягом більше 2-х місяців можуть критично вплинути на здоров'я жінок.

6.11. Доступ до інформації

У цій сфері учасни(ці)ки опитувань виділили жінок старшого віку та жінок, які проживають у сільській місцевості, як найбільш уразливі групи.

Особливо вразливі категорії ВПО із числа жінок і дівчат – Доступ до інформації⁹⁹:

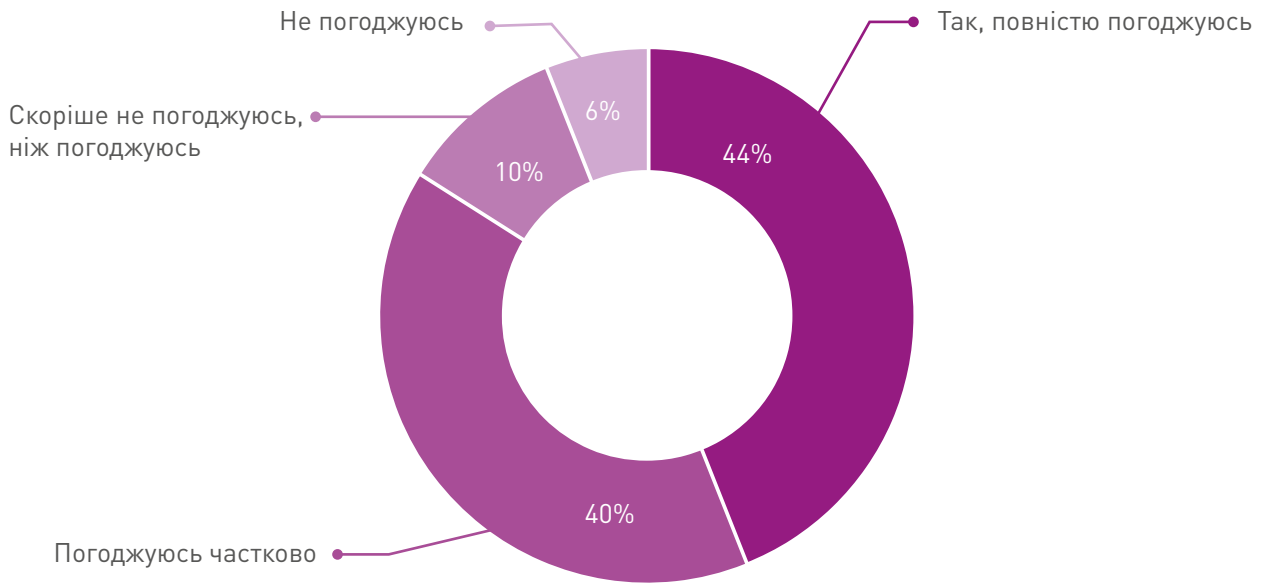

6.11.1. Внутрішньо переміщені жінки частіше (а в деяких випадках значно частіше), ніж чоловіки-ВПО особисто звертаються до усіх органів влади та місцевого самоврядування, соціального захисту населення, гуманітарних організацій, що надають підтримку ВПО, правозахисних організацій, що працюють у сфері захисту прав ВПО, державної міграційної служби, судів, офісу Уповноваженого Верховної ради України з прав людини та до правоохоронних органів. Разом із цим жінки частіше скаржаться на вимоги надати додаткові

документи, довідки, копії, на недоступність інформації про порядок процедури, роз'яснення щодо питань, які найчастіше виникають, відсутність роз'яснень при зверненні до працівників, порушення строків надання послуги, погане облаштування приміщення (відсутність місця/стілців для очікування, санвузлів, опалення, освітлення), неввічливе ставлення працівників до них, як до ВПО. Тобто спостерігається дещо складніший доступ жінок-ВПО до інформації та послуг і більша потреба в роз'ясненнях у жінок-ВПО, ніж у чоловіків-ВПО.

⁹⁹ Можна було обрати кілька відповідей

Цю проблему теж бачить переважна більшість учасни(ць)ків:

Учасни(ці)ки опитувань відзначили проблему засобів ідентифікації особи: «При отриманні вперше закордонного паспорту (вклейки фотографії по досягненню віку тощо) вимагаються додаткові документи з фотокарткою, що ідентифікують особистість. У чоловіків це частіше за все водійські права або військовий квиток, у жінок частіше подібних документів практично немає. Тому вони проходять більше «кругів пекла», доводячи, що вони громадянки України. Інколи відбувається така (принизлива, на мій погляд) процедура, як «упізнання особистості», коли треба привести 3-х свідків, які зафіксують/підтвердять твою особистість»; «коли оформляються документи з графою «прописка», виникають неприємні, іноді принизливі питання».

Про жінок-ромів сказано: «про ромських жінок знаю, що інформування про послуги та можливості доступу до них є меншим. Обізнаність службовців щодо надання їм послуг нижча». Тобто брак досту-

пу до інформації в поєднанні з неякісними послугами через недостатню обізнаність держслужбовців стали актуальними пролемами цієї групи.

Місцева влада виявляє ініціативу щодо вирішення названих проблем, але виклики, пов'язані з карантинном, відклали реалізацію планів: «Ми тільки почали систематизувати, переводити в онлайн отримання довідки щодо складу сім'ї, щоб цим не займалася одна жінка-кур'єр, а бюджетні установи могли робити запити й отримувати дані онлайн. Нотаріуси такі послуги надають за гроші, 30 грн».

Рівень доступності інформації для жінок під час карантину, на думку респонденток із числа ВПО, не змінився. Лише 1 особа вважає, що він покращився, а 3 – що погіршився, зокрема через «заśmieченість інфопростору фейками; інформація, не пов'язана із ковід-19, недостатньо висвітлюється»:

У той же час жінки говорять, що замало чіткої інформації щодо карантину й самої епідемії. Звідси були хвилювання щодо можливості отримання

медичної допомоги за потреби; долі малого бізнесу в разі оголошення надзвичайного стану тощо.

На вирішення ситуації було запропоновано розглянути можливі **інструменти моніторингу та збору інформації щодо доведення існування проблеми**¹⁰⁰.

Так, учасни(ці)ки опитувань назвали найбільш ефективними інструментами¹⁰¹ – безпосереднє анкетування жінок і дівчат, а також професійні соціологічні дослідження. Ось що було сказано під час фокус-груп: «Думаю, що державна статистика в питаннях ВПО навряд чи ґендерно сегрегована (не впевнена), та й не відповідає вона дійсності. З червня 2015 року, відколи мені припинили виплачувати допомогу як ВПО, соціальна служба жодного разу не цікавилася станом речей в моєму житті як ВПО. Реальну інформацію можуть дати самі ВПО, люди, які з ними часто спілкуються і яким довіряють, та ГО, до яких звертаються у своїх потребах ВПО»; «Необхідно враховувати інформацію місцевих неурядових організацій».

У той же час було підкреслено складність такого інструменту та необхідність застосування альтернативних методів: «Вважаю, що отримання ґендерно сегрегованої статистики ВПО викликатиме труднощі. Це пов'язане з веденням статистики органами соціального захисту та роботи «Єдиної інформаційної бази ВПО». У практичній діяльності можуть виникати труднощі в отриманні названої статистичної інформації. Вважаю, що необхідно провести інтерв'ю чи фокус-групи з представниками органів соціального захисту, тих, хто безпосередньо працює з сім'ями ВПО».

Достовірними джерелами інформації є також тексти судових рішень і державна статистика, зокрема щодо рівня доходів ВПО за ознакою статі. На думку респондент(ок)ів, вони можуть проілюструвати ґендерні особливості та довести наявність проблеми в тій чи іншій сфері. Найменш достовірною вважають інформацію ЗМІ, експертні оцінки та інформаційні запити, що є досить традиційними методами збирання інформації в ситуаціях обмежених ресурсів.

Анкетування жінок та дівчат	► 59%
Соціологічні дослідження	► 55%
Статистика щодо рівня доходів ВПО за ознакою статі	► 49%
Аналіз судових рішень	► 47%
Звіти Центрів безоплатної правової допомоги	► 46%
Статистика ВПО з інвалідністю, непрацездатного віку, з ВІЛ / СНІД за ознакою статі, середній рівень доходів	► 45%
Державна статистика щодо отримання пенсійних та інших соціальних виплат у розрізі статі	► 44%
Звіти та дослідження неурядових організацій	► 40%
Статистика вже отриманого житла ВПО – за ознакою статі	► 37%
Статистика центрів зайнятості ВПО із розподілом за ознакою статі	► 36%
Інформація банків про підстави відмови в наданні кредитів	► 36%
Аналіз доступності послуг дитячих садків	► 32%
Доповіді міжнародних та національних неурядових організацій	► 31%
Інтерв'ю з експертами й експертками	► 28%
Запити до органів влади та самоврядування	► 26%
Статистика: хто є головою домогосподарств у родинах ВПО	► 22%
Аналіз ЗМІ	► 19%

¹⁰⁰ Детальні рекомендації щодо можливих заходів впливу та інструментів моніторингу надані в окремих виданнях в рамках проекту

¹⁰¹ Можна було обрати кілька відповідей

Задля вирішення ситуації було запропоновано оцінити **потенціал та ефективність заходів**, що можуть вживати різні групи впливу, спрямованих на захист прав ВПО та підтримку ґендерної рівності.

На думку учасни(ць)ків опитувань, **на рівні законодавства та національної політики** найефективніше¹⁰² законодавчо закріпити обов'язок створення житлового фонду для ВПО на місцевому рівні: «ця норма закону не повинна бути рекомендованого характеру, крім того, слід встановити термін виконання та звітність, відповідальність за невиконання».

Це допоможе вирішити головну проблему – забезпечення житлом, що, на думку більшості учасни(ць)ків, закриває можливості для вирішення всіх інших викликів у сфері дотримання прав ВПО: «Без житла все інше – фікція. Із цього слід починати. Далі – робота та влаштування дітей. Тут теж важливим є надання людських умов існування».

Досить ефективними й теж спрямованими на вирішення питання житла було визначено введення додаткових пільг в оподаткуванні тим особам, які надають послуги ВПО, зокрема орендодавцям. А також – стимулювання бізнесу запроваджувати програми підтримки ВПО щодо вирішення житлових проблем і придбання житла. При цьому важливим є урахування додаткової уразливості жінок під час визначення пріоритетності надання житла або створення програм для його пільгового придбання.

Доречними є дії щодо підтримки підприємництва для ВПО, зокрема жінок: податкові канікули, державні програми підтримки.

На думку учасни(ць)ків, першочерговими стають економічні інструменти, саме вони є більш дієвими для допомоги ВПО, зокрема жінкам.

На рівні закону зобов'язати місцеві ради розглянути можливість щодо створення житлового фонду для ВПО	72%
Звільнити від оподаткування доходів орендодавців, які надають житло в оренду внутрішньо переміщеним особам	54%
Стимулювати бізнес (зокрема через тендерні процедури, податкові стимули тощо); пропонувати ВПО, зокрема уразливим групам, пільгові умови щодо придбання житла	54%
Запровадити податкові канікули для ВПО, які займаються підприємницькою діяльністю	49%
Запровадити державні програми підтримки підприємницької діяльності жінок, які є внутрішньо переміщеними особами	48%
Урахувати додаткову уразливість жінок у визначенні пріоритетності надання житла / допомоги в його придбанні	45%
Підтримувати соціальне підприємництво, зважаючи на жінок	42%
Запровадити гарячі лінії, щоб особи, які вважають, що їх права при перетині лінії зіткнення було порушено, могли повідомляти про такі факти	37%
Скасувати необхідність періодичної ідентифікації внутрішньо переміщених осіб за місцем фактичного проживання	36%
Запроваджувати та підтримувати анонімні гарячі лінії з питань попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та інших форм ґендерно зумовленого насильства	36%
Здійснювати державний контроль і ефективне реагування на випадки відмови в укладенні договорів оренди через статус переселенця та / або наявність малолітніх дітей тощо	35%
Заохочувати роботодавців до запровадження програм ґендерної рівності на підприємствах і в організаціях; особливу увагу приділяти уразливим групам жінок,	34%
Планувати й проводити інформаційні кампанії з метою підвищення обізнаності роботодавців і працівників щодо їх прав і обов'язків; наводити приклади дискримінаційного розрізнення та алгоритмів дії при їх виникненні	33%

¹⁰² Можна було обрати кілька відповідей

Поширювати інформаційні матеріали щодо профілактики домашнього насильства та видів допомоги через соціальні служби, які працюють із ВПО	▶ 33%
Вживати заходів щодо спрощення проходження блокпостів	▶ 33%
Розробити нові послуги, які б задовольняли потреби в доступі до інформації, особливо жінок-ВПО	▶ 32%
Запровадити прямі норми щодо заборони дискримінації працівників із сімейними обов'язками	▶ 29%
Прийняти чітку державну політику сприяння захисту прав ВПО від порушень із боку бізнесу, попередженню й пом'якшенню наслідків внутрішнього переміщення та оцінки впливу на ці процеси з боку бізнесу	▶ 29%
Забезпечити штат органів виконавчої влади (центральної і місцевих), які займаються проблемами ВПО, необхідною кількістю працівників, підвищувати рівень їх обізнаності щодо прав жінок у період конфлікту та внутрішнього переміщення	▶ 28%
Унести зміни до чинного законодавства щодо порядку перетину лінії зіткнення, встановивши вимогу обов'язкової фіксації підстави у відмові перетину лінії зіткнення	▶ 28%
Запровадити обов'язкові навчальні курси з питань гендерної рівності, приділивши особливу увагу ситуації конфлікту й внутрішнього переміщення, для різних фахівців у рамках навчання та підвищення кваліфікації	▶ 27%
Запровадити законодавчу гарантію щодо можливості спілкування з жінкою-слідчим у гендерно чутливих справах, починаючи з етапу подання заяви про скоєння можливого злочину	▶ 27%
Забезпечити краще облаштування приміщень та більш увічливе ставлення до ВПО	▶ 26%
Збирати й забезпечувати відкритий доступ до інформації щодо ситуації з правами людини, які перебувають під особливим ризиком порушення через ситуацію конфлікту й внутрішнього переміщення	▶ 25%
Запровадити програми навчання з питань гендерної рівності у вищих закладах, які готують спеціалістів за напрямками «правознавство» і «міжнародне право», приділивши особливу увагу ситуації конфлікту й внутрішнього переміщення	▶ 25%
Вести статистику щодо рівнів доходів, домогосподарств, самостійного виховання дітей та отримання аліментів, забезпеченості житла ВПО із урахуванням статі	▶ 24%
Запровадити норму щодо ведення реєстру виконавчих проваджень, які неможливо виконати через перебування боржника на непідконтрольній території. Держава має виплачувати компенсацію таким жінкам	▶ 23%
Запровадити законодавчі норми щодо сприяння балансуванню сім'ї та роботи	▶ 21%
Внести зміни до законодавства щодо необхідності обліку випадків домашнього насильства не тільки за ознакою статі, але й із фіксацією наявності статусу ВПО учасників випадку	▶ 21%
Збирати й поширювати серед суб'єктів господарювання інформацію про наявні стандарти належної поведінки бізнес-суб'єктів у ситуації конфлікту й внутрішнього переміщення, інформувати про можливість отримання консультацій із боку держави та / або експертного середовища	▶ 20%
Проводити періодичний гендерний аналіз каналів комунікації з ВПО, врахувати потреби жінок-ВПО у більшій доступності інформації та додаткових роз'яснень	▶ 20%
Розробити рекомендації для бізнесу щодо потенційних ризиків, пов'язаних із ситуацією конфлікту й внутрішнього переміщення, під час ведення господарської діяльності	▶ 17%
Заохочувати бізнес пропагувати свої зусилля щодо поваги, захисту й пом'якшення негативного впливу конфлікту й внутрішнього переміщення на права внутрішньо переміщених осіб	▶ 17%

Увести нормативну вимогу щодо запровадження суб'єктами господарювання політики чутливості до ситуації конфлікту й внутрішнього переміщення (за аналогією до антикорупційних програм юридичних осіб) **16%**

Чітко інформувати про свої очікування від бізнес-операцій щодо їхнього потенційного або реального впливу на ситуацію конфлікту та/або внутрішнього переміщення, а також про інституційну підтримку, на яку може розраховувати бізнес, котрий сприяє повазі прав людини й попередженню внутрішнього переміщення **10%**

На рівні локальних політик¹⁰³ знову превалюють питання, пов'язані із забезпеченням житлом. Першочерговим завданням має стати інвентаризація наявного незайнятого житла та оцінка його стану придатності до проживання, аналіз потреб у забезпеченні житлом із урахуванням уразливих груп тощо та розробка місцевих програм забезпечення населення житлом. При цьому слід урахувати особливу вразливість жінок із числа ВПО.

Варто звернути увагу на важливість інформування про наявні можливості, яке, на жаль, на

практиці здійснюється недостатньо: «У департаментах є зараз чиновники, які займаються ґендерною політикою. Ми їх навчаємо проводити ґендерну аналітику, вони роблять звіти, але ця інформація залишається в департаментах і не публікується, тому що немає інформаційної процедури».

Учасни(ці)ки опитувань підтверджують основну гіпотезу дослідження: «питання жінок як ВПО завжди має розглядатися окремими пунктами на будь-якому рівні».

Інвентаризація незайнятого житлового фонду **55%**

Розробка місцевих програм забезпечення житлом особливо уразливих груп населення, які передбачатимуть аналіз потреб у забезпеченні житлом (з урахуванням різних факторів), аналіз наявного житлового фонду, аналіз наявних ресурсів, у тому числі інвентаризацію неурядових ініціатив і програм, котрі реалізуються на відповідній території, аналіз професійного ресурсу серед населення, що перебуває на обліку в центрах зайнятості та ін **53%**

Виділення житла місцевими радами на умовах режиму службового житла **50%**

Інформування ВПО щодо наявних можливостей забезпечення житлом із урахуванням особливої уразливості жінок **47%**

Забезпечення для внутрішньо переміщених жінок можливостей професійної освіти, професійної підготовки із забезпечення розважальних програм із доглядом за дітьми різного віку **40%**

Запровадження та підтримка анонімних гарячих ліній із питань попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та інших форм ґендерно зумовленого насильства **37%**

Проведення регулярного аналізу на рівні ОТГ потреб внутрішньо переміщених осіб щодо перебування дітей у дошкільних і молодших шкільних навчальних закладах **34%**

Забезпечення належної участі внутрішньо переміщених жінок у підготовці, імплементації й оцінці локальних політик і програм **34%**

Забезпечення пропонованих медичних послуг відповідно до пріоритетних потреб найбільш уразливих груп **34%**

Звернення уваги на потреби ВПО під час складання соціальних територіальних паспортів об'єднаних територіальних громад **33%**

Виділення годин прийому, коли представники вразливих груп (літні люди, вагітні жінки та діти) обслуговуватимуться в медичних закладах позачергово **32%**

Поширення на контрольно-перепускних пунктах інформації про права осіб, які перетинають лінію зіткнення, щодо можливих ризиків, щодо можливості для звернення у разі порушення прав тощо **29%**

¹⁰³ Можна було обрати кілька відповідей

Урахування органами опіки й піклування ситуації внутрішнього переміщення: має бути комплексний підхід до оцінки ВПО, зокрема жінок, до їхніх матеріальних можливостей утримувати дитину ▶ 28%

Інформування місцевою владою населення щодо прав внутрішньо переміщених осіб, які перетинають лінію зіткнення, поширювати соціальну рекламу ▶ 27%

Проведення спільних заходів на рівні громад, спрямованих на неформальне спілкування, налагодження соціальних зв'язків та згуртованість; поширення під час спілкування інформаційних матеріалів про домашнє насильство та види допомоги ▶ 26%

Проведення додаткових навчань для медичних працівників громади у сферах, пов'язаних зі здоров'ям, гігієною та доглядом за немовлятами, дітьми молодшого віку та літніми людьми ▶ 24%

Забезпечення визначеності у питанні щодо внутрішньо переміщених осіб як членів відповідної територіальної громади шляхом прийняття рішення міської ради / виконавчого комітету, внесення відповідних положень до статутів територіальних громад ▶ 18%

Базування локальних політик і програм на принципі належної участі ▶ 17%

Формування розуміння того, що належна участь вимагає внесення двох ключових елементів: підходу, ґрунтованого на участі, та відповідного складу команди ▶ 14%

На думку учасни(ць)ків опитувань, варто розвинути механізми соціального замовлення, активізувати співпрацю місцевої влади з громадськими організаціями та передачу останнім часткового завдання щодо надання послуг: «Зараз розробляються програми співпраці міських департаментів і громадського сектора, але це досить складно». Така практика не вирішить житлових проблем, але може покращити доступ до інформації, до участі й спроможності вирішувати майнові та сімейні спори, до розвитку власного бізнесу або зміни професії. Крім того, підтримка громадських організацій створює додаткові робочі місця й можливості для зайнятості. Часто працювати в громадські організації йдуть саме жінки.

Відповідно **неурядовим організаціям та правникам**¹⁰⁴ (вони були об'єднані з огляду на те, що часто правозахисні громадські організації виконують правничу функцію – надають юридичні консультації, супровід у судах тощо) варто продовжувати проводити правові консультації та правову освіту, зокрема з метою ідентифікації дискримінації та подальшу протидію їй через, наприклад, стратегічні судові справи, які зарекомендували себе в роботі з іншими ознаками дискримінації (інвалідність, сексуальна орієнтація тощо).

Інструментом впливу на вирішення найактуальнішого житлового питання може стати моніторинг ситуації, постійна актуалізація проблеми перед

органами влади та місцевого самоврядування, передача інформації міжнародним організаціям та моніторинговим місіям для здійснення зовнішнього впливу та адвокатування вирішення цього питання. На жаль інструмент моніторингу зараз використовується не повною мірою або не системно: «Немає належного моніторингу – відсутні дані про кількість ВПО, а в цьому є потреба, бо важко спрогнозувати перспективи». У той же час, варто більше покладатися на внутрішні ресурси й не очікувати вирішення всіх проблем за допомогою міжнародних організацій: «Допомога щодо забезпечення житлом із боку міжнародних партнерів розподілена за регіонами нерівномірно (з урахуванням кількості), особисті переговори з міжнародними партнерами щодо, приміром, співпраці у Вінницькій області не дали результати».

Ефективним інструментом залишаються інформаційні кампанії, спрямовані на правову освіту самих жінок із числа ВПО щодо наявних проблем та підвищення толерантності, а також впливу на осіб, які приймають рішення. Так, учасниці фокус-груп зауважили, що необхідно пояснювати наявні механізми контролю держави, передбачені чинним законодавством. Це, зокрема, «Роз'яснення порядку звернення, відповідно до Закону України «Про звернення громадян» та «Доступ до публічної інформації». Дієвими також є прості поради щодо подолання бюрократії.

¹⁰⁴ Можна було обрати кілька відповідей

Надання правових консультацій, іншої правової допомоги, формування навичок ідентифікації дискримінації за ознакою статі й статусу ВПО	59%
Моніторинг ситуації забезпеченості житлом ВПО, у тому числі за ознакою статі, інформування моніторингових органів ООН та інших міжнародних і регіональних організацій	54%
Проведення інформаційних кампаній	51%
Надання підтримки жертвам порушення прав людини, зокрема з боку бізнесу, з приділенням особливої уваги уразливим індивідам і групам	42%
Запровадження анонімних гарячих ліній із питань попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та інших форм ґендерно зумовленого насильства	41%
Моніторинг ситуації зайнятості ВПО, у тому числі за ознакою статі, інформування моніторингових органів ООН та інших міжнародних і регіональних організацій	39%
Розвиток партнерських відносин зі створення робочих місць і навчання з метою забезпечення координації програм державного сектора з потребами приватного сектора	37%
Промування ініціатив, таких, як жіночі юридичні клініки тощо	36%
Надання експертної підтримки державним органам, бізнесу, інвесторам на їхній запит щодо ефективного забезпечення дотримання бізнесом обов'язку поважати права людини й виявляти належну обачність в умовах конфлікту й внутрішнього переміщення	31%
Робота в партнерстві з чутливими до конфлікту третіми сторонами, включаючи посередництво, медіацію й арбітраж	31%
Участь у діалогових майданчиках із запрошенням національних і міжнародних зацікавлених осіб для обміну знаннями локального контексту, місцевих умов і потреб	29%
Проведення моніторингу дотримання бізнесом його обов'язку поважати права людини й виявляти належну обачність в умовах конфлікту й внутрішнього переміщення	25%
Участь у національному діалозі та консультаційних процесах для забезпечення відповідності національних планів дій (розвитку) потребам і пріоритетам суспільства або відповідної громади	24%

Щодо **рівня бізнес-практик**¹⁰⁵, то в них було обрано найбільш ефективними запровадження механізмів часткової компенсації оренди житла та надання пільгових кредитів працівницям із числа ВПО, а також систематизація таких дій через окремі комплексні програми.

Ідея практик програм працевлаштування батьків із числа ВПО, жінок із числа ВПО також знайшла відгук. Більше того, учасни(ці)ки відзначили, що в окремих великих бізнес-установах із закордонним капіталом такі практики існують: «зокрема, компанія Ашан-Україна забезпечує роботою в першу чергу найбільш уразливі категорії населення».

Аналіз можливості компенсації частини витрат на оренду житла працівниками ВПО	56%
Аналіз можливості надання кредитів (без відсотків, зі зниженими відсотками) для працівників ВПО, із наданням пріоритету уразливим групам ВПО (розробка комплексної програми)	51%
Працевлаштування батьків, які є внутрішньо переміщеними особами, розгляд можливостей надання додаткової підтримки	43%
Запровадження механізму консультування з психологом і надання ним допомоги жінкам, зокрема у випадку домашнього насильства	42%
Надання фінансової підтримки й інвестиції жінкам, а також співпраця з банками та фінансовими інститутами для усунення ґендерного розриву у фінансовій доступності	38%

Прийняття політики найму на роботу й забезпечення належних умов праці з наданням переваги найму вразливих індивідів і груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб, осіб груп ризику, дискримінованих груп і меншин, з використанням ґендерних лінз і беручи до уваги фактор конфлікту й внутрішнього переміщення **▶ 32%**

Підвищення обізнаності ріелторських та інших компаній, які надають послуги на ринку житла й оренди житла, щодо неприпустимості дискримінації за ознакою статі, статусу переміщеної особи, наявності дітей тощо **▶ 30%**

Підвищення обізнаності бізнесу щодо корпоративної відповідальності поважати права людини, проявів можливого негативного й позитивного впливу на права людини, на вигоди бізнесу від забезпечення більш високого рівня задоволення потреб ВПО і захисту їх інтересів **▶ 29%**

Запровадження механізмів захисту від сексуальних домагань та інших переслідувань на робочому місці з приділенням особливої уваги уразливим групам, зокрема внутрішньо переміщеним жінкам **▶ 25%**

Визнання на рівні внутрішньої політики компанії свою відданість правам людини, у тому числі в частині, яка стосується уразливих індивідів і груп, зокрема ВПО **▶ 24%**

Забезпечення відповідності внутрішніх стратегій, політик і операцій міжнародним стандартам, а також адаптування їх до потреб контексту конфлікту та внутрішнього переміщення **▶ 20%**

Забезпечення загальнодоступності політики компанії у сфері прав людини, зокрема через опублікування на веб-сайті компанії **▶ 20%**

Уведення до відповідних політик положення, згідно з яким компанія бере на себе зобов'язання не допускати і жодним чином не отримувати вигоди, не сприяти, не допомагати і виявляти вчинення будь-якою іншою стороною порушення прав людини, зумовлені конфліктом та / або внутрішнім переміщенням **▶ 17%**

Здійснення моніторингу впливу діяльності компанії, оцінювання ефективності вжитих заходів, унесення необхідних корегувань у свою діяльність і внутрішні політики **▶ 16%**

Розроблення процедури due diligence (якщо компанія ще не має такої) з урахуванням ризику негативного впливу діяльності компанії на ситуацію конфлікту та / або права внутрішньо переміщених осіб. **▶ 14%**

На думку учасни(ць)ків, важливо підвищувати контролюючу функцію держави у взаєминах бізнесу та ВПО, наприклад, «здійснення державного контролю ріелтерів та уведення пільг для ВПО», та продовжувати розвивати систему навчання та перепрофілювання осіб із числа ВПО.

На жаль, розуміння необхідності запровадження практик ґендерної рівності та необхідності соціальної відповідальності притаманні лише окремим бізнесам. Але позитивні приклади існують: «Є компанії, які впроваджують політики соціально відповідального ставлення до забезпечення працівників умовами, котрі враховують ґендерну

специфіку. Наприклад, одна з айти-компаній давала нам запити щодо декретної відпустки та відпустки для догляду за дитиною. У цій компанії вхід контролюється електронними чипами, і вони не могли запропонувати варіант віддаленої роботи, тож створили умови на підприємстві: дитяча кімната тощо».

Ще одна пропозиція: «із великими компаніями, корпораціями є сенс працювати, розтлумачуючи питання ґендерної рівності, проблеми насильства над жінками, бо вони в своїх умовах або не стикаються з такими проблемами, або ці проблеми замовчуються».

Уварова Олена
Ясеновська Марія

**ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД І СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ**

Дизайн — Анна Волкова
Ілюстрації — Хельга Ясеновська

Формат 60×90/8. Ум. друк. арк. 9,25.
Тираж 300 пр. Зам. № 23/07-1.

Видавець ФОП Рубашкін Д.Ю.
вул. Маршала Бажанова, 28, м. Харків, 61002
Тел./факс (057) 701-0-701
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серії ДК № 6157 від 25.04.2018 р.

Виготовлювач ФОП Ковальчук Н.П.
пр. Московський 10/12, м. Харків, 61003
Тел. (057) 719-98-31

Гендерний вимір внутрішнього переміщення: світовий досвід і ситуація в Україні: методичне керівництво / Олена Уварова, Марія Ясеновська. — Харків, 2020. — 74 с.

ISBN 978-966-97815-6-7